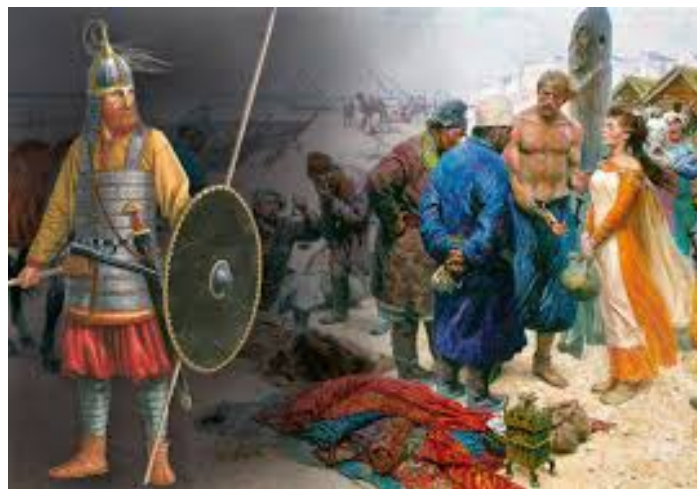




GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Vikingen - handelsman eller krigare?

En diskussion kring skriftliga källor och arkeologiska fynd med tonvikt på Fröjel och Birka



Hampus Qvist

Institutionen för historiska studier
Göteborgs universitet

Arkeologiskt självständigt arbete
på masternivå, 30 hp

VT 2020

Handledare: Anders Gustafsson

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Syfte och frågeställningar.....	2
1.2. Teori	2
<i>Handlingsteoretiskt perspektiv - mikroarkeologi</i>	2
<i>Mellan Ting och Text- Relationsteori</i>	6
<i>Teoretiskt avstamp</i>	8
1.3. Metod och material.....	9
1.4. Bakgrund – det centraliserade maktsamhället inom bo och handelsplatser ..	11
1.5. Avgränsningar rumsliga och kronologiska	15
1.6. Källkritik.....	16
2. Forskningsöversikt	17
2.1. Hedendomen.....	22
2.2. Fenomenet viking	29
2.3. Handelsmän	31
2.4. Våringar.....	34
2.5. Fler inristningar, skatter och gravfynd berättar.....	37
2.6. Krigskonst	40
2.7. Uppsummering	46
3. De skriftliga källorna berättar.....	46
4. Boplatser - handelsplatser och gravfynd berättar	49
4.1. Fröjel.....	49
4.2. Byggnader och bebyggelsemönster vid Fröjel.....	62
4.3. Gravar vid Fröjel	65
4.4. Birka	76
4.5. Byggnader och bebyggelsemönster vid Birka.....	82
4.6. Gravar vid Birka.....	92
5. Diskussion	102
5.1. Sammanfattning och analys av materialet.....	102

<i>Sociala strukturer och praktiker i maktsamhället och de skriftliga källorna</i>	102
5.2. Korrelationer och kontraster mellan Fröjel och Birkamaterialet	108
5.3. Fröjelmaterialets resultat	109
<i>Resultatet av de arkeologiska undersökningarna vid Kyrkogården i Fröjel 1998</i>	110
5.4. Birkamaterialets resultat.....	111
<i>Resultatet av de arkeologiska undersökningarna av grav Bj 749</i>	112
5.5. Korrelation och kontrast gällande Kyrkogården Fröjel 1998 och Bj 749...	113
6. Slutsatser/Slutdiskussion	117
7. Sammanfattning.....	121
8. Litteratur och källförteckning.....	122
9. Elektroniska källor.....	126
10. Övriga Källor.....	128
11. Bilagor	128
Bildkällor från tryckt litteratur och internet.	128
Figur 110 – 115 i Excel av författaren	137
Tabell 1- 14 i Word av författaren	138
12. Appendix1.	139
13. Appendix 2	141

Abstract

The purpose of the essay is to discuss the Viking - a trader or a warrior? A discussion of archaeological finds and written sources. Previous research and literature on the subject have been used to help. The aim is to demonstrate correlation and contrast between Viking-era living and trading places based on a comparative analysis. Particular interest is directed to Fröjel on Gotland and Birka near Stockholm. The essay aims to highlight the existence of social structures and ideological practices that were linked to the centralized power elite with the chiefdom of the settlements and the trading places. Settlements and trading places in the Nordic region and east Europe also want to be noticed when general ideas about the archaeological source material are described for precisely those places and how it was shown in social imprints. Gender issues will also be addressed if the Vikings were male or female and what was expected of men and women respectively. The power test to travel on rivers through Russia also wants to be highlighted. This approach wants to draw attention to the Vikings as a trader or warrior in archeology.

Keywords: Iron Age, 793-1066 AD, Microarchaeology, Things and Text, Gender, Power structures, Kinship and Social relations.

Figur 1. Viking i österled. Foto: Anders Kvåle Rue

1. Inledning

Vikingatiden och dess människor har lämnat spår hos de flesta nutida människorna som lever idag (Lihammer 2012:9). Många har en bild av vikingen med hornprydd hjälm och ett svärd i handen. Den här nationalromantiska 1800-talsbilden och myten av vikingen är dags att begrava en gång för alla. Därför vill jag i denna masteruppsats beröra och studera några av de samhälleliga fenomen som kan kopplas till vikingen och därmed ge de vikingatida människorna en möjlighet att framträda med olika sociala praktiker, maktpositioner och religiösa övertygelser. Under vikingatiden rådde även järnålder (Price 2012:5) och 1000 år har passerat och det vikingatida landskapet går inte längre att urskilja. De materiella resterna från de vikingatida människorna hjälper oss att idag tolka och förstå hur deras liv tedde sig hemma i byarna, storgårdarna och hallarna. Hedenstierna - Jonsson (2020b:11) påtalar att vikingarna i slutet av 700-talet hade en handel och teknisk utveckling, ett samarbete längs Östersjökustens samhällen som då pågick i århundraden.

Bara enstaka nedskrivna ord berättar om hur vikingatidens människor såg på världen. När vi gräver djupare i de arkeologiska och historiska källorna så finner vi att bilden av en arg och blodtörstig rövare inte riktigt stämmer. Det visar sig snarare att den burduse vikingen likväl kunde vara en bonde som skötte om sin gård. I väntan på att skörden skulle växa och gro gav sig bonden ut på handelsresor till exempel österut. Frågan vi kan ställa oss, är om bilden av vikingakrigaren är sann eller ens meningsfull? Vem och hur många var krigare och vad gjorde de som inte åkte på vikingafärder för att handla eller röva? Likadant gäller om vikingen var man eller kvinna? Mitt intresse för vikingatid, järnålder och dess människor har funnits länge. Hur levde och överlevde de samt verkade i sin bebyggelsemiljö? Vikingen som inte ens visste att han eller hon skulle komma att kallas viking men har satt ovärderliga spår i kulturlandskapet, historien och det arkeologiska materialet.

Uppsatsen behandlar det vikingatida samhället med maktstruktur, politisk allians med hövdingadömen, handelsplatser med gåvobyten, silver som betalningsmedel (Jansson 2005:40) religiös övertygelse. Tidsperioden för vikingatiden som en epok är svår att tidsbestämma men sträcker sig i huvudsak från 750-1100 e. Kr (Hjardar 2016:10). Det arkeologiska materialet som här kommer att diskuteras är fynd från boplatser, handelsplatser och gravfynd. Min forskning vill påvisa i så väl empiri som teori nya perspektiv på vikingens liv hemma på boplatserna och längtan att fara österut och hur genomförandet av färderna kan ha gått till. De geografiska områdena som främst avses är *Fröjel* på Gotland, *Birka* på Björkö och österut till *Novgorod* samt *Konstantinopel-Istanbul*. Den inledande delen redogör för syfte och frågeställningar samt teoretiska och metodologiska överväganden. Sedan följer en redogörelse av metod och material och slutligen avgränsningar och källkritik.

Därefter följer en forskningsöversikt med forskning om vikingatidens uppkomst och forskning runt boplatser, handelsplatser och gravfynd gällande de vikingatida människorna. Avsnitt följer sedan som presenterar olika lokaler och det material som uppsatsen handlar om och är föremål för uppsatsens analys.

I den avslutande delen analyseras och diskuteras det studerade materialet i relation till uppsatsens frågeställningar vilken avslutas med ett konkluderande avsnitt.

1.1. Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med masteruppsatsen är att behandla och diskutera frågor med hjälp av tidigare forskning och litteratur samt skriftliga källor om vikingen som far österut som handelsman eller krigare. Undersökningen kommer därmed testa hypotesen om vikingen levde i fred eller fientlighet och nästa steg blir då att utröna komplexiteten kring detta.

Målsättningen är att utifrån en jämförande analys påvisa korrelation, likheter och kontrast, skillnader mellan olika vikingatida bo- och handelsplatser, i syfte att undersöka om det går att identifiera förekommande lokala praktiker som kan kopplas till olika områden. För att förstå fenomen och olika förekommande praktiker inom det vikingatida samhället, är det nödvändigt att undersöka förekomsten av sociala strukturer och ideologiska praktiker, knutna till den centraliserade makteliten med hövdingadömen, bo- och handelsplatser. Dessa strukturer och handlingar gav den vikingatida befolkningen social och ideologisk mening i samhället som de levde i och även möjligheter att utforska omvärlden, att resa öster ut. Spåren av praktikerna går att urskilja i det arkeologiska materialet.

Även om det arkeologiska källmaterialet beskriver specifika platser och dess fynd så är det möjligt att generalisera tankar om människor i olika lokala grupperingar med just deras materialitet och hur det har visat sig i olika samhälleliga avtryck. Därför kommer boplatser- och gravfynd från ytterligare olika vikingatida lokaler inom Norden och Östeuropa att jämföras för att hitta generella eller unika likheter, och skillnader dem emellan. Även kraftprovet att färdas på floder genom Ryssland vill belysas. Detta förhållningssätt ger uppmärksamhet åt vikingen som handelsman eller krigare inom arkeologin.

Frågeställningarna är:

- Vilka sociala strukturer och praktiker går att spåra arkeologiskt i det vikingatida, centraliserade maktsamhället?
- Vilka sociala strukturer och praktiker uppenbarar sig i de skriftliga källorna?
- Vilka korrelationer och kontraster finns i det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna?

1.2. Teori

Handlingsteoretiskt perspektiv - mikroarkeologi

Det arkeologiska materialet har blivit daterat och kronologiskt placerat av vår samtids arkeologer och andra experter inom området. Fram träder då tolkningar av boplatser och gravkontexter gällande deras ålder och lokalisering. Om vi önskar få insyn i hur förhistoriska människor levde sitt dagliga liv så måste vi använda spåren av det arkeologiska materialet till att tolka agerandet hos de förhistoriska människorna. Stolphål, och kokgropar samt gravkontexter med artefakter studeras och dateras och ger oss möjlighet att sträva efter att se människornas handlingar. Hur de agerade, vilka valmöjligheter som de hade och hur de dagliga rutinerna såg ut, helt enkelt hur de levde under vikingatiden hemma på gården i det vikingatida samhället, i det vi nu kallar Sverige och möjligtvis Norden. Vi får inte heller glömma de skriftliga källorna då materialet och texterna tillsammans ger möjlighet till kunskap. Uppsatsen kommer att belysa de olika källornas betydelse gällande både ting och text.

Uppsatsens teoretiska förhållningssätt bygger på två teoretiska perspektiv: ett handlingsteoretiskt och ett relationsteoretiskt. Perspektiven förklaras var för sig och sammanfattas slutligen.

I försök att förklara handlingsteoretiska perspektiv så strävas det efter att komma åt och förklara individers mänskliga handlingar och aktiva strategier inom övergripande strukturer. Tidigare har den processuella teorin sett och förklarat människors och deras skapade föremål som redskap som varit utsatta för passiv påverkan som resultat av regler inom rådande samhällsstruktur och dess förekommande regler. Människorna hade glömts bort inom de arkeologiska teorierna. Detta perspektiv fokuserade inte så mycket på individernas agens och verkande inom övergripande område utan mer på de övergripande strukturerna och kulturella dragen. Inom postprocessualismen vill man ändra på detta och se ett mer handlingsorienterat perspektiv som förespråkar att det är viktigt att se individens handlande och agerande inom samhällsstrukturerna och hur de olika nivåerna interagerar med varandra (Johnson 2010:108).

Det arkeologiska materialet undersöks och visar ett resultat när människors agerande har värderats och kartlagts. De vikingatida människornas handlingar och agerande ger undersökningen ett resultat som ur handlingsteoretiskt perspektiv ger oss ett teoretiskt förhållningssätt. Uppsatsen kommer att använda Cornell och Fahlander (2002a; 2002b) perspektiv med ett mikroarkeologiskt förhållningssätt som lämpar sig väl ur ett handlingsteoretiskt perspektiv med olika förekommande aktörer.

Även Giddens (1984) tankar om att människors dagliga liv och den sociala praktiken tillför uppsatsen ett teoretiskt ramverk för att förstå repetitiva handlingar och rutiner. Giddens såg svårigheten med individualism och struktur och hans utgångspunkt är den så kallade strukturationsteorin. Giddens såg en hel del skadliga dualismer inom samhällsvetenskapen – aktörer - handlingar och strukturer. Han såg inte agenter och strukturer som två självständigt skapade fenomen utan är en dualitet. Människors handlande skapar strukturer som påverkar människors handlingar och relationer som yttrar sig genom normer, tillgången till resurser, regler och lagar. Den enskilde aktören – människan, kan här sättas i centrum men är beroende av andra aktörer och system för att överleva. Aktörernas sociala praktiker - handlingar färgas av det övergripande i samhället och påverkan förs vidare i systemen av samma praktiker (Giddens 1984:1f, 24f).

Vidare refererar habitus till ett komplex av varaktiga men omedvetna dispositioner av strukturer för agenter och deras handlingar i den sociokulturella världen. Habitus är att likställa med det för givet tagna, vilket får handlingar och händelser att bli omedelbart förståeliga, logiska och förutsägbara. Vidare kan habitus ses som den socio- kulturella lag som finns inneboende i varje individ redan vid starten av dennes socialisering och som gör det möjligt för specifika handlingar att äga rum. Maktrelationer ses här som att vara essensen av fältet och tar sig uttryck genom en ojämlik fördelning av Bourdieus olika typer av kapital - ekonomiskt, kulturellt, socialt och symboliskt kapital, vilka samtliga används strategiskt i kampen om makt. Sådana maktrelationer utgår från monopolet av legitim dominans över andra utifrån ett givet habitus. Habitus kan därför ses som att vara i de för tillfället dominerande individernas tjänst (Bourdieu 1977:72,80,81,183,184).

Giddens i sin tur, kan sägas ha transformerat delar av den klassiska sociala teorin (sociologi) till en hermeneutiskt orienterad social teori (Giddens 1982:7). De regler och resurser som används för att skapa och återskapa social handling utgör de medel som reproducerar det system vari den sociala handlingen utförs. Giddens menar att makt, precis som strukturer, har både begränsande och möjliggörande konsekvenser i den sociokulturella världen och de

interna strukturella kvaliteterna av socio- kulturella aktiviteter är kopplade till makt, då makt delar samma egenskaper som stukturer (Giddens 1984:19,281). Giddens betonar strukturens dubbla karaktär - att individer både producerar och reproducerar sociala strukturer genom sina handlingar, begränsade eller aktiverade av strukturella egenskaper (Giddens 1984:162) Handlingar som bryter det rutinmässiga mönstret kallar Giddens för "rituella", sådana uppstår när en individ handlar utifrån högst medvetna motiv. Rituella handlingar blir endast viktiga under ovanliga omständigheter när en individ måste göra medvetna val utifrån dennes livsåskådning och trosuppfattning. Det här kan ses som individens innersta strävan och önskningsvilka ligger till grund för potentiella medvetna handlingar (Giddens 1979:58).

Människans sociala strukturer och deras sociala handlingar går att studera genom materialitetsstudier. Inom arkeologin finns ett stort ansvar för det arkeologiska materialet, även om det är svårbehandlat. Forskarna söker konsekvent efter att få fram social information ur materialet och till hjälp behövs nya operativa metoder, modeller och analogier. För att förstå social praktik måste modeller arbetas fram och detta görs genom att man vänder sig till det materiella resultatet av sådana praktiker. Cornell och Fahlander (2002a) menar att diskussioner förs runt kulturbegrepp, etniska (hur vi observerar kulturer utifrån) och emiska (att förstå kulturer utifrån samhällsmedlemmarnas begrepp) grupper, men vi måste ändå analysera det mest viktiga som är handlingar. Handlingar som är bundna rumsligt och tidsmässigt då dessa studier ligger kulturbegreppet närmast. Aktörernas handlingar resulterar i materiella lämningar som går att rekonstruera arkeologiskt. Genom att kartlägga händelsekedjor uppnås social kunskap men det är då viktigt att ta hänsyn till aktörernas avsiktlighet men även deras mindre medvetande bakgrunder och handlingar (Cornell & Fahlander 2002a:8,10,12-14,31f).

Liknande om händelsekedjor, påtalar Delage (2017:2ff) gällande, *chaîne opératoire*, en metod som kom i slutet av 1970- talet för att hitta människan bakom artefakterna och föremålen. Konceptet uppfanns redan 1964 av André Leroi – Gourhan och begreppet kan användas i relation till tekniska överväganden men det kan också betyda sekvensering. Båda termerna innebär en sekvens - en koppling mellan olika element inom områdena mänsklig paleontologi, lingvistik eller kognition. Begreppet är lånat från etnologin och flera forskare har föreslagit att begreppet är ett analytiskt begrepp, för tekniska studier av artefakter och handlingar, som vid litiska analyser, när man studerar en sten och ett stenverktyg och vad det har använts till. Kritik gällande vem som uppfann metoden har framförts och Delage menar att det är problematiskt att tillskriva en viss person äran att ha uppfunnit *chaîne opératoire* då flera har utvecklat metoden. En enda forskare eller ett specifikt verk kan inte kristallisera alla tillgängliga åsikter gällande teknik.

Ett allvarligt fel kan enligt Cornell och Fahlander (2002a) vara att utgå från den stora skalan och där igenom söka efter generella mönster av till exempel politiskt centraliserad kontroll, eller mer avancerade kosmologiska system. En optimistisk arkeologi diskuterar möjligheten att finna nya modeller, analogier eller nya operativa metoder för att arbeta med det arkeologiska materialet, utifrån dess rätta socialhistoriska kontext. Vi är rustade för att gå vidare och leta i en större region och söka efter parallella mönster eller avvikande mönster om vi först letat indicier på social organisation och nätverksmönster i den lilla skalan. Vi undviker att låsa vår analys i ett alltför determinerande facit redan innan vi inleder våra undersökningar, om vi inleder analysen i den lilla skalan och där ifrån expanderar utåt och uppåt. På detta sätt kan vi förstå hur socialpraktik kan fungera i relation till olika nätverk och mönster (Cornell & Fahlander 2002a:111,112).

Inspirerande är också Dommasnes (2016:14,15) tankar gällande social arena, som teoretiskt perspektiv, som påvisar att gården förr och även idag, i modern tid har varit symbol för det

lokala samhället. Människor levde, arbetade och lärde av varandra och var beroende av varandra. Varje behov måste tillgodoses på eller genom gården, från mat och bostäder till utbildning av barn och religiösa behov. Från denna synvinkel blir gården en social arena och de människor som bodde där var agenter på den här scenen. Dommasnes nämner att de som lever och kommunicerar med varandra är grundfundamentet där den sociala verkligheten är konstruerad. Att förstå det förflutna börjar med att förstå dynamiken i dess grundläggande strukturer och agenter. Bondesamhället höll ihop men var inte stängt för besökare och tog emot resande, precis som större fester då detta stärkte deras samhörighet mellan hövding och undersåte. Hantverksproduktionen kan ha haft ännu större social och ekonomisk betydelse än traditionell jordbruksverksamhet, vilket var i fallet med den vikingatida gården i Hopperstad, Vik i Sogn. Med tanke på att skandinaviska järnåldersbegravningar innehåller brända ben både från djur och människor och har bemötts på samma sätt, visar att gården ska betraktas inom det kollektiva, mentala landskapet. Eller enskilt som i människors *habitus* (Bourdieu 1977) i termer av vem vi socialiserar med, det lilla samhället med djur och dess materiella manifestationer.

Cornell och Fahlander (2002a) menar att genom studera materialiteter (artefakter och fysisk miljö) i detalj och sedan så långt det är möjligt, skilja ut episoder och sociala situationer samt strukturerande praktiker (rutin) kan man i gynnsamma fall säga en hel del om en plats socialhistoriska storlek och riktning. Vidare kan varje lokal behandlas i sin egen kontext utan påverkan av analogiska praktiker från andra sociala formationer som de större samhällsfaktorerna – de regionala och globala positiviteterna (Cornell & Fahlander 2002a:45). Materialiteter studeras ofta utifrån ett symboliskt eller kommunikativt perspektiv där tingen får värden och sociala laddningar. Tingen blir då passiva byggstenar utan aktiv, social roll eller instrument för mänskliga avsikter och handlingar. Det materiella har setts som en reflektion av de sociala inom den Nya arkeologin. Men forskare har framfört kritik och menar att materialiteter som enskilda uppfinningar till och med förändrat historien. De menar också att det inte går att göra en enkel uppdelning mellan det materiella och det sociala. Materialiteter kan därför inte ses som endast en reflektion av sociala handlingar (Ibid. 2002a:50f, 54f; Hodder 1982:9–11,185f).

Vidare menar Cornell och Fahlander (2002b) att ett mikroarkeologiskt förhållningssätt undersöker struktureringspraxis och strukturerande av positiviteter över tid och rum. Genom att fokusera på genomförda handlingar, eller snarare de materiella spåren av handling, finns inget behov av att begränsa analysen till en rumslig lokal. Vi får titta på de sociala handlingarna och hur de kan synas i det arkeologiska materialet och hur regelbundet de framträder. Metaforen för fibrer och trådar kan förlängas över längre tidsperioder genom att ha trådar som utgör rep som slingrar sig genom tid och rum (Cornell & Fahlander 2002b:22,27). Metaforen för fibrer och trådar (strukturerande metoder och positiviteter) är ett öppet men ändå operativt perspektiv som passar såväl sociala analyser på mikroutvecklingen som mer generella makroaspekter. Genom att se sociala praktiker genom metaforen av fibrer och trådar så framträder relationen mellan handling och materialiteter och tillsammans med det strukturerande förhållandet mellan det specifika och det allmänna får vi fram en operativ metod, mikroarkeologi (Ibid. 2002b:30).

Cornell och Fahlander gör gällande att begreppet lokal är fördelaktigt att använda och i den aktuella lokalen eftersöks informationen om materialiteter och dess struktur med hjälp av mikroarkeologi. Därefter kan andra lokaler jämföras som ligger nära, längre bort eller har avgränsningar av social eller naturgeografisk karaktär. Speciella fibrer, trådar och rep och deras inbördes förhållanden kan därefter analyseras (Ibid. 2002b:31).

Fahlander (2003:80) har påtalat att begravningar kan analyseras som enstaka händelser och begravningsplatser som serier av händelser. De behöver inte relateras till eller jämföras allmänt med idéer om social organisation. De kroppsliga aspekterna av de begravda som ålder, kön, och kroppshållning betraktas normalt som individfunktioner, men om de betraktas som aktörer skiljer sig de kroppsliga attributen inte från de andra väsentligheterna i en grav. Graven är snarare en manifesterad uttalande om social praxis. De döda kan mycket väl blanda sig i den levande världen på olika metafysiska sätt, men graven är fortfarande det materiella resultatet av en serie handlingar. I en storskalig mening kan vi använda mikroarkeologiska terminologier för att diskutera allmänna tendenser i begravningars variabilitet.

Mellan Ting och Text- Relationsteori

Det teoretiska relationsperspektivet kommer att handla om ting och text och hur det arkeologiska materialet och skriftliga källor samverkar i forskningsprocessen enligt Andrén (1997).

Det gemensamma problemet för alla historiska arkeologier är mötet mellan materiell kultur och skrift. Relationen mellan ting och text är varken entydig eller statisk. Såväl ting och text och förhållandet mellan dem kan uppfattas på olika sätt allt efter skiftande perspektiv och tradition. Text och ting kan ses som *kategorier*, *föremål*, *dokument* eller som *diskursiva sammanhang* och i vart och ett av dessa perspektiv kan relationerna definieras olika. Som *kategorier* är ting och text relativt olika. Skrift är en representation av det talade språket och är en form av teknik som globalt kan följas i innovationsförlopp som den idag dominerande alfabetsskriften. Materiell kultur representerar en rad olika föremålskategorier som var och en har sina olikartade historier, användningsområden och innebörder. Som *föremål* är ting och text identiska eftersom alla texter är ting. Andrén (1997) lyfter fram att D.P. Dymond har påpekat att perspektivet är en förutsättning för arbete inom dokumentforskning, inskriftsforskning och granskningen av äldre texter med textunderlagets material, utseende och skriftens utformning. Bevarandegraden är beroende av såväl mänskliga handlingar som naturliga processer under tidernas lopp. Skriften är en form av teknik och är beroende av vem som behärskar tekniken, i vilka syften tekniken används och hur man lär sig tekniken. Många äldre skriftspråk var heliga inte längre talade språk och skrivkunnigheten var knuten till en svårbemästrad kunskap som krävde undervisning under många år. Skriftens elitkaraktär markerades av att textunderlagen ofta var dyra och svåråtkomliga produkter som till exempel papyrus, pergament och siden. För skriftbärande institutioner som medeltida kloster säkrades tillgången på pergament genom egen boskapsskötsel (Andrén 1997:150–152).

Som *dokument* eller kulturellt uttryck är karaktären hos ting och text omdebatterad. Är text bättre än ting på att uttrycka vissa företeelser, eller vice versa? I de filosofiska, historiska och arkeologiska traditionerna betonas likheterna och i de estetiska och kulturhistoriska traditionerna betonas skillnaderna. Andrén (1997) anser att de här olika synsätten inte är oförenliga utan anger olika aspekter i relation mellan ting och text. Även om materiell kultur kan vara full av mening så framkommer det inte lika tydligt som i texter eftersom ting inte representerar det talade språket. Ting och text kan också betraktas utifrån *diskursiva sammanhang*. Både skriftliga källor och materiell kultur har ingått i komplexa situationer som även omfattar bilder, gester och muntlig framställning. Den historiskt – arkeologiska verksamheten måste försöka bestämma de specifika relationerna mellan ting och text då de diskursiva sammanhangen har skiftat i tid och rum. Ett talande exempel är de första senpaleolitiska grottmålningarna till dagens graffiti. De diskursiva sammanhangen kan ses historiskt genom begreppen muntlig kultur, skriftlig kultur och tryckt kultur. Eller som Andrén väljer att se begreppen ur ett

analytiskt perspektiv och då kan de diskursiva sammanhangen beskrivas som *objektskapade*, *integrerade* eller *textskapade* (Ibid. 1997:153,154).

Den *objektskapade* relationen kan ses ur ett kronologiskt perspektiv, där samhällen saknar egen skrift men omges rumsligt och tidsmässigt av textanvändande kulturer, eller ur ett konstruktivt perspektiv där sambandet uttrycks genom textkommentarer till existerande materiell kultur. Den *integrerade* innebär att materiell kultur och skrift förutsätter varandras existens. Skapade texter har starkt symbolvärde och kan ersätta materiella ceremonier och tingens betydelse. Den symboliska handlingens betydelse minskade när skriften tog över. Text och ting kan också förutsätta och komplettera varandra som när en inskrift ska tolkas. Då är placeringen av inskriften och det inskriftsbärande objektets utformning beroende av varandra. *Textskapade* innebär att den materiella kulturen direkt skapats utifrån skrift som när bilder återger berättelser kända från muntlig tradition och texter (Ibid. 1997:155–157).

Vidare inom den postprocessuella litteraturen har titlar som innehåller begrepp som text eller läsning diskuterats gällande att se materiell kultur som en slags text (Hodder 1986, 1989; Tilley1991). Även förbindelsen mellan textens helhet och dess delar är det centrala och för Hodder betydde denna analogi att textens mening blev identisk med författarens intentioner. Ett annat sätt att se materiell kultur som text är inspirerat av den tyske filosofen Gadamer och det väsentliga är inte textens interna organisering eller kvaliteter utan hur den som produkt förhåller sig till författare och till läsare. Den centrala idén att materiell kultur i likhet med texter distanseras från sin ursprungliga författare och kontext. Båda överlever sin författare och undgår där med dennes kontroll över vilken mening texten ska ha. Den materiella kulturen liksom texter färdas in i nya tidshorisonter där den möter nya läsare. Därmed öppnar Gadamer denna textanalogi för helt andra perspektiv än Hodders kontextuella arkeologi. En texts mening kan inte vara förutbestämd av författarens intentioner och nya läsare för in nya horisonter och verkningshistorier och därmed öppna för många läsningar (Gadamer 1981:280).

Andrén (1997) påtalar att det arkeologiska materialet – tingen och de skriftliga källorna – texter kan samverka i en forskningsprocess. Att det finns en samverkan mellan de olika källtyperna i det arkeologiska materialet som forskarna kan använda för att förstå den arkeologiska kontexten. Det är också forskarna som skapar förutsättningarna för dialogen emellan källorna. Ur detta relationsperspektiv mellan ting och text fungerar källorna genom att bara vara just källor. Det är samverkan mellan forskaren och källorna som leder fram till ny kunskap. Samt att *klassificeringar* av det historiska källmaterialet har gjorts och att de klassificeringarna brukas i dag och används av gammal vana (Andrén 1997:162,163).

Uppsatsens studieobjekt innehåller gravfynd från människor som medverkar till att handelsplatsers aktiviteter kan framträda liksom det centraliserade maktsamhället. Klassificeringar förekommer från det historiska källmaterialet och samma benämning ges i dagens aktuella, nutida arkeologiska sammanhang. Analysen kan visa att det finns föremål, artefakter från den materiella kontexten som bemöts på samma sätt och det gäller då att vara vaksam och undersöka det faktiska, reella innehållet i överensstämmelserna och inte nöja sig med bruket av samma klassificeringar.

Vidare nämner Andrén (1997) att genom undersöka *funktionen* hos ting och text så blir det jämförbara och funktionen utgör då förbindelse länken mellan det skrivna och det arkeologiska källmaterialet. Materiell kultur vars form och innehåll som är direkt förbundna med varandra är enklast att funktionsbestämma. Exempel är religiösa

monument som har en strikt formgivning knuten till funktionen som kristna kloster. Inom de historiska arkeologierna är den mest specifika korrespondensen *identifiering* och kan avse både tid och rum. De skriftliga källorna ger inblick gällande identifiering som rör händelser, personer, platser och monument samt politiska händelser (Ibid. 1997:165,167).

Korrelation förutsätter grundläggande klassificeringar men det behöver inte finnas namn och begrepp som har någon mer eller mindre tydlig motsvarighet i materiell kultur. Korrelation är ett sökande efter likartade strukturer eller mönster i ting respektive text. Eller, man försöker finna ett samband mellan tingens och texternas referenser. Korrelationer bygger i höggrad på uppfattningar om rimlighet och som definieras av olika forskningstraditioner. Korrelationen kan gälla tid, rum, form och innehåll och innebär ofta ett försök att upprätta korrespondens mellan ting och text, som ytligt sett inte hänger samman. En kronologisk korrelation byggs upp genom att söka efter en likartad periodicitet i materiell kultur och skrift. Exempelvis en lokals gravskick kan kopplas till politiska händelser i en stat. I rumsliga korrelationer sker sökandet efter parallellitet i rumsliga mönster som bygger på materiell kultur respektive skrift. Exempelvis en kyrkas ombyggnation tillsammans med skattelängder och jordmån kan visa relationen mellan ekonomi och ideologi i ett land (Ibid. 1997:170,171).

Kontrast är en sorts negativ korrespondens och innebär ett sökande efter skillnader i tid, rum, form eller innehåll. Denna metod finns i all arkeologi men i historisk arkeologi kan kontrasten upprättas mellan ting och text. Kontrasten används till att problematisera de skriftliga källorna. Det finns ingen absolut källkritisk regel som avgör när det finns tillräckliga uppgifter för att en skillnad ska uppfattas som historiskt relevant. Sökandet efter skillnader mellan ting och text hör till de senaste decenniernas uppbrott från mer text dominerade traditioner. I sökandet efter kontraster kan man få ny kunskap bortom analogiernas gränser och man kan finna människor som står utanför texterna. Kontrasten är en negativ korrespondens och ingen risk för harmonisering finns (Ibid. 1997:176, 177,180).

Teoretiskt avstamp

De vikingatida boplatserna Fröjel och Birka med dess lokaler och utgrävningar lämpar sig väl för ett mikroarkeologiskt förhållningssätt. Det handlingsteoretiska perspektivet med ett mikroarkeologiskt förhållningssätt undersöks och kopplas såväl på en mikronivå där boplatser, handelsplatser och gravar studeras, för att sedan tas till en makronivå för att sättas in i ett större sammanhang. Det relationsteoretiska perspektivet gällande de skriftliga källorna i materialet påvisar relationen mellan text och ting i undersökningen. Genom detta förhållningssätt undersöks syftet och metodiken sätts i fokus när det framträder handlingars och skrifters påverkan gällande boplatser – och handelsplatsmaterial och gravfynd.

Den vikingatida befolkningens handlingar medförde både utveckling och nederlag och det skriftliga källmaterialet och gravkontexter berättar om detta. Var det vikingen som handelsman eller krigare som kom i väg på resan österut? Vilka sociala praktiker och avtryck har lämnats kvar i det arkeologiska materialet och i de skriftliga källorna? Undersökningens vilja präglas av att använda mikroarkeologi som enligt Cornell & Fahlander (2002a; 2002b) är ett sätt att göra arkeologi till ett livskraftigt förhållningssätt, för att ta itu med social teori och det sociala livets komplexitet. Mikroarkeologin arbetar med de materiella omständigheterna från den lokala miljön och därför är det viktigt att hämta mer detaljerad och komplex information från de fragmenterade källorna. Uppsatsen kommer därför fokusera på detaljerade småskaliga studier, att gräva där vi står, nerifrån och upp och sedan vidare utåt i ett större perspektiv med övergripande, samtida händelseutvecklingar.

Intressant är också tanken som Andrén (1997) för fram att det är forskarna som skapar förutsättningarna för dialogen mellan källorna då det är samverkan mellan forskarna och källorna som leder fram till nya rön. Uppsatsen kommer därför belysa de skriftliga källornas relationsperspektiv mellan ting och text. Till hjälp används metoderna korrelation och kontrast. Korrelationen används för att med praktik och materialitet söka likheter i strukturer eller mönster hos de olika bo- och handelsplatserna. Kontrasten inbjuder till att diskutera skillnader i det arkeologiska materialet och skriftliga källorna. Där igenom kommer även uppsatsens frågeställningar att diskuteras. Även Dommasnes (2016) teoretiska perspektiv om gården som social arena tillför uppsatsen perspektiv på de vikingatida praktiker som förekom i samhället med människor som agenter. Vi får därmed ökad förståelse att tolka det förflutna och dynamiken i dess grundläggande strukturer och agenter.

1.3. Metod och material

Uppsatsen har i syfte att utifrån en jämförande analys försöka identifiera likheter och/eller skillnader, *korrelation och kontrast*, inom det arkeologiska källmaterialet och litteratur gällande det vikingatida samhället. Efter att ha studerat Annelie Nitenbergs akademiska avhandling *Härskare i liv och död* (2019) där hon studerar hur samhällseliterna genom specifika praktiker och materialiteter, strategiskt verkade på den sociopolitiska arenan, hur de skapade en härskarideologi samt uttryckte och upprätthöll (förhandlade, bekräftade och omförhandlade) maktpositioner i en tid, före riksbildningar och etablerade kungamakter, förstod jag att här fanns en bra metodik och struktur för genomförande av uppsatsens analys, diskussionsarbete och även Relationsteorin mellan Ting och Text. Den geografiska avgränsningen för Nitenberg var Vänerbygd/Vänerområdet, alltså de bygder som omger sjön Vänern. Vidare rör sig Nitenberg kring yngre järnålder och detta tidsspänn berör även denna uppsats. Genom Nitenberg kom jag i kontakt med begreppen korrelation och kontrast som hon diskuterade med hjälp av Andrén (1997). Den specifika teoriinriktningen om just ting och text kräver relevanta referenser och Andrén (1997) utgör då ett fullgott val.

Andrén (1997:162) har i boken *Mellan Ting och Text* påtalat en överensstämmelse, ett likhetsbegrepp mellan ting och text och finns att sökas på tre nivåer som är *identifiering*, *klassificering*, *korrelation* som är olika nivåer på korrespondens samt två andra nivåer som är *association* och *kontrast*. Uppsatsen är inriktad på nivåerna korrelation och kontrast.

För att uppsatsen ska få tillgång till närvarande genusperspektivsfrågor och diskussion har följande metod att använda Arwill - Nordbladh (1998) tankar om begreppet *contexts of actions* som etablerats av Conkey (1991) och som beskriver olika slags sammanhang för sociala praktiker, knutna till handlingar eller verksamheter att beaktas. Gällande materialet från Fröjel och Birka kan artefakterna utifrån troliga verksamhetsområden karaktäriseras och kategoriseras och därmed ses som arenor för möjliga sociala praktiker. Därefter kan verksamhetsområdets kontexter diskuteras med omvärlden utifrån frågor som hör ihop med genuskonstruktioner. Även Arwill - Nordbladh (2001) kommer att bidra med genusperspektivets plats inom arkeologin och utmaningen att bli integrerad i alla tolkningar av förhistorien.

Vidare har uppsatsen tagit fasta på att Dommasnes (1999:9,11,12) påtalar i Om kvinnor og barn i forhistoriske samfunn i *VIKING Norsk arkeologisk årbok* att vi fortfarande har svårt att tänka "kvinna" utan att tänka "mamma" medan kategorierna "man" och "pappa" inte överlappar på samma sätt. Genom forskning har begreppet genus myntats för att fokusera på könsroller eller ramarna för uttryck och förväntningar som tilldelas olika kön och är inte biologiskt givna eller universella utan kulturspecifika och mycket varierande. Om vi inte

arbetar med antagandet att hela befolkningen i det vikingatida samhället hade en gemensam tradition och var lika och problematiserar det, så kommer vi inte att se skillnaderna tydligt. Arkeologer traditionellt fokuserar på likheter i det som finns och är påtagliga. Även Dommasnes (2018) vill belysa vikingatida kvinnans roll inom genusforskningen med de två gårdarna Hove och Hopperstad i boplatsen Vik vid Sognefjorden i västra Norge.

Genom att uppsatsen kommer att fokusera, problematisera och ifrågasätta den gemensamma traditionen för materialet från de utvalda platserna, Fröjel och Birka så kommer manligt och kvinnligt samt könsroller och könsskillnader att framträda. Vidare kommer uppsatsen att belysa sociala och ideologiska praktiker knutna till vikingatidens samhälle på en högre samhällslig nivå med centraliserad maktelit och hövdingadömen, men även på en lägre nivå med de vikingatida aktörernas dagliga liv för att deras sociala och ideologiska mening i samhället som de levde i ska träda fram. Ytterligare boplatss- och gravfynd från andra vikingatida lokaler inom Norden och Östeuropa kommer att användas då det är fullt möjligt att generalisera tankar om människor i olika lokala grupper och just deras materialitet och vilka samhällsliga avtryck det visar sig i.

Vidare för att fortsätta tankarna om vilken metod och material som lämpar sig ur ett genusperspektiv för att belysa just handelskvinnorna under vikingatiden har valet landat på Anne Stalsberg (1988). Där beskriver hon i *Handelskvinner i vikingtiden* i *Nytt om kvinneforskning* kvinnornas självständiga position under vikingatiden då frun i huset hade makt och auktoritet på gården.

Att färdas på floder i Ryssland såväl under vikingatiden som i vår samtid är ett kraftprov och uppsatsen kommer att belysa vikingens möjlighet att färdas österut med hjälp av floderna. Allt för att ge uppmärksamhet åt vikingen som handelsman eller krigare/väring inom arkeologin.

Charlotte Hedenstierna - Jonson (2020b) har bidragit med en av henne, nyskriven artikel, som för tillfället ligger i tryck, *With Asia as neighbour: archaeological evidence of contacts between Scandinavia and Central Asia in the Viking Age and the Tang Dynasty*. Då jag hade mejlkontakt med henne angående en artikel om vikingatidens start, (se Forskningsöversikt 2.0), fick jag även hennes senaste artikel om vikingarna och Asien. Hedenstierna - Jonson (2020b) påtalar att Tangdynastin var mellan år 618- 907 och att skandinavernas rörelse till det europeiska Ryssland var omfattande och i mitten av 700-talet hade hantverks- och handelscenter längs floderna i Ryssland skapats. Kontakterna mellan Skandinavien och ”öst” blomstrade och därmed kom Asiens handelsvägar närmre och lockade med varor som silver, textilier, kryddor, och andra prestigeföremål

Vad gäller uppsatsens material så består det av arkeologiska rapporter som studerats för att få fram underlag till syfte, frågeställningar, analys och resultat. Exempel på rapporter är Carlsson (1999a), Carlsson (1999b) och Andersson et al. (2016) Därutöver har litteraturstudier rörande den vikingatida perioden utförts för att kunna sätta in bo- och handelsplatserna, i ett sammanhang och i ett större perspektiv. Uppsatsen nämner många fynd och platser och för att återge en levande och informativ beskrivning av forskningsresultat förekommer foton men även tabeller, stapel- och cirkeldiagram.

Den samtida kontexten med olika sociala praktiker, politiska aspekter inom platserna har undersökts och uppsatsen belyser både det arkeologiska källmaterialet och det skriftliga källmaterialet och hur skrifternas komplexitet både inverkar och samverkar på det arkeologiska materialet. Litteratur rörande mikroarkeologi, text och ting med handlings och relationsperspektiv inom arkeologi har studerats och bearbetats för att uppnå förståelse och teoretisering av studiens metodik. Cornell och Fahlander (2002a) *Social praktik och*

stumma monument: introduktion till mikroarkeologi och (2002b) *Microarchaeology, materiality and social practice* har tillfört uppsatsen ett mikroarkeologiskt förhållningssätt för att sedan kunna finna plats i ett större sammanhang.

Eftersom uppsatsen handlar om vikingatid så finns det inte så många skriftliga källor skrivna just från exakt tidsperiod. Skrivkonsten, runkonsten var förunnad en elit i samhället och man skrev på trä, skinn och andra material som idag har förmulnat och är därmed borta. Viss information finns ändå kvar genom runstenarnas inskrifter och enskilda runinskrifter på till exempel smycken. De skrifter som finns är ofta skrivna århundraden efter de aktuella händelserna och ofta genom hörsägen. Även kontraster har gått att söka i både det arkeologiska källmaterialet och i det skriftliga källmaterialet och inte bara likheter.

Att samla in och sammanställa boplatser - och handelsplatser gravkontexters artefakter, att kvantifiera och analysera dem har givit en samlad, synlig och överblickande bild. Metod och material för undersökningen går att återse i andra forskningsresultat och har en potential för framtida forskning inom lokaler som väntar på att upptäckas och utforskas arkeologiskt. Insamling av data gällande olika lokalers gravfynd har gjorts genom avhandlingar från Göteborgs universitetsbibliotek och till hjälp har flera museers webbsidor varit som till exempel Statens historiska museum i Stockholm och dess Birkaportal (SHM-webbsida). Även mejlkontakt med forskaren, Hedenstierna - Jonson på Uppsala universitet har tagits gällande vetenskapliga referenser om vikingatidens start och utveckling. Hon gav även här sitt samtycke till att medverka i uppsatsen.

Hand i hand med museers webbsidor har Riksantikvarieämbetets webbsida använts. Där har god hjälp erhållits med bland annat funktionerna: *Fornsök*, med svenska kända registrerade fornlämningar både på land och i vatten, *Publikationer* med rapporter, *Fornvännen*, Fornminnesföreningens tidsskrifter och *Kringla* med information om kulturarv från flera svenska museer. Därefter har den insamlade informationen analyserats och diskuterats genom att koppla till studiens syfte och frågeställningar. En aspekt på insamlande av fakta är att den just går att använda för framtiden i kommande studier, arbete eller forskning för uppsatsskrivarens självändamål på mikro eller makronivå eller för andra intresserade.

Uppsatsen innehåller ett antal tabeller som skapats i Word med data från avhandlingar och arkeologiska utgrävningar. Tabellerna synliggör de skrivna källorna med hjälp av siffror. Både boplatser och handelsplatser och dess gravfynd har sammanställts för kvalitativ analys för att påvisa likheter och skillnader emellan samt föra en diskussion kring arkeologiska fynd och skriftliga källor. Här har använts Excel för framställning av stapeldiagram och cirkeldiagram.

1.4. Bakgrund – det centraliserade maktsamhället inom bo och handelsplatser

I vikingarnas samhällstopp befann sig kungarna, jarlarna och hövdingarna. Deras inbördes rangordning satte kungar och jarlar överst och hövdingarna nederst. Hövdingar kunde avancera till jarlar och till och med till kungar om släktskapsförhållandena tillät det. Ledaren tillskrevs egenskaper som andra inte hade och hade man gudomliga eller furstliga släktband ansågs man ha en rad medfödda egenskaper som ovanligt hög intelligens och stor förmåga att leda kulthandlingar. Fursten skulle också vara givmild, ha strategiskt tänkande och visa hänsynslöshet mot fiender. Dessutom skulle fursten ha vackra kläder och en kraftig kropp, ett gott ryckte och därmed få folkligt stöd. Fursten skulle kunna fatta viktiga beslut och göra de rätta valen och hade man välstånd i fredstid och seger i krig betydde det att gudarna var med fursten och gav honom tur. Om lyckan svek honom kunde hans undersåtar eller en grupp

stridskamrater välja en annan ledare som kunde upprätthålla förhållandet till gudarna. Vid nöd år kunde fursten själv bli dödad och offrad i ett försök att återställa balansen som kvädet *Ynglingatal* berättar om när svearna en gång gjorde det med sin kung. Fursten skulle även hålla gästabud med mat och dryck och ge gåvor i form av vapen, guldringar, kläder och jordegendomar. Den som tog emot gåvorna förband sig att vara givaren politiskt eller militärt trogen. Detta gällde bara så länge som fursten höll stora gästabud för annars kunde undersåtarna vända sig till andra aspirerande furstar som försökte stärka sin position genom att ge gåvor och gästabud. På vikingatiden var det vänskapen och inte släkten som var samhällets viktigaste sociala band (Brøndsted:1965:241; Hjärdar & Vike 2011:26,28).

Liknande redogör Lihammer (2012) gällande det fornnordiska samhället då man under 1800-talet framställde det vikingatida samhället som demokratiskt, att bönderna var fria, alla hade lika mycket makt och inflytande och där viktiga frågor avgjordes på tingen. Lihammer framhåller att möjligen var forskarna på 1800-talet inspirerade av berättelser om tingsförhandlingar i de isländska sagorna. Trots allt var vikingatiden ett djupt ojämlikt samhälle med obefintlig demokrati. Det var mäktiga jordägande släkter som härskade och hade genom aristokratiska nätverk möjlighet att få tag på värdefulla och ovanliga föremål för att upprätthålla sin livsstil. De framhävde sin betydelse genom makt – och statusuppvisningar och jordegendomar. Härskargårdarna syntes långväga och vägarna ledde till dem. Uppåkra i Skåne ligger intill den gamla huvudvägen genom västra Skåne som är många tusen år äldre. I Valsgärde i Uppland har aristokraterna uppfört sin gård så att den syns väl från Fyrisån och den äldre vägen. Aristokraterna hade ett system av markägande släkter där man gärna ville göra sig till härskare och de ingick i aristokratiska nätverk men de behövde även ha en betydelsefull ställning i lokalsamhället bland bönderna. De aristokratiska nätverken byggde i viss mån på släktskap men släkten var bilateral, det vill säga att släktskap räknades lika mycket på båda könen. Det förekom även gudföräldraskap, fostringsrelationer och ingifta släktingar samt vänner. Man kunde konstruera egna nätverk då blodsband inte automatiskt innebar nära socialt släktskap. Det var även precis som i Europa med genealogier under perioden 500-1000 då härskarnas ursprung gärna spårades tillbaka till gudarna och kanske ett heligt bröllop med en jättinna. Relationerna i nätverken var flytande och föränderliga och därför går det egentligen inte att separera kungamakten, aristokratin och kyrkan under denna tid eftersom de bands samman genom samma nätverk. Både Gorms och Harald blåtands runstenar i Jelling nämner det viktiga släktskapen på modernets sida då Tyra framhålls som om det var hon som hade högst status och inte Gorm och att det var just relationen till hennes status som var nödvändig att nämna. På Haralds sten nämns dock Tyra och Gorm som jämbördiga (Lihammer 2012:76ff).

Dommasnes och Hommedal (2016) lyfter fram att när kontakten med Europa blev större och regelbunden under järnåldern så blev en naturlig följd att människor gifte sig med varandra, for ut i krig med europeiska arméer eller i fostrande syften. Sagorna berättar om rikemanssöner som for ut till främmande länder för att läras upp eller gå i kloster. Detta bidrog till att ny kunskap och influenser från främmande samhällen och även att kristendomen fick betydelse i det vikingatida samhället. Gården fungerade som en utbildningsenhet fast flickorna fick räkna med att flytta bort från hembyn då de tidigt giftes bort. Kvinnans maktinflytande i hushållet och i gårdslivet bestod i att hon hade kunskap om vävning, djurhållning och matlagning. Kvinnorna, ofta aristokratiska, från främmande kulturer bidrog med kunskap från sina hemländer och därmed lärde man sig av varandra, som språk, hantverk, mat och kultur. Trälarna på gården – män och kvinnor utförde ofta tunga smutsiga jobb men hade även kunskap och utbildning i olika hantverk som guldbearbetning, träsnideri, broderi och finvävning och detta krävde ofta unga skarpa ögon. Ett fint utfört hantverk uppskattades säkert men trälarna fick arbeta hårt och det fanns en möjlighet att kunna bli fri (Dommasnes & Hommedal 2016:152).

Liknande påtalar Nilsson (2002) att bönderna som bodde utanför städerna producerade ett överskott av livsmedel som de sedan kunde byta i staden mot diverse produkter som redskap och föremål för vardags behov eller i byte mot mer lyxbetonade prestigevaror. Befolkningen i städerna var helt beroende av bönderna i närområdet. Utan ständiga mat- och råvaruleveranser till staden skulle den snabbt ha övergetts och förstörts. Därför kontrollerades de framväxande städerna av en stark politisk makt som kunde förmå människorna i och runt staden att överge sina gamla traditioner. Städerna behövde skyddas av någon mäktig person då vikingatiden var en orolig period med sjörövare och konflikter mellan olika grupper (Nilsson 2002:49,50). Uppåkra har under senaste decennierna genomgått omfattande forskning med arkeologiska järnåldersfynd. Uppåkra ligger på en liten höjd mitt på Lundsälätten och de imponerande fynden visar att Uppåkra med sina tidiga invånare kan varit Sveriges första stad och även den största. Fynd som stora mängder keramik med gigantiska krukor, djurben och dräktspännen visar att staden var bebodd från 100 talet f.Kr. till 1000-talet e.Kr. Andra fynd är reliefspännen, guldbrakteater och fingerringar och orten var centrum för hantverksproduktion, handel och religiös kult – både före och efter kristendomens ankomst. Även en gudastatyett föreställande Oden och ett kristet relikskrin format som ett kors har hittats och det finns även rester av ett kulthus där man förmodar ha skett offerhandlingar – blot (Harrison 2019:58,59).

Andersson (2017) påvisar att den vikingatida boplatsen Valsgärde norr om gamla Uppsala undersöktes redan 1926-1936. Valsgärde visade sig inte bara vara en gravplats med jordbegravda döda utan även en boplats. Gravarnas ålder sträcker sig mellan slutet av 500-talet fram till 1100-talet. Under 1950-talet nöjde man sig med att göra små begränsade undersökningar av boplatsen. Under 1990-talet fann man under en lite större undersökning en stor hallbyggnad av ett slag som brukar hittas på stormannargårdar. Tyvärr var hallen skadad av senare tiders hus och aktiviteter. Hallen låg på en uppbyggd terrass markant över den omgivande lermarken där hantverksområden och annan bebyggelse låg. I hallen förmodas stormännen som begravts i båtgravarna residerat och hållit hov. Hallen och bosättningen övergavs omkring 900 e.Kr. Gravfältet användes ytterligare några 100 år framåt i tiden och det är tänkbart att familjen flyttat till en annan gård och gravfältet har omvandlats till en nekropol som uteslutande användes för begravningar. Detta skulle kunna vara ett sätt att hålla kvar kontakten med familjens rötter (Andersson 2017:7,8,10,21,24).

Forskarna framhåller att huset på Gotland som Spillingsskatten (silver och bronsföremål) hittades i 1999 var en byggnad som haft trägolv där skatterna var placerade. Den innehöll 14 200 dirhamer och är därmed världens största vikingatida silverskatt. Huset antas ha varit 15 meter långt och 10 meter brett med nedgrävd stengrund som väggarna byggts på. Stolparna som stått på utsidan hade lutats mot husets mitt och stolparna på insidan var upprättstående. Konstruktionen påminner om det traditionella vikingatida långhuset som känns igen från det svenska fastlandet. Huset hade förmodligen tak som gått hela vägen ner till marken. Stolphål har visat fynd som glaspärlor och att det kan ha funnits en loftgång. Den 1000 år gamla byggnaden är svår att tolka då marken har odlats, stenar plockats bort och åkern har harvats och plöjts genom århundraden. Dateringen av skatten är baserad på det senaste tillverkade myntet och hamnar strax efter år 871. Bronset kan vara över 100 år yngre och från cirka år 1000. Ytterligare ett hus norr om skattfyndplatsen hittades med trä bevarat i ett av stolphålen så en ¹⁴C- analys genomfördes och visade en datering från 900-talets första hälft. Huset kan ha brukats av de skattgömmande vikingatida människorna eftersom spis- ugnskonstruktioner påträffades. En plats att bo, laga mat och smida planer i. Husets exakta storlek gick inte att fastställa då husets avgränsning inte gått att se men stolphål visar att bredden varit knappt 5,5 meter och golvet var av lera. Ytterligare rester av husbyggnader hittades öster och väster om skattfyndshuset. Det östra huset hade fynd av keramik som daterats att vara något hundratal år yngre. Det västra huset hade keramik från medeltiden och en hårdbotten med skålla med en slagglump i. Det fanns även stora bitar av bränd lera med avtryck från den träkonstruktion

leran suttit på som tätning och tolkades som att man här hanterat och bearbetat metall. Exakt datering har inte kunnat genomföras men ett par meter där ifrån hittades vikingatida föremål som en dräktnål, en glaspärla och keramik. Ett 20-tal meter från skattfyndsplatsen påträffades en grav med kantställda stenhällar och trärester. Graven innehöll människoben från en fullvuxen kvinna, troligen 40 år och brända och obrända djurben som sjöfågel, nötkreatur, hare, fisk, säl och svin (Magnus & Gustin 2009:36; Widerström 2008:41 ff).

Beträffande hustyper påtalar Svanberg (2000) att den vanligaste hustypen under drygt 5000 år i Skåne var ett stolpbyggt hus som kan ha stått några tiotal år innan stolparna började ruttna. Som exempel anges ett hus i en liten by nära Bjärrred i västra Skåne. Huset var 21 meter långt och 6,5 meter brett med en boende yta på 136,5 kvadratmeter. Huset rymde kärnfamiljen med äldre släktingar och en del boskap. Djurdelen i huset upptog en stor del av boende ytan och djurens läten och dofter spred sig i hela huset. Trästolpar som var lite större och stabilare stod glest i två rader och utgjorde stommen till huset. På stommen vilade sedan taket och mindre väggpålar hade slagits ner omkring de båda raderna av takstolpar. Väggarna fick inflätade grenar, slanor och tätades samt ströks med lera. Taket bestod av ett grenverk som täcktes med halm. I mitten av huset låg härden som spred värme, erbjöd matlagning, var en samlingsplats och att huset hade få möbler samt att det troligtvis fanns bänkar ut med väggarna (Svanberg 2000:50,51).

Liknande redogör Ödman (1992) för olika hustyper som förekom i Skandinavien under vikingatiden och beskriver att det nordiska långhuset inrymde en hall där människorna bodde och ett stall under samma tak. Det kunde även förekomma förrådsrum för lantbrukets produkter då nästan hela Skandinavien befolkning var delaktiga i lantbruket och detta har präglat husbyggandet. Husen hade ofta väggar av lera med en armering av flätade vidjor på ett stolpskelett av ek. Taken bars upp av längsgående åsar och täcktes med vass eller råghalm. Stolpskelettet hade timrats ihop och taket hade bundits med vidjor. Långhuset hade ofta krumma långväggar och var en traditionell nordisk husform men vid vikingatidens slut blev stall och boningsdel på de stora gårdarna skilda åt och placerade i olika byggnader. En annan hustyp var grophuset, 3-4 meter långa och 2-3 meter breda samt att golvet var nedgrävt i jorden till cirka en meters djup. Väggarna blev då isolerade av jorden mot värme om sommaren och mot kyla om vintern samt att de gick fort att bygga och krävde lite byggnadsmaterial. Grophusen ligger ofta i anslutning till ett långhus och kan använts som vävstuga, smådjursstall, trälarnas bostäder eller smedja. På handelsplatsen Löddeköpinge i Skåne består hela samhället av enbart grophus då troligen handelsmän bodde där periodvis och hade inget behov av stora åretruntbebodda hus. Huset värmdes upp av en långeld på golvet mitt i rummet. Bonden och hans familj satt närmast elden medan trälarna och tjänstefolk satt ut mot gavlarna. Elden användes som ljuskälla och för tillagning av mat. Husen kunde även ha små fönster med ett tunnskrapat skinn och vid behov kunde husen lysas upp med tőrestickor (trästicker från mosstubbar) eller med oljelampor av sten, keramik eller metall där oljan kunde komma från säl eller sill rens (Ödman 1992:136–138).

Westholm (2008) betonar att redan på yngre bronsåldern (1100-500 f.Kr.) hade Gotlands befolkning utvecklat navigeringskonst, båtbyggarkonst och hade därmed sjödugliga fartygstyper som kunde nå den estländska kusten och vidare söder ut. Ett bevis på detta är att i dagens Lettland finns gravar med gotländska föremål och skeppssättningar. Även på ön Saaremaa (Ösel) utanför Estlands kust finns en skeppssättning från bronsålder av gotländsk typ. Liknande finns också på ett gravfält öster om Tallin. Under den äldre järnåldern (500 f.Kr. – 550 e.Kr.) ökade kontakterna österut och fynd visar huvudbonader som var översållade med små påsydda bronskällor eller med nedhängande bronsornament. Dessa har hittats i ett flertal gotländska kvinnogravar och är vanligt förekommande i Ostpreussen, Estland och Lettland med en datering till äldre järnåldern. Någon motsvarighet till huvudbonaderna har

inte hittats på svenska fastlandet eller Öland. Tack vare att segelkonsten utvecklades under vendeltid (550-750 e.Kr.) ökade kontakterna mot öster och lika så söder. Nu hade man kortare restid och det blev mindre riskfyllt att färdas över Östersjöområdet. Det tog tre till fyra dagar att segla mellan de Friska öarna till sydnorska handelsplatser och en vecka från Birka i Mälaren till den danska handelsmetropolen Hedeby på södra Jylland. Om vi nu jämför närmsta avståndet mellan Gotland och Saaremaa kan vi anta att gutarna behövde mellan ett och ett halvt till två dygn på sig för den seglatsen och om vädret var gynnsamt. En viktig vattenled för Gotland för att komma över mynt av guld och silver, romerska glas och bronser från det vidsträckta Romariket var floden Oder. I Lettland och Litauen finns ett stort antal kvinnogravar men även mansgravar med föremål som visar på en gotländsk närvaro (Westholm 2008:109–111).

En viktig handelsplats - Wolin växte fram vid floden Odens mynning med spår efter skickliga träsvavare, ben – och hornhantverkare och bärnstenssnidare. Det var floden Wisła som rinner ut i Östersjön nära Drużna (Truso) som ledde till de sydryska och bysantinska områdena. Men först fick man ta sig över land i Polen till andra floder som mynnade i Dnepr eller via floden Dnestr i Moldavien eller via Rumänien ner till Svarta havet. En annan flodväg till Bysans som gutarna utnyttjade var floden Daugava (Düna) med mynning i Rigabukten. På Daugava fick man ro motströms mot det ryska området och knutpunkten Polotsk där det finns tydliga skandinaviska spår. Där har hittats en silverskatt med fler än 7000 islamska silvermynt från 900- talet och detta visar på platsens betydelse i kontakterna vidare österut. Därefter kom man via mindre floder till floden Dnepr och ett stadsliknande samhälle – Gnezdovo (Gnyozdovo) nära Smolensk, där floden Svinets förenar sig med Dnepr (Ibid. 2008:124–126).

I Gnezdovo finns den största, kända vikingatida fornlämningen utanför Skandinavien som är större än svenska Birka. Av 3000 kända gravar har 1300 hittills undersökts med fynd av både skandinaviskt och baltiskt ursprung. Totalt är sju skattfynd kända med bysantinska och arabiska mynt men hittills har man inte funnit några gotländska föremål. Kiev var en handelsplats som passerades när man var på väg mot Miklagård (Konstantinopel) längs floden Dneprs lopp mot Svarta havet. Många skandinavier sökte sig till handelsplatsen Kiev liksom slaver och andra befolkningsgrupper. Från det sena 800- talet behärskades Kiev av varjager (skandinaver) som beskattade stora områden med bland annat slaviska befolkningsgrupper. Staden blev huvudort i det mäktiga Kievriket som omfattar dagens Ryssland, Vitryssland och Ukraina. Ett antal gutniska köpmän och troligen även andra som sökte tjänst hos den bysantinske kejsaren i Konstantinopel passerade Kiev under den senare vikingatiden (Ibid. 2008:126).

1.5. Avgränsningar rumsliga och kronologiska

Masteruppsatsen kommer att inriktas på den vikingatida handelsmannen och hans förmåga att genomföra handel hemma på gården eller vidare österut. För att synliggöra genusproblematiken kommer uppsatsen att belysa de vikingatida kvinnornas kontext i samhället, till en viss del. Än idag finns ingen framgångsrik man utan att det på något sätt finns en lika stark eller ännu starkare till exempel kvinna bakom mannens framgång, då alla kön har rätt till historien. Inom uppsatsens ram ryms dock inte kvinnans hela arkeologiska historia, men en inblick ges, det gäller bara att ha rätt glasögon på.

De många fynden berättar om Novgorod, Kiev, Gnezdovo, Smolensk och det Bysantinska riket. Ett handelsutbyte har ägt rum och till hjälp hade de flodsystemen att ta sig fram på. Många gånger var det svårt, nästan omöjligt att ro uppströms och det var betydligt lättare och mindre slitsamt att färdas medströms. En slitsam färd uppströms innebar att båtarna fick dras på land både kortare och längre sträckor. Vikingarnas resa motströms påverkades av flodernas

vattenstånd då torka måste hindrat dem och likaså för tunga och stora båtar. Vi vet inte med säkerhet idag, trots experimentella båtfärder, exakt hur och vilka verktyg, redskap, båtar och färdvägar som användes av vikingarna (Edberg 2002).

Det vikingatida samhället beskrivs ofta vara styrt av en centraliserad maktelit med hövdingadömen där det ofta förekom storgårdar och andra boplatskontexter (Andersson 2017; Lihammer: 2012; Price 2012). Tyngdpunkten ligger på vikingatid från år 793-1066. Källmaterialet kommer att beröra vikingatid och i viss mån tidig medeltid så att förståelse för viktiga samhällsförändringar uppstår. Med hjälp av tidigare forskning och litteratur, studeras och beskrivs maktelit med framträdande krigskonst och militär organisation, boplatser och handelsplatser. Vikingen har lämnat spår efter sig i det arkeologiska materialet och gravkontexter berättar om skickliga krigsmän. Uppsatsen tar ej upp kristnandet av Sverige i detalj utan det är den vikingatida hedendomen med gudadyrkan som har en framträdande plats (Brøndsted 1965:271; Steinsland 1992:144). Kvinnan som krigare nämns och förtjänar få mer forskning men uppsatsen fokuserar i huvudsak på mannen som krigare. För att ge en inblick i kvinnans roll i det vikingatida samhället och hennes chans att påverka handel och makt kommer uppsatsen att använda genusrelaterade forskare, se 1.3. metod och material.

Fröjel på Gotland och Birka på Björkö är de lokalerna som uppsatsen tar upp gällande gravkontexter och fynd av artefakter med dess likheter och skillnader. Även gravkontexter österut beaktas. De skriftliga källorna som beskriver den något så när samtida vikingatiden är till största del österländska med några västerländska inslag.

Inte heller förekommer resultat från Kyrkogården i Fröjel över hela området utan den norra delen i huvudsak, där kvinnor och barn har gravlagts och är den del som utforskats mest. För Birkas del är det resultat från grav Bj749 som ingått i uppsatsens korrelation och kontrastsökande.

1.6. Källkritik

I uppsatsen finns både klassificeringar och kategorier av bo och handelsplatser, gravkontexter samt båtfynd i det historiska källmaterialet och som benämns på samma sätt i det nutida arkeologiska materialet. Detta gäller även föremål som smycken och krigsutrustning. Denna bedömning och klassificering får vara utgångspunkt för uppsatsens analys och resultat, tillsvdare. Om framtiden påvisar att det finns bättre klassificeringar eller att nya uppgifter om Fröjel och Birka framkommer som påverkar analys och resultat så får revidering i kommande arbeten göras. För att läsa samtida berättelser om nordmän måste vi lita till källorna från andra, ofta motståndare eller offer för vikingarnas framfärder som *Anglosaxiska krönikan* och *Ibn Fadlan*. Fram träder då bilden av vikingarna som ståtliga, vackra, tatuerade och med fullkomliga kroppar. Även att de hade mycket dålig hygien och var benägna att slå ner och döda människor. Denna bild av vikingarna finns än idag och uppsatsen vill påverka den genom att belysa vikingarna som handelsmän och inte bara krigslystna plundrare samt kvinnans roll där i.

För övrigt påtalar Andrén (1997) att kritik har riktats sedan 1960-talet mot att ha klassificeringar kända från de skriftliga källorna och sedan direkt föra över dem på det arkeologiska materialet för att finna motsvarighet. Därför bör klassificeringar av de arkeologiska materialen och de skriftliga källorna göras var för sig och därefter kan jämförelse efter likheter och skillnader ske mellan materialen. Värt att tänka på är att skriftligt avgränsade kategorier inte behöver ha omedelbar fysisk motsvarighet, de kan helt sakna en fysisk förankring eller motsvara mindre tydliga mönster i den materiella kulturen (Andrén 1997:162,163).

Idag har människan ett stort ansvar med sitt eget tänkande och vad man själv anser och tycker om de olika materialen som vi kommer över i insamlandet. Därför är det viktigt när insamlandet av det empiriska materialet sker med påföljande bearbetning att ett och objektivt synsätt används. I uppsatsens insamlande har författarens åsikter hållits neutrala genom att inte ha förutfattade meningar och en öppenhet för vad analys och diskussion kommer fram till. Om ett större antal lokaler använts och fått vara med i studien så hade ett större urval funnits och analys och resultat hade visat fler avvikelser och skillnader, då dessa är intressanta och inte bara likheterna.

Liknande uttrycker Kaliff & Mattes (2017:68,69,70) att det är vi i vårt eget samhälle och vår tid som är speciella och unika här, inte tvärt om. Olika riter och spår av dessa behöver inte vara något märkligt, föråldrat och exotiskt. Det handlar inte om något ovanligt fenomen och det är inte alls märkligt att spår efter religiösa och rituella handlingar också döljer sig bland de arkeologiska lämningarna. Vi behöver bara tolka dem rätt och arkeologen måste faktiskt föreställa sig att de finns och att de går att tolka. Som exempel anges även ett hus med en viss storlek och konstruktion men vad huset haft för funktion går inte med säkerhet att säga. De källkritiska kraven måste vara samma oavsett vad det är man tolkar som arkeolog.

Vidare uttrycker Ibid.(2017:201,202) att historiken Henrik Jansson i sin doktorsavhandling (1998) hävdar att Adam av Bremens berättelse om Uppsalakulten och templet hör hemma i fantasins värld och är till stora delar medvetet förvanskad. Uppsalakulten skulle ha varit en satir riktad mot den påvetrogna delen av den dåtida kyrkan som Adam verkade ligga i fejd med. Kaliff & Mattes menar att resonemanget inte är troligt och att berättelsen faktiskt försöker skildra verkliga händelser och att Jansson (1998) extrema tolkning har inte övertygat forskarvärlden.

2. Forskningsöversikt

För att sätta uppsatsen i ett sammanhang måste olika aspekter analyseras och därmed framträder ett resultat. Tidsepoken är vikingatiden med rådande järnålder där olika materialiteter och nutida och dåtida skrifter hjälper till att redogöra för olika fenomen, strukturer och praktiker i det vikingatida, centraliserade maktsamhället. Uppsatsen belyser genusfrågor och vad som anses vara manligt och kvinnligt och vem som var viking, handelsman och krigare. Även hur maktstrukturer, politiska allianser, och handlingar påverkade det vikingatida samhället samt vilka gränser som fanns i landskapet. Vidare belyser uppsatsen handelsmännen/handelskvinnorna och deras expansion hemma och öster ut. Spåren som det vikingatida samhället lämnat kvar till eftervärlden finns i form av bland annat gravar. Just gravläggningen av de döda människorna och att kunna ange könstillhörighet gällande man och kvinna har många gånger skett genom artefakterna. Vävutrustning ansågs tillhöra en kvinna och vapen tillhörde en man.

Hedenstierna - Jonson et al. (2017) har genom DNA – analys av krigargraven från Birka kunnat ändra personens könstillhörighet från man till kvinna genom forskning med nya tekniker. Det var alltså en krigarkvinna i graven omgiven av vapen. Denna metod att använda DNA-teknik skulle mycket väl gå att applicera i uppsatsen och användas på gravarna i Bottarve 1:17 (Carlsson1999a) där det förekommer obestämda könstillhörigheter och könstillhörigheter som bestämts utifrån gravartefakternas karaktär. Även att den gravlagdes längd i Anl. 1/87, har fått avgöra könstillhörigheten då längden av personen var 175 cm, plus minus 4-5 cm och sattes därmed som man. Ett DNA-test hade kommit närmre sanningen om

personens kön. Eller liknande för personen i Anl. 24/89, där den osteologiska analysen pekade mot att det var en man men personen hade ett pärlhalsband med 14 pärlor och som då tolkades att det var en kvinna istället.

Uppsatsen eftersträvar att hålla genusfrågor närvarande och Stalsberg (1988) uttrycker att tidigare studerades främst maktrelationer mellan grupperna män och kvinnor, det som tidigare kallades kvinnoforskning, medan det senaste decenniet har inneburit en utveckling mot alltmer sammansatta perspektiv där skillnader baserade på sexualitet, etnicitet, ålder, funktionalitet och klass har integrerats. Fokus är dock fortfarande orienterat mot maktrelationer, normer och motståndsstrategier.

För att ge en bild av genusfrågorna inverkan på de arkeologiska tolkningarna kan nämnas att enligt Arwill-Nordbladh (2001:57,58) har genusforskningen fått fäste inom arkeologin, både internationellt och nationellt. Startsträckan var lång under hela 1980-talet men under 1990-talet blev genusperspektivet en erkänd del inom arkeologin. Därefter har nätverk, forum och litteratur utvecklats och där har diskuterats teori, metod, bearbetning av empiri och historiefrågor samt ämnessociologiska studier. Låter man nu väcka upp eller aktualisera det förflutna så att det kan blanda sig i och bli delaktigt i vår samtid.

Forskare som banat väg för genusperspektivet, för att nämna några är Elisabeth Arwill - Nordbladh, Anne Stalsberg och Liv Helga Dommasnes. Conkey (1991:176) har beskrivit hur genuskonstruktioner formas. Genom att frågor diskuteras som berör hur skillnader mellan kvinnligt och manligt skapas och upprätthålls, exempelvis genom performativa handlingar, skillnader mellan olika kvinnor eller mellan olika män. Även att studera skillnaderna inom en genuskonstruktion, lokalisering av olika spänningsfält och förhandlingar för att upprätthålla eller ringa in uppfattningar om genus, gemensamt kvinnligt/ manligt, möjlig flexibilitet och liknande framträder då. Det är genom olika verksamheter som genuskonstruktioner både formas och uttrycks. Verksamhet kan vara att arbeta och arbetets arena brukar anses som förutsättning för skapande och upprätthållande av genuskonstruktioner.

Idag brukar genus ofta förstås som de sociala och kulturella tolkningarna av biologiska olikheter mellan kvinnor och män. Det kan också vara spår av kvinnors närvaro i verksamheter som av tradition enbart har förknippats med män och där kvinnor varit osynliga. Exempelvis kvinnors deltagande inom jordbruket, framställning av flintredskap eller att kvinnor varit medskapare i ritualer som grottmålningar. Även maktpositioner som lyfter fram kvinnliga auktoritet eller att män alltid haft makten. Genus kan även studeras med hjälp av tydliga handlingar och arkeologiska lämningar av fester med konsumtion av mat och dryck kan visa handlingar som funnits där och som kan undersökas vidare. Vem åt, vad åt man hade man skålar, fat eller dryckeskärl? Var handlingarna knutna till en viss årstid? Var händelsen öppen och synlig eller mer avgränsad och uteslutande? Vi kan se spår av eldstäder, krossade kärl och ben från djur som kan betyda mat och dryckesoffer samt att keramik som är tillverkad för detta ändamål kan ses. Genus finns även i rum och rumslighet - platsen och landskapet, gällande om platsen var särskiljande eller förenade män och kvinnor, var platsen tillgänglig för alla? Närhet till andra fornlämningar, fysiska avgränsningar som gärdesgårdar, diken, passager och vägar spelar också in samt om platsen är dold eller öppen med vid utsikt. Även tillgång på solljus, vind och vatten kan diskuteras (Arwill - Nordbladh 2001:28,29, 47,49,50).

Under den sena järnåldern fanns inga landområden med fysiska gränser som till exempel i nuvarande sydligaste Sverige. Områdena Skåne, Halland och Blekinge går inte att placera i vikingatida sammanhang då indelningen var betydligt mer komplicerad även om vikingatiden varit ett studieämne sedan det sena 1800-talet. Vikingatiden är en värld av texter där man

använt en standardisering. Typiska vikingadrag som ingår där är exempelvis riksbildningen, kristnandet och vikingatågen för att beskriva viktiga historiska processer oavsett vilken del av Skandinavien som man studerat (Hansson et al. 2018:123; Svanberg 1999:8). Liknande skriver Hjärdar och Vike (2011:14) att politiskt sett bestod områden i Norden av småkungadömen med lösare eller fastare militära och politiska allianser. Folken hade gemensam kultur, språk och religion. Lihammer (2012:36,37) betonar att det i bygderna förekom nätverk av gårdar, byar och gravplatser som utgjorde en form av lokala världar. Det betydde inte att människorna drog sig undan och undvek större sammanhang. De lokala tingsplatserna, kultplatserna utgjorde navet där människor möttes och samverkade i en bebyggelse i olika småriken. Obebyggda områden kunde utgöra gränzoner mellan olika bygder men även vattendrag, träsk och bergskedjor utgjorde gränser och markerades ofta precis som vid vägarna och det restes runstenar och gravhögar samt att skatter grävdes ned. Det förekom kulturella skillnader mellan olika bygder då husen byggdes annorlunda, kläder och smycken var annorlunda även förhållningssättet till döden skiljde sig åt. Vikingatidens värld går inte att beskriva som en gemensam skandinavisk kultur då det förekommer många olika fragment av kulturell påverkan. Olika aristokratiska familjer påverkade och vissa var starkare och hade större makt att dominera vid tingsförhandlingarna. Att forntidens Norden skulle varit ett jämlikt bondesamhälle med stor frihet har framhållits i den romantiska föreställningen men det stämmer ej då många människor var trälar och ofria och levde på aristokraternas gods.

Vidare blir det viktigt att än en gång föra in genusforskningen och identitet i uppsatsen med tanke på ovanstående styckes innehåll om människors kulturella skillnader, religion, samverkan, påverkan och makt, enligt vad Arwill - Nordbladh (2001) anser. Att andra vanliga teman inom genusforskningen är i den fysiska kroppsligheten, där ligger några av de viktigaste utgångspunkterna för att konstituera genus. Hitt räknas dess materiella gestaltning i form av klädedräkt och smycken, frisyrr och ansiktsmålning, gester och hållning. Genus handlar om en individuell tillägnan av identitet men kan vara svårt då det arkeologiska materialet lättare ger svar på frågor som berör grupper. Därför får de arkeologiska spåren av kroppslighet – skeletten - en alldeles egen dimension. Fysisk kroppslighet med kläder, mimik, gester och dylikt har givit genusforskningen några av sina mest intressanta resultat. Kroppslig omformning som på gotländska bildstenar visar att kroppshållning, frisyrr och klädedräkt samverkat för att ge en bild av kvinnan inom det högsta samhällsskiktet mellan hedendom och kristendom. Kroppslig omformning kan också ske vid gravläggningar där man lagt de döda efter ett speciellt mönster som exempelvis många tillsammans i en stor stengravkammare (megalitgravars kollektivgravar). Eller att olika delar från skeletten blandas från olika individer och olika kön. Här kan ställas frågor om individ och kollektiv, stabilitet och transformation samt genusuppfattningar för levande och döda (Arwill - Nordbladh 2001:51,52,53).

Vikingatiden var en period där skandinaverna gjorde sig kända eller snarare ökända. Från omkring år 800 till 1050 utmärkte sig skandinaverna på ett sätt som de aldrig gjort tidigare eller senare. Normännen koloniserade områden från Norge till Färöarna, Island, Shetlandsöarna, Skottland med sina öar, delar av Irland, Grönland och hela vägen till nord Amerikas östra sida. Både danskar, normän och svenskar härjade och hade politiskt inflytande och framväxande makt i England och delar av Frankrike. Svenskar som åkte österut som handelsmän färdades på ryska floder och ner till det bysantinska riket och den islamska världen där de i Kiev var kända under namnet ruser. Skandinaverna hade förmåga att ändra den sociala och politiska kartan i norra Europa och detta kan bero på olika saker och händelser. Detta kan bero på överbefolkning, år av missväxt eller att det var en maktkamp inom Skandinavien och viljan att bedriva handel. Det vi vet är att skandinaverna började bygga en ny sorts skepp som var långa, smala och gick yttligt i vattnet. De behövde då inga

speciella hamnar utan vilken strand som helst dög till att gå i land på. Mindre skepp som användes öster ut kunde dras eller bäras på land mellan vattendragen (Edberg 1994:22 Edberg 2005:7; Price 2012:4).

Enligt Hedenstierna - Jonson (2020a:1ff) var det inte bara möjligt utan också troligt att direktkontakt med Sidenvägen genom Centralasien har skett och det arkeologiska materialet med fynd, bland annat från Birka (Bj 944) med en huvudbonad i enfärgat, mönstrat, sidentyg är ett exempel på det. Ett annat exempel är Buddhastatyeten (*förekommer förövrigt i uppsatsens Gravar vid Birka som Figur 98*) på Helgö som kommer från nordvästra Indien och nådde Sverige troligen på 500-talet. Birka är dock inte den enda platsen som har bevis för kontakt med Asien utan siden, granater och andra lyxigare varor har hittats i flera regioner i dagens Skandinavien. För vikingarna var det bysantinska riket och kalifatet de viktigaste destinationerna och de många arkeologiska fynden i Sverige visar interagerande mellan Skandinavien och Asien. Asien uppfattades inte så avlägset och långt borta utom mer som granne och skandinaviska artefakter har i större utsträckning hittats i Östeuropa än vad det gjorts i väst. Den sena järnåldern var en tid av expansion, våld och tvång men också en tid då kontakter knöts, nätverk bildades och olika influenser påverkade den regionala kulturen. Att skandinaverna sökte sig mot öster berodde på viljan att kolonisera med jordbruk i syfte och att handla med päls samt sökandet av silver. Därtill kommer handeln som krävde våld och tvång som pälshandel och slavar men även att handeln var kopplad till krigsföring och där krigarna blev aktiva agenter i överföringen mellan materiell kultur och kulturell praxis. Därutöver förekom importerade vapen, stridstekniker och krigsutrustning som integrerades i lokala seder.

Vikingatiden är också en del av den period som nordiska arkeologer kallar yngre järnålder (600-1050) med undergrupper som vendeltid (550- 800) efter de rika fynden från Vendel i Uppland eller merovingertid (482-751) efter den frankiska kungaätt som styrde dagens Frankrike från det att romarriket gick under tills karolingerna tog makten år 751. Efter yngre järnålder kommer den period som nordiska arkeologer kallar medeltid. Mellan vendeltid och medeltid placerar man vikingatiden som var en epok då människorna i Norden var hedningar, en period då nordiska hövdingar och kungar bedrev omfattande plundring och krigföring i Europa och hemma. Eller så används anfallet mot ön Lindisfarne i England 8 juni 793 som startpunkt för vikingatiden. Händelsen är dokumenterad av engelska munkar i den Anglosaxiska krönikan och detta angrepp skakade kyrkan i England. Men redan tidigare har i den Anglosaxiska krönikan sjöfarande skandinavisk våldshandlingar beskrivits. Beaduheard och hans män dräptes år 789 när de skulle inkräva skatt på handelsmännens varor till kungen. Nordmännen från Hordaland högg ner dem då de ej tänkte betala någon skatt. Kung Offa av Mercia i England organiserade år 792 ett kustförsvar, troligen mot vikingarnas ökända piratverksamhet. Plus de attacker som förekom men aldrig nedtecknats (Harrison 2019:13,14; Hjärdar & Vike 2011:10,12,14,17).

Vidare har Hedenstierna - Jonson vid Uppsala universitet och Historiska museet i Stockholm påtalat vid kommunikering 2020-06-15 att artikeln *Entering the Viking Age through the Baltic* som är skriven av henne och finns i boken *Relations and Runes – The Baltic Islands and Their Interactions During the Late Iron Age and Early Middle Ages* (2020b) och beskriver vikingatidens datering och början. Att 700-talet generellt sätts som inledning till vikingatiden och attacken mot Lindisfarne år 793 är starten ur anglocentrisk syn. Ur östskandinavisk synvinkel blir det missvisande. Forskningsprojektet *Viking Phenomenon* (VR 2015–00466) vill med frågeställningarna hur, när och varför klargöra vikingatidens start. Interaktionerna och utvecklingen i Baltikum vid seklet kring vikingatidens början kan ge insikt i frågorna. Vikingatiden har satt spår i både de materiella och skriftliga materialen. Vikingatidens samhälle bestod av processer med överfall, urbanisering, handel och teknisk

utveckling och i slutet av 700- talet hade samarbete pågått längs Östersjökusten i århundraden. Det första kända vikingatåget skulle kunna varit vikingagraven på ön Ösel (Saaremaa) i Estland som daterats till omkring år 750, då två båtar placerades på stranden. Där kan man se kvarlevorna efter 40 personer där många har bevis på yttre våld med en våldsamt död som följd och därefter har de begravts av de överlevande. Besättningens utrustning med 40 svärd och andra vapen var av främst skandinavisk typ. Strontiumanalysen stöder ett östskandinaviskt ursprung för expeditionen. Begravningsskicket stämmer in på båtkyrkogården i Valsgärde i Uppland och besättningen antas vara på väg från eller tillbaka till Mälaren. Vad som exakt hänt vet man inte men vapenförekomsten och skelettens tillstånd talar för en militär aktion som kan ha varit början på en ny fas längs Östersjökusten. Kyrkogårdarna i staden Grobina uppskattas ha mer än 3000 gravar i skandinavisk stil och förhistoriska Grobina var ett jordbrukssamhälle trots förekomst av järnbearbetning, bronsgjutning, vävning, ben och hornhantverk. Befolkningen var blandad med skandinaver i majoritet. En av de två båtarna hade köl och rester av segelduk och liknar de gotländska bildstenarnas båtar från 700-talet. Östersjöregionen kan ge en inblick i och för vidare studier om sociala och tekniska förändringarna som inträffade före och efter vikingatidens början, vilket skapar en ram för att diskutera möjliga underliggande faktorer och drivkrafter (Hedenstierna - Jonsson 2020b:11,12,13,14,20).

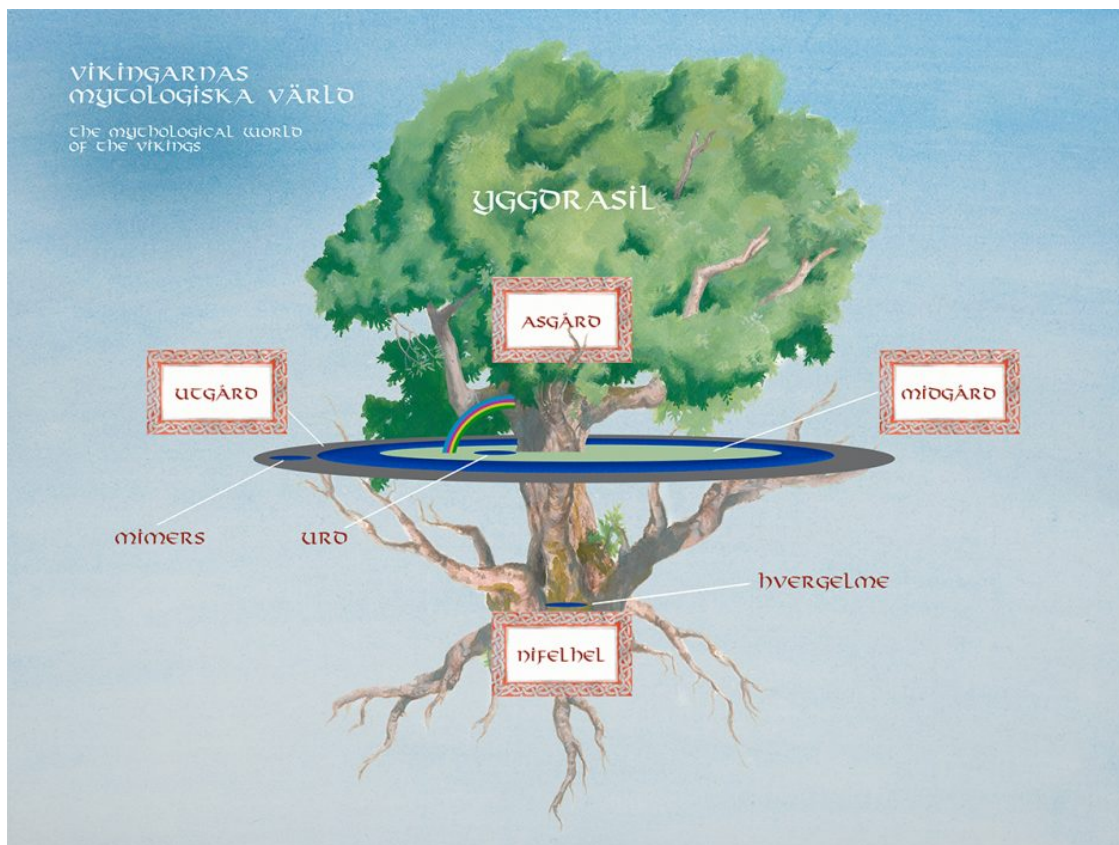
Ett annat arkeologiskt spår som vikingatiden lämnat efter sig är nedgrävda skatter i silver och österländska mynt och omnämns i uppsatsen av Magnus och Gustin (2009:36) och Widerström (2008:41ff) gällande Spillingsskatten på Gotland, världens största vikingatida silverskatt. Uppsatsens Fröjelmateriel från Gotland har inga silverskatter att uppvisa men väl 67 mynt från Fröjel 1987-1999 där hälften gått att datera, till sent 900- tal till början av 1100-talet. De äldsta är arabiska och de yngsta är framför allt tyska (Carlsson 1999a:75). Detta ger en bild av att det är fullt möjligt att det kan påträffas fler silvermynt och därmed eventuella skatter vid kommande forskning och utgrävningar på Gotland.

Vidare har Hjärdar och Vike (2011) påtalat att religionsskiftet inte kan definiera vad som är vikingatid och vad som är medeltid även om befolkningen i Norden gradvis gick över till kristendomen under vikingatiden. I stort sätt var hela Norden med undantag för Uppsala regionen i Sverige kristnat i mitten av 1000-talet. Statsbildningen av de nordiska länderna kan inte heller användas för att fastställa slutet på vikingatiden då Danmark avslutade rikssamlingsprocesserna långt före 1100, Norge något efter 1100 och Sverige inte förrän på 1200-talet. Olika processer och händelser leder till vikingatidens upphörande, det gradvisa upphörandet av plundrings - och erövringstågen med ursprung i Skandinavien, den avbrutna utvandringen till öarna i väster och till England och Frankrike liksom kyrkans ökade makt över befolkningens liv och vardag och kungamaktens ökade kontroll över krigsmakten, rättsmakten, handeln och jordagods. När alla processer är genomförda så är vikingatiden såsom vi uppfattar den förbi, när år 1100 inträffar. De nordiska gudarna dyrkades ännu på 1200-talet i enstaka delar av Sverige. Ända fram till 1300-talet fortsatte härskande nordiska jarlar från Skottland och västerhavsöarna att dra ut på plundringståg under sommarhalvåret (Hjärdar & Vike 2011:17,18).

2.1. Hedendomen

Under vikingatiden fick vikingarna spela rollen som Antikrist, skoningslösa barbarer som med plundring och brand rörde sin väg utan hänsyn till sina egna eller andras liv. Deras vapenbilder var Tors hammare och Odens korpar, symboler för deras hedna gudars våldsmakt och svarta ondska. Tack vare modern arkeologi får vi en fylligare och öppnare version samt att andra vetenskapliga och litterära discipliner har givit sina bidrag och framstår nu i en klarare och mindre kuslig framtoning. De isländska sagorna är skrivna på 1200-talet, långt efter de händelser som de skildrar och utgjorde i århundraden den huvudsakliga dokumentära källan till vikingaländernas och vikingatidens förhistoria och historia. Snorre Sturlasson, en sagoupptecknare, framstående stadsman och som mångkunnig kristen fängslades han av nordens hedniska mytologi. I den *Prosaiska Eddan* eller *Snorres Edda* skildrar han den nordiska mytologin. Genom dikterna i *Eddan*, vanligen benämnd *den äldre* eller *den Poetiska Eddan* för att skilja den från *Snorres Edda* får de gamla gudarna och hjältarna liv. *Völvans spådom* ingår i den *Poetiska Eddan* (Magnusson 1981:7,10,13,28).

Isländsk litteratur ger oss enligt (Brøndsted 1965; Magnusson 1981) en utomordentligt och flerfärgad bild av den gamla skandinaviska religionen. Forntida myter, berättelser och traditioner av olika ursprung, övertygelse och tankesätt, både gamla och nya, infödda och utländska kombineras av Snorres berättarskicklighet till en imponerande helhet. Där beskrivs gudarnas hem, Asgård, där den mäktiga Oden har sin stora hall, Valhall med sina 640 dörrar. Där beskrivs även det stora askträdet Yggdrasil, Figur 2 vars krona når himmeln, grenarna täcker jorden och de tre rötterna sträcker sig till Hel, Jotunheim och nedanför Midgård, människornas hem. Vid foten av Yggdrasil finns Mimers visdomsbrunn och gudinnan Urds ödesbrunn. I grenverket sitter en örn som har en hök boende mellan sina ögon. Vid rötterna ligger en drake vid namn Nidhögg (Ingelman - Sundberg 1998:165) och gnager, en ekorre springer med onda budskap upp och ner mellan draken och örnen. Trädets sidor dör då fyra rådjur knaprar i sig skotten och Yggdrasil lider men får vatten från Urds brunn för att inte vissna samt att bina får näring av Yggdrasils honungsgömmor. Ingenting varar för alltid och när gudarna har uppfyllt sitt öde kommer slutet – Ragnarök och då kommer Midgårdssormen att piska havet till skum och spy gifter över jorden. Yggdrasil vänds upp och ned, gudarna utkämpar strider, allt brinner upp, solen blir svart, stjärnorna försvinner men hoppet överlever. En ny värld bildas där örnen flyger över vattenfallen och solen skiner. Här nämns inte kristendomen men berättelsen innebär en ny tro, för en ny skapad mänsklighet och handlar om död och uppståndelse (Brøndsted 1965:271–273; Magnusson 1981:11).



Figur 2. Yggdrasil.

Foto: Historiska museet webbsida

Två bildstenar ifrån Gotland beskriver livet efter döden. Figur 3 är en 173 cm hög bildsten i kalk från 800- talet där man tydligt ser på den nedre delen, formen, riggningen och seglet på ett vikingaskepp samt kläder och vapen som den avlidna besättningen hade. Den övre delen beskriver förmodligen livet efter döden tillsammans med Oden som kommer ridande på sin åttafotade häst, Sleipner. Det finns också valkyrior som räcker fram dryckeshorn och till vänster finns Valhall med gästbudssalen. Figur 4 beskriver ett vanligt förekommande motiv på en 126 cm hög bildsten i kalk där ett skepp med avlidna krigare som seglar in i livet efter detta. Den övre delen visar hur två vikingakrigare med koniska hjälmar och sköldar kämpar med svärd i Valhall som är krigarnas himmel (Gräslund: 2000:56,419). I Beowulfeposet beskrivs att hjälten anländer till kungens hov och drottningen välkomnar honom med ett dryckeskärl. Beowulf accepterar kungaparets gästfrihet och beskydd genom att ta emot och dricka innehållet. Den aristokratiska kvinnan hade en central roll i hallen gällande ceremonierna och maktens infrastruktur i hallen (Lihammer 2012:81,82).

På Gotland finns cirka 470 bildstenar vid gravar, vägar, ägogränser och andra platser där människor möttes. De äldsta är från år 400 och under 700-talet fylldes stenarna av motiv från myter och hjältedikter och ofta i hela berättelser. Vanligt motiv är en kvinna med framsträckt dryckeshorn, en valkyria, som möter en ryttare och välkomnar den döda krigaren till Valhall (Gräslund 2000:56; Lihammer 2012:130).



Figur 3. Bildsten från Tjängvide, Gotland.
Foto: SHM 4171



Figur 4. Bildsten från När, Gotland.
Foto: SHM 11521:1

Bo Gräslund vill (2018) i *Beowulfkvädet den nordiska bakgrunden* vända på perspektivet och ställa följande fråga. Vad finns det för vetenskapligt källmaterial som grund för uppfattningen att Beowulfkvädet komponerats i England? Beowulfkvädets språk är fornengelska med vissa kristna inslag och ändå finns inte spår av fornengelsk tradition i texten. Samhället som skildras är i grunden hedniskt och den geografiska och historiska kontexten är rent skandinavisk. Trots detta har dessa förhållanden knappt diskuterats gällande problem kring dikten. Man har varit nöjd med hur dikten framställts och den har aldrig genomgått en grundligare undersökning. Ända sedan tanken att kvädet författats av en fornengelsk poet slagit rot under slutet av 1800-talet, har den fortlevt ostörd utan utförligare argumentation vare sig för eller emot. Ingen diskussion om vad i kvädet som kan vila på nordisk tradition, förutom de kristna inslagen eller hur en fornengelsk poets tankar kring skapande är svåra att finna. Gräslund menar att kvädet nästan framstår som en handbok över tidens materiella och ideologiska värld i Norden. Beowulfkvädet representerar ett klart avgränsat historiskt – arkeologiskt ramverk av betydande trovärdighet. Han menar att traditionen om Beowulf ursprungligen i allt väsentligt komponerats och traderats muntligt och först sekundärt formats som ett skriftligt verk. Någon undersökning som visar att Beowulfkvädet måste ha komponerats skriftligt och inte kan ha komponerats muntligt har han inte lyckats spåra. Hade en sådan funnits skulle referenser till den förekommit i överflöd. Att berättaren i kvädet talar som till ett auditorium förklaras med att poeten medvetet använt det litterära knepet att uttrycka sig som om, han talade till ett auditorium eller räknade med att hans verk skulle högläsas för sådana. Att ett sådant avancerat och litterärt projekt skulle ha utförts cirka år 675-725 förefaller osannolikt. Om det var i England som poeten fått kännedom om olika muntliga, nordiska traditioner om händelser och miljöer i östra Skandinavien under första hälften av 500-talet, borde det finnas bevis och spår av sådana traditioner i det övriga fornengelska skriftmaterialet som är bortåt tio gånger större än Beowulfkvädet. Inte heller förekommer sådana traditioner i äldre anglo-latinsk litteratur. Det finns inte heller något

relevant förvikingatida nordiskt litterärt traditionsmaterial överhuvudtaget känt från England (Gräslund 2018:27,29,30,31).

Gad Rausing (1985) vars uppfattning var att Beowulf hörde hemma på Gotland. Att *Earna næs*, den plats där Beowulf dog skulle vara *Arnkulla (Naggu)* i Närs socken på sydöstra Gotland, strax norr om Bandlundeviden. *Hrones næs* den plats där Beowulf begravdes skulle vara *Ronesnäs* som kunde vara namn på en dåtida udde norr om Ronehamn i Rone socken, söder om Bandlundeviden inte långt från Arnkulla. Ruasing menade också att den *clif* som Beowulf och hans män ser när de sjöledes anländer till hemlandet är den 37 meter höga klippan Hoburgen på Gotlands sydspets (Rausing 1985:163ff). Gräslund (2018) påtalar att Beowulf kom från Gotland efter att ha läst Rausing (1985) men inte med tanke på platsnamnen som han nämnde utan att Sune Lindqvist gjort en tolkning av *weder* som vädur och att väduren enligt medeltida sigill fungerat som officiell symbol för gutarna. Uppgifter i *Guta saga* hade betydelse för hela Gotland under början av 1000-talets första hälft. Gräslund menar också att Beowulfs hemland omtalas entydigt som en ö (Gräslund 2018:66,67).

De nordiska länderna har i sin religionsutövning från de äldre tiderna uttryckt möjligheten att kommunicera med makterna. Spår av detta finner vi i begravningsceder och bildkonst på bergshällar från stenåldern. Under vikingatiden förekom religiösa idéer som styrde människornas handlingar och samhällen genom mytologi och kult. Detta förkristna samhälle har gett oss en inblick i en rik mytologi med distinkt världsbild. Det finns lokala variationer men är trots detta samma gudar som dyrkats av de nordiska folken. Undantag är människor som bodde längst norr och öster i Norden, samerna och finländarna som har sina egna mytologiska och kulturella traditioner (Steinsland 1992:144). Den nordiska religionen var polyteistisk och innehöll flera gudar och makter som var både kvinnliga och manliga. En del stod överst i rang och andra höll en mycket låg profil eller var halvt bortglömda (Brøndsted 1965:273; Gräslund 2000:55 Steinsland 1992:144).

Människan har i alla tider försökt påverka världens gång och offra är ett sådant sätt för att öka sin lycka och välgång eller försöka att förhindra katastrofer. Detta är inget unikt just för vikingatiden. Man trodde att den fornnordiska religionen enbart ägt rum under bar himmel i tillexempel lundar och sjöar. Kulthus eller kultanläggningar under vikingatiden har på senare tid påträffats och det kan vara alltifrån stenläggningar som i Lilla Ullevi till välbyggda kulthus. Lilla Ullevi i Uppland är en stor U- formad stenläggning där tunga stenar släpats upp på den lilla bergkullen och man har sett till att stenläggningen hamnade på det högsta krönet. Platsen var viktig och härstammar från vendeltiden och många riter och kulthandlingar har utförts här. Arkeologerna har i dag hittat mängder av föremål som exempelvis amuletringar, knivar, keramik, redskap, broddar, eldstål, löpare, ett silverbleck och ett förgyllt djurornerat beslag. Innan utgrävningen kunde man ana ledtrådar i namnet Lilla Ullevi. Namnleden, *vi* i Lilla Ullevi tyder på en kultplats, ett *vi*, helgat åt den fornnordiska guden Ull. I närheten finns andra sakrala ortnamn och hela landskapet kan varit laddat. När platsen under vikingatiden övergavs begravde man den varsamt under ett tjockt lager jord (Lihammer 2012:136). Enligt Ingelman-Sundberg (1998) var hedningarna nära i symbios med årstidens växlingar och kulten som hörde ihop med detta. Att byta religion innebar inte bara att ändra trosuppfattning utan också en förändring av urgamla seder och bruk. Man riskerade att bryta med ätten, sitt eget sociala skyddsnät. Inte förrän ättens ställning försvagades och Sverige fick en stark kungamakt blev den nya trosläran möjlig och svearna och folket i Baltikum var de sista hedningarna som kristnades i Europa. I Norden blev det Danmark som först kom att anamma den nya tron då Ansgar i mitten på 800-talet byggde en kyrka i Hedeby och Ribe.

Ändå var danskarna tveksamma till den nya religionen och en otålig påve skrev i ett brev till den danske kungen” Upphör då äntligen med att dyrka avgudar och med att tjäna djävlar. Ty se, dina gudar är gjorda av människohänder, döva, stumma och blindasom de är...” (Ingelman-Sundberg 1998:189).

Hedningarnas primitiva trästoder av Oden, Tor och Frej tycks ha varit något som kyrkan hängde upp sig på. I ett missionstal som munken Hucbald höll omkring år 900 säger han:

Gud och inte vi själva har skapat oss; men avgudarna, som ni dyrkar,
är av guld, silver, koppar, sten och trä; de lever inte, rör sig inte,
känner inte, ty de är människoverk och kan varken hjälpa andra eller sig själva.
(Ibid. 1998:189)

Oden betraktades som den främste av de fornnordiska gudarna och han var praktfull, dominant, djävulsk och sadistisk i sin gestalt. Han var visdomsguden som offrade sitt ena öga i sitt ständiga sökande efter kunskap och skildras som en enögd man i förklädnad. Han tillskrivs också uppfinningen av runorna, Figur 5 som ristades i ben, trä eller sten och innehöll magisk kraft och användes i Norden i runalfabetet som kallas futhark efter de sex första bokstäverna. Oden är också skaldekonstens och krigskonstens gud och var en gudom för överklassen. Han var även för vikingarna, som for ut på haven i långa perioder, den största gudomligheten. Oden var den som lade fälttågsplanen för gudarnas stora slutstrid – Ragnarök och man blotade också till Oden för att få seger i strid. Till Odens rike i Valhall kom döda krigare från slagfältet och de var särskilt utvalda då de dött hjältedöden i kamp och skulle nu hållas i stridsträning för den sista stora striden, Ragnarök där de döda hjältarna slogs på gudarna sida. Enligt Adam av Bremen och hans beskrivning av Norden omkring år 1070 fick han höra att vikingarna offrade till Oden när krig väntades. (Brøndsted 1965:274; Hjärdar & Vike 2011:36; Magnusson 1981:11; Steinsland 1992:144,146).

Magnusson (1981) påtalar vad Völvans spådom, Collinders översättning berättar gällande de nordiska gudarnas värld som var dömd från början och gudarna själva visste det. Allfader Oden visste hela tiden att gudarnas öde var undergång obarmhärtig och förutbestämd och att deras värld skulle överväldigas av kaos makter:

Bröder skola slåss och bli varandras bane, barn utav systrar bryta mot seden, det är hårt i världen, hordom mycken, yxtid, knivtid, kluvna sköldar, stormtid, vargtid, förn världen störtar- ingen man skall den andre skona.	Sol svartnar – jorden segnar i hav, strålande stjärnor störta från himlen; lågor fräsa mot livets värn, högt flammor hettan mot himlen själv. (Magnusson 1981:28)
--	---

En annan gud värd att nämna är Tor och till skillnad från Oden var Tor förknippad med bondebefolkningen och många myter finns om denna gud samt att han framställs som en storätande jätte. Tor är kosmos beskyddare och han försökte att fiska själva Midgårdssormen upp ur havet tillsammans med jätten Hymer för att sedan slå ihjäl ormen. Detta skulle få konsekvenser då ormen håller slingrande jordskivan på plats och biter sig själv i svansen. Som agn använde han ett oxhuvud men jätten kapade fiskelinen precis när Tor skulle döda ormen och detta medförde att ormen överlevde. Denna myt visar att vikingatidens människor hade insett att råstyrka hade sina begränsningar och att kaoskrafter också är nödvändiga element i det stora kosmiska sammanhanget, Figur 6 (Steinsland 1992:146).



*Figur 5. Kranie från människa, Ribe, Danmark som visar inristade runor bl.a. Odens namn.
Foto: Antikvarisk samling Ribe ASR 5M73*



*Figur 6. Runsten, Altuna, Uppland från 1000- talet. Tors kamp mot Midgårdsormen.
Foto: Föreningen Norden*

Tor hade många mänskliga egenskaper och uppfattades som personlig medan Oden var flyktig och oberäknelig. Tor var populär bland vikingarna och han sörjde för regn och var kosmos väktare. Tor ansågs ha drag av att vara en fruktbarhetsgud och gav liv, då Oden tog liv. Torkulten konkurrerade med Odenkulten och en av orsakerna till att Odenkulten försvann kan ha varit Torkultens enorma framgångar i början av 800- talet (Hjardar & Vike 2011:43). Tor har varit en kär och dyrkad gud under vikingatiden och idag vittnar många orters namn om detta som till exempel Torslunda, Torshov och Torsåker (Steinsland 1992:146). I Uppåkra utanför Lund har forskarna funnit något som kan vara arkeologiskt spår av händelsen med att Tor trängde undan Oden. Det stora templet i Uppåkra var vigd till Oden, blev troligen förstört och nedbränt av Torsanhängare på 800-talet (Hjardar & Vike 2011:43). Som ett icke inmätt lösfynd har en liten torshammaramulett framkommit. Den ska troligen dateras till 900-talet, är av järn, 36 mm lång och skaftänden är sönderkorroderad. Det kan tänkas att det ursprungligen funnits en ögla i änden och att hammaren suttit fäst vid exempelvis en amuletring. Torshammaren antyder att även en mer folklig trosinriktning fanns representerad i Uppåkra. Från och med 800-talet syns kontakterna med den kristna läran tydligare i materialet, parallellt med spåren efter bekännandet till den hedniska religionen. Ett par hundra år senare kan man tänka sig att den nya religionen hunnit bli den officiella på platsen (Bergqvist 1999:118,123).



*Figur 7. Torshammare av silver från Skåne, okänd fynd ort cirka år 1000.
Foto: SHM 9822:810*

Ett 50- tal torshammare av silver är kända från skatter och i några fall gravar och boplatser. De flesta är funna i södra och mellersta Skandinavien, några i Trøndelag och på Island. De kan dateras till 900-talet och 1000-talets början och på Gotland till hela 1000-talet. Ett fåtal fynd har gjorts i Polen och England och Torshammare finns också av brons och bärnsten. Figur 7 är en torshammare av silver från Skåne.

Hammarens framsida pryds av stiliserade växtrankor. Hängöglan är utformad som ett brett frontalsett djurhuvud. Denna skånska torshammare vittnar om hedendomens fortsatta inflytande även i välbärgade kretsar under de första kristna danska kungarna (Gräslund 1992:190,276).

Ytterligare en gud värd att nämna är Frej som var en av vikingatidens största gudar. Frej var en fertilitetssymbol som avbildas med en fallos och han skänkte rikedom, hälsa och fruktbarhet (Steinsland 1992:147). I fornnordisk poesi seglar Frej sitt magiska skepp Skidbladner och har kontroll över vind, regn och sol. När Adam av Bremen besökte gamla Uppsala på uppdrag av den danska kungen Sven Estridsson beskrev han hur människorna dyrkade gudarna Oden, Tor och Frej (Gräslund 2000:58). Figur 8, Figur 9 och Figur 10 visar hur gudarna avbildats.



*Figur 8. Statyett av Oden från Lindby Skåne.
Foto: Sören Hallgren SHM*



*Figur 9. Kopia av en liten statyett av Tor med hammare funnen på Island.
Foto: Ole Malling Roskilde*



*Figur 10. Liten statyett av Frej från Rällinge i Södermanland.
Foto: SHM 14232*

Ur Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, översatt av Emanuel Svenberg (1984) berättas i fjärde boken i Adams historia, kapitel 26–27 om hednatemplet som kallas Uppsala i närheten av samhället Sigtuna. I templet finns bilder av tre gudar som

människorna dyrkar och templet är prytt med guld. Den mäktigaste av gudarna är Tor som har sin tron mitt i salen. På var sin sida om honom sitter Oden och Frej. Tor härskar i luften och råder över åska och blix, vind och regn, solsken och gröda. Oden, det vill säga raseriet, styr krigen och ger människan kraft att bekämpa sina fiender. Frej, skänker de dödliga fred och njutning. De förser också hans bildstod med en väldig stående manslem. Oden framställer de beväpnad, liksom våra landsmän, Mars. Tor däremot med sin spira tycks likna Jupiter och de dyrkar också till gudar upphöjda människor, som de skänker odödlighet till tack för stora bedrifter. I den helige Ansgars levnadsbeskrivning kan man läsa att de gjort så med kung Erik. Man offrar till Tor vid farsot eller hungersnöd, vid krig till Oden och vid bröllop till Frej. Vart nionde år brukar man dessutom i Uppsala fira en gemensam fest med deltagande av folk från alla sveonernas landskap och ingen har lov att utebli från denna fest. Uppsala tar emot många gåvor från kungar och folkstammar och de som redan har antagit kristendomen måste köpa sig fria från deltagande i dessa ceremonier. Detta är grymmare än varje annat straff. Offerriten tillgår på följande att av varje levande varelse av manligt kön offras nio stycken, med vilkas blod man brukar blidka gudarna. Kropparna hängs upp i en helig lund nära templet och varje träd anses ha en gudomlig kraft som följd av de offrade kropparnas död och förruttnelse. Där hänger också hundar och hästar jämte människor och enligt de kristna kan 72 kroppar hänga där om varandra. För övrigt sjunger man som vanligt är vid dylika offerhögtider mångfaldiga sånger som är oanständiga och därför bäst bör förtigas (Harrison 2019:136; Litteraturbanken – webbsida).

2.2. Fenomenet viking

Vikinga fenomenet nämns i den Anglosaxiska dikten Beowulf som kan vara från mitten av 700- talet och här förekommer orden wigendra/wigend och wigfreca som tolkas som krigare. Annars är ordet viking såsom vi känner igen det omskrivet för första gången i anglosaxiska källor. I *The Exeter Book* från 800-talet nämner en dikt *Widsith* som kan härstamma från 500–600-talet och dikten handlar om skandinaviska grupper och hövdingar. Här nämns också både vikingar och samer. I *Hjälte-dikten* med okända författare beskrivs en resa genom Europa under 400- och 500-talet där man mött wicingas som kan vara ett stamnamn eller en yrkesbeteckning som sjökrigare eller en beskriven plats som vikkvaringarna. I den Anglosaxiska krönikan från år 878 (879) är betydelsen klarare och en betäckning för sjörövare/plundrare. Vid den tiden rådde en stor krigshär i England som omnämns i samma avsnitt i krönikan med krigare som kallades daner. Om det funnits ett nordiskt krigarbrödraskap så hade danerna också kallats för vikingar men det gjorde de inte. På runstenar finns beteckningen viking både i en maskulin form (víkingr) som översatts till sjökrigare och i en feminin form (víking) som betecknar en militärexpedition. Viking på runstenarna syftar på ”att resa i viking” men kan också vara ett mansnamn eller en del av ett namn (Tóki víkingr). Man reste ut i viking för att tillägna sig guld och gods och där med kanske sjöröveri. Medeltidens sagaförfattare använde ordet viking i betydelsen som sjörövare precis som kyrkohistoriken Adam av Bremens bok *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* från cirka år 1070. En víkingr är en som drog i víking och det var ingen fredlig syssla enligt runstenarna. Viking är ett fenomen som passar väl in på de människor som seglade ut från Skandinavien på jakt efter rikedom och ära (Jfr Fitzhugh 2000:13,14). Under slutet av vikingatiden och medeltiden har begreppet viking blivit ett helt och hållet negativt ord – en synonym för illgärningsman. I dag syftar begreppet på en epok – vikingatiden – och på en folkgrupp – vikingarna. Termen används idag om alla nordiska bofasta, handelsmän, landnamsmän eller krigare som under vikingatiden deltog i handelsfärder, landnam, inre och yttre konflikter eller plundringståg. I nuvarande Tyskland och Frankrike kallades vikingarna för nordmanni, nortmanni eller askomanni. I England kallades de dani och northman. På Irland hette de gall eller loclannach. I Spanien kallades de lordemani, madjus, al-madjus eller

al-magus. I Ryssland och Bysans gick de under namnen ruser, väringar eller varjager och i Bysans kallades de även skyter (Brøndsted 1965:36,39; Hjärdar & Vike 2011:18,19).

Harrison (2019) framhåller att vikingatida nordbor inte använde termen viking om sig själv utan var vanliga bönder och fiskare. Däremot fanns det män som bar personnamnet Viking. Harrison lyfter fram att vikingar nämns i litteraturen för första gången i det svårdaterade fornengelska diktverket *Widsith*. I verket dyker de upp i skildringen av ett idag försvunnet folk vid namn hadubarder och skalden kallar dessa wicinga cynn (vikingars släkte). Därefter ger oss källor från 1000-talet uppgifter om sjörövare på Nordsjön. En gissning är att ordet vikingar kommer från ordet vik då vikingarna låg i bakhåll i vikar för att överfalla handelskepp. En annan gissning är att en viking var en person som kom från området viken som är en stor region vid Skagerrak med centrum vid Oslofjorden – en del av dagens Bohuslän. En tredje gissning är att vikingar framträdde som köpmän och att ordet viking syftar på fornengelska *wíc* som motsvarar latinets vicus som betyder by eller köpstad. En fjärde hypotes syftar på tiden innan nordborna använde segel och att det var roddare som tillryggalägger en normaldistans, en så kallad vika. Att fara i viking skulle kunna betyda att man åkte en lång sträcka och behövde byta roddare alltså vikingar. Vilken hypotes som är korrekt vet man inte och ibland måste vi erkänna vår okunskap och acceptera faktum: vi känner inte till vad ordet betyder (Harrison 2019:11,12).

Viktigt här att nämna är som Lihammer (2012:13) påtalar att de vikingatida kvinnorna är bortglömda och det verkar som om kvinnor inte fanns överhuvudtaget då det är män och deras manliga handlingar som lyfts fram. I filmer om vikingatiden kan en kvinna flimra förbi i bild och då vara sysselsatt med djur, barn eller hantverk. Möjligtvis kan kvinnorna vara en slags handelsvara. Men utgrävningarna i Skandinavien visar att gravarna med guld, silver och härskarsymboler var gravar för kvinnor och där med kunde de ikläda sig härskarrollen likvärdig männens. Liknande påtalar Harrison (2019:75ff) att *Grönlänningasagan* berättar om huvudpersonen som var en kvinna vid namn Gudrid Thorbjörnsdotter och som även nämns i *Erik Rödes saga* när hon var med att upptäcka och kolonisera Helluland, landet med klippor och hållar och Markland, skogslandet. Hypotetiskt har forskare identifierat Helluland med Baffin Island och Markland med Labrador. Länder som var väldigt stora men här ville de inte leva utan fortsatte till det bördiga och fagra Vinland. Gudrid hade blivit änka och gift sig med Thorfinn Karlsämne och de fick sonen Snorre, den förste vite amerikanen. De träffade Vinlands befolkning och strider förekom men de förstod att Vinland redan var upptaget och återvände till Grönland (Jfr Brøndsted:1965:113). Enligt Erik den rödes saga att de bosatte sig på Thorfinns gård vid Reynisnes på Island. Eftersom Gudrid har gjort avtryck i två isländska sagor måste hon gjort intryck på sin samtid. Idag är hon bortglömd av alla utom experterna och förmodligen beror det på att hon var kvinna. Hon blev enligt sagorna anmoder till en stor släkt och tre av hennes ättlingar blev biskopar.

Även Hjärdar och Vike (2011) redogör för att inga samtida nordiska runinskrifter nämner krigarkvinnor – sköldmör och detta beror eventuellt på att de utgjorde en liten minoritet av krigarkollektivet i Norden. Ofta var det dock kvinnor – änkor eller mödrar som reste runstenar till minne av sina stupade män och söner. Inte heller i frankiska och anglosaxiska annaler och krönikor nämns krigarkvinnorna. Irerna hade sin egen mytologi med flera krigarkvinnor som rivalerna Scáthach och Aífe som troligtvis hade skotsk – keltisk bakgrund och levde på 400–500-talet. Enligt historieskrivaren år 100, Tacitus fanns kvinnliga krigare bland stammarna i Nord – och Östeuropa. Enligt Tacitus gav saxiska män och kvinnor vid giftermål varandra gåvor. Mannen gav till sin kvinna oxar, en häst med betsel samt sköld, spjut och svärd. Kvinnan gav mannen vapen och bidrog till att romarna såg de germanska kvinnorna som krigiska. Detta innebar inte att alla kvinnor krigade men att alla tog gemensamt ansvar för att försvara sig och att kriget var en del av livet (Hjärdar & Vike 2011:102,103).

Värt att tillägga är att, Stockholms universitets webbsida – Forskning med Charlotte Hedenstierna - Jonson, arkeolog och forskare vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, som leder forskningsstudien, och som tidigare har varit verksam vid Stockholms universitet lyfter fram att krig under vikingatiden inte var en aktivitet uteslutande för män utan även kvinnor hade höga positioner på slagfältet. Det visar en ny DNA-undersökning (Hedenstierna et al. 2017) av en vikingatida krigare från Birka som har gjorts av forskare vid Stockholms universitet och Uppsala universitet. Studien är den första i sitt slag som kan visa genetiska bevis för att krigaryrket var öppet för kvinnor under vikingatiden. Forskare vid Uppsala och Stockholms universitet har genom DNA-undersökning av skelettdelarna för att kunna göra en könsidentifiering baserad på X- och Y-kromosomer. Genom undersökningen kunde forskarna konstatera att skelettet innehöll X-kromosomer men saknade Y-kromosomer, vilket innebär att krigaren en kvinna. Graven rymmer resterna av en krigare som är omgiven av olika vapen, inklusive ett svärd och pansarbrytande pilspetsar. I graven fanns också två hästar och en komplett uppsättning till ett brädspel. Spelet visar att kvinnan måste ha varit en officer eller någon som arbetade med taktik och strategi och kunde leda trupper i strid. Krigaren begravdes i vikingasamhället Birka under mitten av 900-talet. Isotopanalyser bekräftar en kringresande livsstil, väl i linje med det krigarsamhälle som dominerade norra Europa under 700–900-talet. Strukturen hos vissa skelettdelar tyder starkt på att hon var kvinna men det här gravfyndet har varit ett slags typexemplar av en vikingatida krigare i över ett sekel och därför behövdes ett säkert sätt att kunna fastställa könet. Framförallt cementerade gravfynden tolkningen i över ett sekel och det antogs automatiskt att krigaren var en man, sedan utgrävningen på 1880-talet. Genom att använda nya tekniker, metoder och kritiska perspektiv visar det här resultatet vilken forskningspotential och vilket vetenskapligt värde som finns i museisamlingar (Stockholms universitets webbsida).

2.3. Handelsmän

Västeuropeiska forskare har hävdat att Ryssland skapades av vikingar från Sverige men sovjetiska arkeologer gör gällande att vikingarnas inverkan på vad som fundamentalt var en slavisk stat och som existerat i århundraden innan skandinaviska handelsmän började tränga in i Ryssland. Det finns dåligt med dokumentariska källor på båda sidor och man har tolkat källorna till stöd för egna åsikter och likadant ur det tillgängliga arkeologiska materialet. Den konventionella västliga inställningen har grundats på dokumentariska källor från Ryssland som den såkallade *Gamla ryska krönikan* skriven i början av 1100-talet i ett grottkloster utanför Kiev av en munk vid namn Nestor – *Nestorskrönikan*. Krönikan berättar om hur ”varjagerna” på mitten av 800-talet krävde tribut av de lokala slaviska stammarna men drevs tillbaka av dessa till andra sidan havet. Därefter blev de ombudade att komma tillbaka för att regera då det inte fanns någon lag hos slaverna och stam reste sig mot stam. Varjagerna kallades Rus liksom andra kallades svear, normmän, angler eller goter. Rus kom, blev kung och regerade över slavernas stora rike. Nestorskrönikan är inte en samtida källa och har liksom de isländska sagorna skrivits lång tid efter händelserna och bör behandlas med försiktighet. Vissa forskare anser att Ryssland var en förmörkad och outvecklad kontinent ända tills företagsamma svenskar kom i sina skepp för att exploatera dess väldiga marknader och utforska handelsvägarna mot öst. De skulle även ha grundat de första städerna ur vilka de stora ryska stadsstaterna Novgorod och Kiev skulle växa upp. Andra forskare som B.A. Rybakov en rysk arkeolog har påtalat att det ryska riket hade redan funnits i 300 år före det att vikingarna kom. De östliga krönikorna nämner redan på 500-talet ett ”folk av jättar” som utgjorde kärnan i det blivande Kievriket. Därefter kan vikingarna ha lockats av Kievrikets glans med sina livliga handelsförbindelser med Konstantinopel (Bysans). I Ryssland kunde vikingarna inte utföra sina plötsliga rofferirader som de var specialister på då flodernas strömmar var för kraftiga och de fick släpa båtarna långa sträckor över land. Vikingarna

behövde söka tillstånd hos myndigheterna i Kiev för att få delta i handelskonvojer nedför Dnepr till Svarta havet och Konstantinopel (Magnusson 1980:108–111; Westholm 2008:126).

Liknande påtalar Hjärdar (2016) att beteckningen rus har givit namn åt det ryska riket och var den östliga beteckningen på vikingar i allmänhet och härstammar från Routsii som är finnarnas gamla namn på Sverige. Slaverna sa rus, i Bysans sa man rhos och svenska ursprunget till ordet kan vara rodR eller rodz som betyder rodd eller ror – en som ror krigsskepp. När vikingarna kom till Ryssland och seglade på floderna så fanns det inga kloster att röva från eller stora riken att pressa på silver så som vid vikingafärder västerut. De möttes av mindre lokala samhällen som bedrev handel med pälsverk och naturprodukter som vax och honung men även med slavar och vikingarna lockades av detta och särskilt arabiskt silver, så kallade kufiska mynt. För att inte missa något i handelsväg så var vikingarna tvungna att bosätta sig och befästa baser för att ha kontroll över handeln och cirka år 750 skedde detta i Staraja Ladoga. Företagsamma krigarhövdingar kunde därmed kontrollera befolkningen och handeln och sända hem varor till Norden. Cirka år 860 blev Novgorod huvudstad i Rusriket som var ett vikingarike och styrt av en krigarelit från Norden med makt över lokala stammar och som drev in skatter. Vikingarna i Novgorod lärde sig hitta i flodsystemen Lovat, Dvina och Dnepr vid cirka år 860–880 och etablerades sig i lokala centrum som Polotsk och Gnezdova och därifrån kunde kontrollera handeln söderifrån och driva in skatter. Kievriket är enligt *Nestorskrönikan* en sammanslagning av de nordiska hövdingedömena då vikingarna fördrev khazarerna år 880 och bestod fram till år 1240 och det var handel och kulturell kontakt som stod i centrum (Hjärdar 2016:146, 147,151). Nosov (1994:187,189) påtalar att slaverna på 500-talet bosatte sig i skogsområdena i Östeuropa runt Dneprs utlopp och sedan vidare norrut. De hade kunskap om bättre jordbruksmetoder med sig och därmed bättre socioekonomiska förutsättningar än de lokala stammarna. Under 850-talet började kommunikationen längs floder mellan Östersjön och det islamiska öst att blomstra och medförde stora förbättringar ekonomiskt då handelsplatser och hantverkscentra grundades. Kufiska silvermynt och övriga silverfynd lockade vikingarna som bosatte sig och dessa bosättningar var i slutet på 900-talet början på den ryska staten med städer som Ladoga, Gorodischche - föregångare till Novgorod, Timerevo, Gnezdovo och Gorodok.

Jansson (1992) påtalar att Rus/Rhos dyker upp i en västlig källa, de frankiska annalerna från Saint – Bertin från år 839 där det står att det kom sändebud från grekerna (bysantinska riket) skickade av kejsar Theophilus till kejsaren Ludvig den fromme. Med sändebuden var även några män som kallade sig och sitt rike för Rhos. På 840-talet skrev den arabiske vetenskapsmannen Ibn Khordadbeh en världsgeografi om handelsmännen hos Rus – ett nordligt folk som har med sig skinn av bäver, svarträv och svärd från Norden till Svarta havet där den bysantinske kejsaren tar tionde av dem. Den bysantinske kejsaren Konstantin Porphyrogenetos bok *De administrando imperio* från omkring år 950 där han berättar om monoxyla (stockbåtar) som slaviska stammar tillverkar åt Rhos i Kiev. Rhos förser dem med åror och annan utrustning och far nedför floden Dnepr, Svarta havet till Konstantinopel. Han nämner även Dneprforsarnas namn på Rhos språk och slaviska. De rhosiska namnen är nordiska – Oulvorsii, Holmforsen (Jansson 1992:75). Vidare påtalar Brøndsted (1965:263,264) att vikingarna från Sverige kom till Ryssland för att bedriva handel och deras avsikt var inte att erövra och bosätta sig utan de ville bara ha en fungerande handelsrutt. Senare tar svenska garnisoner, kommandot över slaviska städer som Novgorod, Smolensk och Kiev. Inget intresse för att bilda jordbrukskolonier fanns då det krävdes att få med sig de lokala stammarna och dessutom var landområdena enorma som skulle övervinnas. Vikingarna höll sig längs flodområdena och koncentrerade sig på handeln. I slutet av vikingatiden övergavs de omfattande svenska handelsvägarna från Norden till det bysantinska riket och de ryska städerna återupptog sin slaviska natur. Den svenska, långa infiltreringen i de ryska städerna blev ett kapitel i historien. Däremot fortsatte den svenska koloniseringen under 1100 och 1200

– talet i Staraja Ladoga, Finland och i de norra baltiska länderna. Arkeologiska fynd berättar om de norröna gravarna som hittats i Ryssland med en blandning av nordiska, slaviska och orientaliska fynd. Ett exempel är Gnezdovo gravfält nära Smolensk.

Magnus och Gustin (2009:36,46,48) påtalar att tillgången på arabiska silvermynt var mestadels god i Östersjöområdet. Dirhamerna präglades för arabiska härskare, kalifer, i städer som låg i dagens Iran, Irak och Afghanistan samt ryska Centralasien. Silvermynten var tunna med ett citat ur Koranen präglat på ena sidan och kalifens namn och ett årtal på den andra sidan. Av religiösa skäl aldrig med ett porträtt av kalifen. Omkring mitten av 800 – talet, under tidig Birkatid gick transporterna med arabiska varor över Kaspiska havet och Kaukasus, det vill säga genom khazarernas rike. Under 800-talet försköts tyngdpunkten österut till städerna Tasjkent och Samarkand. Handelsvägarna gick genom volgabulgarernas rike vid Volgakröken. Karavanerna fraktade silvermynt, sidenvaror, slipade pärlor av karneol och bergskristall samt kryddor. Först bytte den nordiske köpmannen sin vara, exempelvis pälsverk, med den arabiske köpmannen mot en viss vikt i silver, dirhamer. För dirhamerna kunde han sedan köpa pärlor, smycken och annat. I det första fallet är det byteshandel, i det andra är de marknadshandel där varan har fått ett visst pris som skulle betalas med mynt. Den vikingatida mannen som just man hade stora möjligheter att dra iväg och skaffa sig rikedom och ära i sin tredubbla roll – krigare, köpman, hantverkare och skapade en ny livsstil, fjärran från livet på landsbygden.

Stalsberg (1988:75,76,79) påtalar att vi som författare talar och skriver handelsman och köpman för att språkbruket är så inarbetat. Ett sådant språkbruk hämmar vår förmåga att se med andra ögon och upptäcka nyanserna och det är därför dags att använda begreppet handelskvinna. Kvinnorna har haft begränsningar i sitt yrkesval, de har fött barn och uppfostrat dem. Äldre släktingar, ammor, tjänare, äldre syskon kunde passat barnen så den vikingatida kvinnan fick vara handelskvinna. Föda barnet var hon dock tvungen att göra och därmed varit borta från handeln men endast för en kort period. Om handeln utgick från gården gick det att kombinera med barnpassning. Mannen var friare att resa då han inte hade ansvar för barn och hem. Mannen skötte handeln utanför gården och hemmet och kvinnan jobbade hemifrån. Männens passade in i marknaderna i Ryssland när pälsmarknaden hade höjdpunkt med fina leveranser och även när leveranserna av slavar anlände, istället för att bara få de varor som fanns vanligtvis på plats. Kvinnan hade ärvt sin husfruroll generationer bakåt och detta innebar makt. Kvinnan var duktig på att sköta hem, gård och handel från gården. När handeln utvidgades påverkades hennes möjlighet att följa med på handelsresorna som då krävde en ny utbyggd organisation och hennes kunskap togs tillvara.

Dommasnes (1999:15) påtalar att genus eller socialt kön är ett relationellt begrepp. Det är inte meningsfullt att prata om ett socialt kön. Konceptet självt antar att det finns minst två som fungerar i relation till varandra. Det är också relation i den meningen att man alltid är maskulin eller feminin för vissa. Eftersom innehållet är kulturellt betingat, är maskulint eller feminint inte något du är i och i sig själv, i någon absolut mening, utan för att någon uppfattar dig som sådan. Inom ramen för genusvärden och förväntningarna ställs, kan det finnas utrymme för variation, vad vi ofta kallar könsroller.

Stalsberg (1988:74) uttrycker att arkeologerna länge har ansett att en vikt i en grav betydde att den döde var en handelsman. Fynden som hittas i graven hör helt enkelt till den döde och är hans eller hennes egendom. Vidare ger hon exempel som smedsgrovar och kvinnogrovar. De efterlevande ville ge sin döde en skicklig begravning med en bra färd in i dödsriket. Om det fanns en dyrbar importerad viktutrustning i graven så låg den inte där utan anledning. Visserligen kan man uppfatta att manssaker i en kvinnograv uppfattas som en avskedsgåva från mannen, som tecken på en speciell status, att mannen varit bortrest och kvinnan skött

handeln och sedan dött eller att en man och en kvinna lagts i samma grav. Långt ifrån alla föremål i gravar är könsdefinierade. Gällande viktutrustning i gravarna så verkar det finnas mer bortförklaringar än förklaringar om varför föremålen finns i graven. I Birka har hittats viktutrustning i 132 gravar, 32 % i kvinnogravar och 28 % i mansgravar, 3 % i pargravar och 37 % i icke könsbestämda gravar. För ryssland är siffrorna för 37 gravar, 22 % i kvinnogravar, 48 % i mansgravar, 30 % i pargravar. För Norge, 63 vikter varav 47 i gravar som gick att könsbestämmas, 17 % i kvinnogravar, 81 % i mansgravar och 2 % är en pargrav. Även om alla gravar som har okänt kön på den döde räknas som mansgravar så är kvinnogravar med vikter i en stor andel som inte går att bortförklaras. Därför ska kvinnogravar med vikter ses som en grav med en handelskvinna i och inte en kvinna som skötte handeln medan hennes man var bortrest.

Dommasnes (2018:52,53) uttrycker att textilarbete involverar kunskap som erhållits genom erfarenhet och övning. Textilhantverket tillhörde den kvinnliga sfären då det ansåg oskäligt för fria män att engagera sig i sådant. Husfrun var tvungen att kunna djurhållning, att bevara, lagra och laga mat och ordna gästbud. Eftersom kvinnorna var duktiga på detta så har det haft ett betydande överföringsvärde till andra fält. Kvinnor var inte okända med handel och förhandlingar. Det förekommer i vikingatida gravar skålvikter i kvinnogravarna och så även i Hopperstad. Männen var därför vana att se kvinnorna i sådana roller och i samband med sina egna tillverkade produkter som textilier. Kvinnorna kunde representera sina män i tinget och hantera gården när mannen var borta. Därmed visade kvinnorna att de också med sina kontakter kunde utföra samarbete, driva ett hushåll, hade erfarenheten, kompetensen och nätverken och detta gav dem makt.

2.4. Väringer

Wikander (1978) hävdar att för vikingar i Västeuropa ger latinska och fornengelska krönikor och arabiska krönikor från Spanien, information om vikingar och väringer. De bekräftar därmed västerländska krönikornas uppgifter. För väringarna i österled finns det samtida nordiska runinskrifter men aningen torftiga i sin vittnesbörd. Det finns arabiska geografer och reseskildrare från 800-talet och framöver som berättar om folken i norr. Wikander påtalar att det var Fritz Askeberg (1944) som i avhandlingen *Norden och kontinenten i gammal tid* som först uppmärksammade att de orientaliska källorna skiljer mellan två slag av farande nordbor, de som på våra språk i västerled heter vikingarna och i österled heter de däremot väringer. Det går en skiljegräns som löper mellan västnordiskt och östnordiskt språkområde som i söder fortsätter utmed Elbelinjen. Väster om denna linje finns det inga väringer och öster om den finns det inga vikingar. I dag har vi bättre kunskap om det arabiska språkbruket och de orientaliska källorna och araberna bekräftar Askebergs huvudtes då de konsekvent använder benämningen vikingar för dem i västerled och för dem i österled väringer (Wikander 1978:12,13). Gällande nordiska runinskrifter, påtalar Larsson (1991:143–145) att färder till Grekland omtalas på 30-tal runstenar och de är koncentrerade till Mälardalskapen och särskilt östra Uppland. Resorna har gjorts av män som sökt tjänst hos kejsaren i Miklagård. Detta behöver inte bero på att färderna utgick från Uppland utan att den största delen av de nordiska runstenarna restes där och att tiden för stenresandet sammanfaller såväl med Greklandsfärdernas mest intensiva period som var 1000-talets mitt och senare del.

Liknande betonar Edgren (2000) att vikingarna letade efter rikedom och berömmelse och var mycket väl medvetna om rikedomarna som fanns i det bysantinska riket – dagens Turkiet och



Forskare framhåller att en brynsten, daterad till år 1000, som är en av många fornsaker och som finns utställd i Gotlands fornsal i Visby Figur 11 bär en kort ristad runinskrift med ett viktigt budskap: "Ormiga: Ulfuair :krikiar :iaursalir :islat: serklat". Det blir en nutida skrift: Ormika, Ulvar, Grekland, Jerusalem, Island, Särkland, vilket kan tolkas: Ormika och Ulvar har varit i Grekland (det bysantinska kejsarriket), Jerusalem, på Island och i saracenernas land (antagligen Bagdad). Denna korta namnföljd ger ett talande exempel på vikingatidens handelsvägar, kors och tvärs från öster till väster och från norr till söder (Gotlands museum – webbsida; Lihammer 2012:49; Magnusson 1980:92).

Figur 11. Sandstensbryne med runinskrift från Timans i Roma.

Foto: Gotlands museum.

mellanöstern. Flera runstenar i Sverige talar om vikingar som tjänade som väringar för de bysantinska härskarna och som mycket väl belönade sina soldater. Väringarna seglade inte genom medelhavet utan valde en inre vattenväg med floder och sjöar som utgick ifrån Östersjön och vidare in i Ryssland. Där fanns det en lokal befolkning med en tillräckligt stark ekonomi som kunde upprätthålla besättningens alla behov. Edgren framhåller att det finns dokumentära och arkeologiska bevis på att kungariket Kiev bildades av vikingar som bosatte sig där. Vidare att den arabiska diplomaten Ibn Fadlan år 922 träffade på vikingar längs Volga som kallades Rus och detta visar vikingarnas infiltration sydost från sitt hemland som var Sverige. Det finns fler bevis längs rutten till svarta havet finns i form av skandinaviska gravhögar med skandinaviska gravfynd vid Gnezdovo nära Smolensk, en kyrkogård med mer än 4500 gravmonument. Edgren menar också att Staraja Ladoga nämndes första gången i Nestorskrönikan år 862 och var då beskyddat av ett träfort och år 882 ersattes den av en stenstruktur uppförd av prins Oleg. Enligt Snorre Sturlassons *Heimskringla* så intog nordmännen Staraja Ladoga – på fornnordiska *Aldeigjuborg* år 997. Staden förekommer också i *St. Olaf's Saga* där kung Olaf av Sverige gifter bort sin dotter Ingegärd med prins Yaroslav den vise i Kiev förmodligen runt år 1020 (Edgren 2000:103, 104, 105).

Vidare påtalar Jansson (1992) att nordborna uppträder under helt andra beteckningar i öst än i väster och i ryska källor berättas om Rus och varjagi, i bysantinska källor om Rhos och varangoi, i islamska källor om Rus och Warank och är svårtolkade beteckningar. Bara den senare finns också i nordiska källor, væringjar (Jansson 1992:74). Redan år 902 tjänstgjorde 700 vikingar i den bysantinska flottan hos kejsar Leo VI som legosoldater. Förbindelsen mellan Kiev och Bysans var goda under 950-talet och kejsaren Konstantin Porfyrogennetos skrev om vikingarnas färder och handelsexpeditioner till Konstantinopel. Fursten Vladimir i Kievriket som blev kristen år 988 hade god kontakt med Norden och som ledde till en kraftig tillströmning av nordiska lycksökare på jakt efter krigstjänst. Exempelvis anlände 6000 vikingar för att hjälpa till i den bysantinska armén och deltog i flera krig mot muslimska furstar. Vikingarnas brutalitet väckte uppseende och de fick bland annat behålla en del av bytet och utföra bländningar av fångar. Även den blivande norske kungen Olav Tryggvason

som upptogs i Vladimirs hird. År 1054 dog Kievfursten Jaroslav den vise och med honom upphörde traditionen att tillkalla vikingar som hjälp vid konflikter. Trots detta reste många vikingar genom riket på väg till Konstantinopel för att ta värvning som krigare. Vikingarna som tjänstgjorde i Bysans kallades för vāringar och finns omtalade i flera bysantinska dokument. Men det dröjde innan de knöts till den bysantinske kejsarens livvaktstyrkor och denna ärofylla position fick en grupp vikingar som tog tjänst i Konstantinopel då de anlände år 1034-1035. Den tidigaste, vaga referensen till vāringagardet härstammar troligen från år 1041 då kejsaren Mikael V Kalafates fyllde sin vaktstyrka med bland annat skyter. Vāringarna kallades av bysantinerna för skyter men det blev också flera andra folkgrupper på den tiden. Mikael var en man av folket och saknade stöd hos adeln och behövde därför legosoldater för att kunna behålla makten. Vāringarna och slutet för vāringarna som legosoldater kom i och med Konstantinopels fall till korsfararna år 1202 då de fick ge upp och fly (Hjardar 2016:146,149,151; Hjardar & Vike 2011:368,370,371,372).

Liknande påtalar Lihammer (2012:51) att tvärtemot vad många anser så var inte alla vāringar från Skandinavien utan nordeuropéer från slaviska, skandinaviska och brittiska områden. Vāringarna fungerade som en livvaktstyrka och deltog i många strider i Mindre Asien, på Balkanhalvön och Italien. Vāringarna tjänstgjorde i vāringagardet hos kejsaren i det mäktiga Bysantinska riket från 900-talet till 1100-talet. Harald Hårdråde som senare skulle bli kung av Norge tjänstgjorde i gardet under andra delen av 1030-talet och i början av 1040-talet. Han deltog i strider i Bulgarien, Sicilien, södra Italien och förmodligen i Mindre Asien. Han är den mest kända vāringen och blev kung över Norge år 1045 och han dog år 1066 när han försökte erövra England. Enligt Hjardar och Vike (2011:372) finns ingenting i de bysantinska källorna som visar att Harald ingick i en elitlivvaksorganisation som tjänstgjorde direkt under kejsaren eller att en sådan vaktstyrka överhuvudtaget existerade när han gick i tjänst. De viktigaste livvakterna rekryterades bland unga män från den bysantinska överklassen och den inre kärnan bestod av kejsarens ministrar och deras följe.

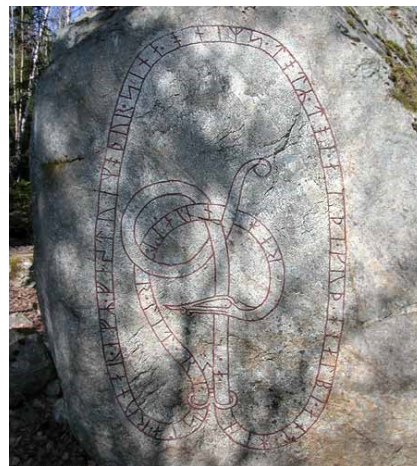
Larsson (1991) påtalar att *Miklagård* var vikingatidens namn på Konstantinopel med en kejsare som var den ände rättmätige arvtagaren till det romerska kejsardömet och kristenhetens främste företrädare. Det fanns många storslagna byggnader som den stora katedralen, Hagia Sofia som än i dag ligger kvar. Vikingarna måste ha häpnat när de jämförde den med de små träbebyggelserna därhemma. Stoltheten över att ha varit där framhävdades i runstenars texter. Vikingarnas namn på nuvarande Ryssland var Gårdarrike (Larsson 1991:11,13,16,17). Exempel från Fornsök på en sten är vid Ulunda (Ullbro) i Tillinge socken i Uppland. RAÄ: Tillinge 8:1 och texten lyder: *Kår lāt resa denna sten efter Horse, sin fader, och Kabbe efter sin svāger. Han for dristigt, förvärvade āgodelar ute i Grekland āt sin arvinge* Figur 12 En annan sten är RAÄ: Bārbo 40:2 som från början stod i Ryckesta men flyttades till Täckhammar. Texten lyder: *Tryrik reste stenen efter sina sōnder, kākka kāmpar, for Olev, i Grekland skiftade han guld* Figur 13. En tredje sten är RAÄ Ed 73:1 Figur 14, som är belägen vid Eds kyrka i Upplands Väsby och texten lyder på södra sidan: *Ragnvald lāt rista runorna efter Fastvi, sin moder, Onāmms dotter, hon dog i Ed. Gud hjälpe hennes ande.* Texten lyder på västra sidan: *Runorna lāt Ragnvald rista. Han var i Grekland, han var krigarfōljets hōvding* (Fornsök webbsida).



Figur 12. RAÄ Tillinge 8:1
Foto: Staffan Blixt



Figur 13. RAÄ Bärbo 40:2
Foto: Riksantikvarieämbetet



Figur 14. RAÄ ED 73:1
Foto: Christer Hamp

2.5. Fler inristningar, skatter och gravfynd berättar



Figur 15. Halvdan, inristning i Hagia Sofia, Istanbul.

Foto: Kristina Jonsson

Forskarna nämner andra inristningar som den på Hagia Sofia i Konstantinopel (Istanbul) då världens största kyrka men nu mera moské där det går att se och tyda runinskriften Halvdan. Runinskriften är ett bevis på att vikingarna var närvarande i Konstantinopel och runinskriften har ristats in på räcket till balustraden i Hagia Sofia "Halvdan" Figur15 (Hjardar & Vike 2011:351; Lihammer 2012:51,53).

Vidare nämner forskarna gällande nedgrävda skatter då man möjligen grävde ned silverskatter under orostider eller skulle ha med sig dem till dödsriket eller att en penningbaserad ekonomi höll på att införas. Gemensamt är för dessa teorier att skattfynden kan sättas i samband med perioder då samhället upplevdes som oroligt och föränderligt. Att gömma undan skatter kan också ses som att skapa en plats ett slags ordnande av världen, eller kanske ett bankfack. Ett exempel är Vårbyskatten Figur 16 som hittades 16 april 1871 i Södermanland, en av Sveriges praktfullaste vikingatida skatter från 900-talet. Skatten innehåller silverföremål från många olika länder, från österled bland annat bältesbeslag och mynt omgjorda till hängsmycken. Det fanns djurmotiv på hängena som var nordiska och flera av mynten var arabiska. Ett annat exempel är Sundvedaskatten från mitten av 800-talet i Uppland med silverfynd Figur 17 och Figur18. I nordiska fynd finns 600 bysantinska mynt, 85 000 islamiska mynt samt i nuvarande Danmark 5000, i nuvarande Norge 700 och i nuvarande Ryssland 100 000 islamiska. De islamiska mynten visar vidden av handeln och resorna i österled. (Jansson 1992:78,79,80; Lihammer 2012:50,51, 232,234; Stockholms läns museum - webbsida).



Figur 16. Vårbyskatten.
Foto: Statens historiska museum

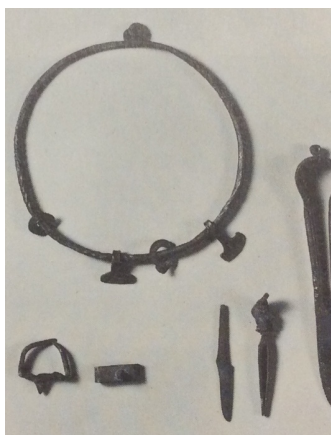


Figur 17. Fyra sasanidiska mynt.
Foto: Bengt A. Lundberg



Figur 18. Två arab sasanidiska mynt.
Foto: Bengt A. Lundberg

Liknande påtalar Nosov (1992:77,306, 307) när han redogör som sakexpert i (Jansson (1992) för de äldsta skandinaviska fynden från Staraja Ladoga och Novgorod är från 750-talet. Under 700-talets senare hälft uppträder här också silvermynt och andra föremål från den islamiska världen. Till en början är de skandinaviska föremålen få men mot slutet av 800-talet ökar de starkt i antal. Viktig fyndplats är Gnezdovo utanför Smolensk som är ett fornlämningskomplex beläget mitt på farleden ”från varjagerna till grekerna”. Här finns en borg, en obefäst boplatz och mer än 3000 gravhögar. Gnezdovo har hyst en blandad slavisk – baltisk – skandinavisk befolkning och växt fram i nära samband med den internationella handeln. En stor del av gravarna har tillhört hirdmän. Många av fynden härstammar från M.F. Kuscinskijs utgrävningar från 1874 och är förmodligen från en och samma grav då pålitliga upplysningar saknas. Skatten innehåller bland annat två skandinaviska ovala spännbucklor av brons och skandinaviska runda spännen med plastiska djurfigurer och de många gjutna hängena med nära paralleller i den svenska Vårbyskatten. Möjligt är att spännbucklorna som är ett ovanligt inslag i en skatt härrör från en grav som påträffats samtidigt med skatten. Torshammarringen, Figur 19 är en typ av amuletring från östra Mellansverige och Åland och antyder att den döde varit skandinav och den påträffades i en mansgrav från Gnezdovo. I Gnezdovo i en hög med en brandgrav men utanför brandlagret har man funnit ett betsel som ej har blivit förstört av elden, Figur 20 Betslet har en pannrem och delar av kindremmarna och är prydda med 46 gjutna, förgyllda bronsbeslag med djuornamentik i Borrestil (skeppsgrav i Borre i Vestfold i Norge) och flera betsel är kända från Skandinavien. Det stora beslaget mitt på pannremmen är utrustat med ett gångjärn och ett nedhängande djurhuvud. Samma betsel redogör Novikov (2016) för, ett hästbetsel av skandinavisk typ som härrör från en utgrävning av en gravhög i Gnezdovo år 1900 utförd av Sergey I. Sergeev. Gravhögen är daterad till slutet av 900-talet. Tränsuppsättningen har ett välbevarat betsel med ett metallhänge i form av ett drakhuvud. Alla metalledar är dekorerade med skandinaviskt djuornamentik i Borrestil och metallen är inte järn och den är förgylld. Pannremmarna är kompletta men inte de två kindremmarna Figur 21.



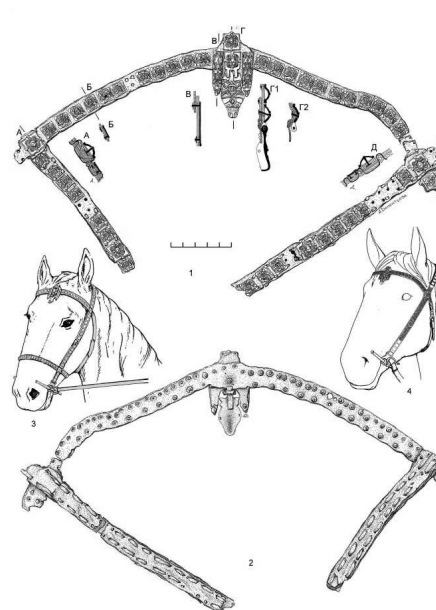
Figur 19. Tors-hammarring från mansgrav i Gnezdovo.

Foto: Gosudarstvennyj Istoricheskiy Muzej, Moskva



Figur 20. Skandinaviskt praktbetsel från Gnezdovo, 900-tal.

Foto: Foto: Gosudarstvennyj Istoricheskiy Muzej, Moskva



Figur 21. Betsel med häst från Gnezdovo.

Foto: V.V Novikov (2016)

Vidare framhåller Brøndsted (1965:299,300) att de vikingatida gravarna i Ryssland vanligtvis visar tecken på kremation. Söder och sydost om Ladoga finns flera stora kullar med kremationsgravar och även mindre kullar där vissa innehåller obrända begravningar men även kremationsgravar. I de båda typerna av gravar finns utan tvekan relikier från de svenska vikingarna. Nordost om Moskva finns två stora gravhögar med både brända och obrända ben vars innehåll har starka nordiska egenskaper. Öster om Moskva finns stora kyrkogårdar men blygsamt med nordiska gravfynd. Novgorod i västra Ryssland har få skandinaviska fynd och är ursprungligen en slavisk stad. Däremot har Gnezdovo rysslands största begravningsplats med över 3000 högar (jfr Nosov 1992:306,307). Den ryska forskaren Avdusin anser att begravningsplatsen är till stor del slavisk med talrika svenska fynd. Den svenska arkeologen Holgar Arbman anser att det mesta som finns i gravarna är svenskt och representerar en stor svensk koloni av krigare och köpmän under 900-talet. De slaviska fynden är naturliga element då vikingarna bodde mitt i slavernas rike. I Chernigov nordost om Kiev finns många fler högar där den största "Tjernaja Mogila" har grävts ut på 1870-talet och innehåller mestadels slaviska fynd och några svenska. En annan närliggande gravhög med obränt material från 900-talet kan mycket väl anlagts för en svensk hövding som varit boende i en slavisk kultur och antagit den slaviska och orientaliska klädseln som de inspirerats av på färderna ju längre söderut de for.

Dommasnes (2018:48,50,51,52) lyfter fram att i de vikingatida kvinnors gravar hittats verktyg som använts vid textilframställning. Att de många olika verktygen tyder på att kvinnor varit specialiserade med omfattande verksamhet inom textilproducering. Att både finare tyger och segel vävdes av ull och det samma gällde båtbesättningens kläder samt sängkläder. Kvinnorna skötte även om boskapen och det var fåren som gav kvinnorna möjligheter genom sin ull. När efterfrågan på segel ökade blev kvinnornas kunskap och produktion av ullprodukter ännu mer eftertraktad. Textilernas möjliga roller i handels- och alliansrelationer betonar den potentiella vikten av textilarbete i ett större perspektiv. Det är på sin plats igen att komma ihåg att flera av Hopperstadkvinnorna hade smycken och andra gravgåvor som pekade utåt, mot Gotland,

Irland och norra Norge från 800-talet och fram till 1000-talet och kan betraktas som vittnesbörd om allianser, till exempel genom äktenskap. Vävsvärd av järn har hittats i kvinnogravar och är en symbol för både makt och kunnande. Det är rimligt att anta att unga flickors uppväxt var en förberedelse för att bland annat fylla en roll som chef för textilarbetet på gården. Textilarbetet var också en del av förberedelsen till att bli en bra gårdsfru. Även segeltrafiken till kontinenten pågick långt före vikingatiden. Därför måste produktion på kustgårdarna av grova textilier avsedda för användning på havet förekommit. Det har uppskattats att arbetet med spinning av garn och vävning av ett segelför en person skulle ta cirka 8000 arbetstimmar. Tillverkning av kläder och utrustning till besättningen och eventuella passagerare har uppskattats till cirka ett år per person.

2.6. Krigskonst

Hjardar och Vike (2011:60) beskriver att deltagarna i europeiska konflikter med gemensam kristen värdegrund, visste vilka regler som gällde när de krigade mot varandra, vilka taktiska drag som ansågs ärofulla och vilka som inte var det. Regler som måste följas för att en seger inte skulle mista sin glans. Vikingarna tillhörde inte den europeiska kristna gemenskapen och var inte bundna av dessa regler. Vikingarna uppfattade många handlingar som européerna tyckte var skändliga som ärofulla. En senare tids historieskrivare, Dudo beskriver vikingahövdingen Hasting och hans vapenbroder Björn Järnsida när de härjade i Italien på 860-talet:

När vikingarna inte lyckades erövra staden tänkte de ut en plan. Alla skulle låtsas som om deras hövding var döende. De sände budskapet till stadens råd att han låg för döden och att hans sista önskan var att konvertera till kristendomen och bli begravd i vigd jord. De kristna förspillde aldrig ett tillfälle att omvända hedningar, inte heller denna gång. Stadsporten öppnades och med pompa och ståt ledde kyrkans män en procession ut ur staden för att uppfylla vikingens sista önskan. Då slog fällan igen. Vikingarna stormade in genom den öppna stadsporten och plundrade och brände staden. (Ibid. 2011:60)

År 965 anföll den unge Kievfursten Svjatoslav Khazarernas huvudstad Itil vid Kaspiskahavet. En besökare beskrev staden efter anfallet ”Rus anföll och inte en druva, ett russin eller bladen på grenarna återstod.” Svjatoslavs anfall krossade inte bara Khazarriket, det ledde också till att strömmen av arabiskt silver till Norden nästan upphörde. Detta fick stora följder för bland annat England som nu blev vikingarnas nya källa till silver (Hjardar 2016:150).

En viktig förutsättning för att män skulle kunna hävda sig som krigare var vapenträning från tidig ålder. Till idrott räknades själsliga aktiviteter och till idrottsgrenarna räknades även schackspel, runristning, smideskonst och boklig lärdom. Träningen började för pojkar i 5-6 årsåldern för att sedan i 10 årsåldern kunna delta i idrottstävlingar tillsammans med vuxna. Vid 12 årsålder var pojkarna fullt utvecklade idrottsmän. Träningen i olika vapentyper och kampformer kunde utövas hemma på gården under uppsikt av erfarna krigare eller ha formen av lek mellan jämnåriga. Det var viktigt att få tag i män som kunde utmärka sig i strid. På särskilda platser utövades idrotter som löpning, kast, tyngdlyftning, bollspel, brottning, bågskytte och vapenlek. Källorna säger inget om i vilken utsträckning kvinnorna deltog i idrotterna. I *Heidarvigasagan* berättas om att det var varingarnas och nordmännens sed att utöva lekar om dagen och gå samman för att brottas. I *Egil Skallagrimssons* saga berättas om islänningen Egil att han vid sju års ålder har dödat sin första motståndare i en idrottslig kamp. Träningen i olika vapentyper och kampformer kunde utövas hemma på gården under uppsikt av erfarna krigare eller ha formen av lek mellan jämnåriga (Hjardar & Vike 2011:60,63).

Bärsärkar nämns ofta i sagor, skaldevärlden och annan medeltidlitteratur. Betäckningen i ett kristet sammanhang kan stå för de utanför samhället och normerna som våldsmän och fribytare. I den tidigaste isländska lagförsamlingen, *Grågås*, heter det att en rasande bärsärk antingen kan bindas eller dömas till landsförvisning. Den äldsta kända skriftliga källan om bärsärkar är *Haraldskvædet* från 800-talet. Det har tillskrivits skalden Torbjörn Hornkløve som skriver om slaget vid Hafrsfjorden: ”Bärsärkar vrålade, striden rasade, ulvhednar ylade och järnvapen skalv”, i *Grette Asmundssons saga* sägs om krigarna: ”sådana bärsärkar som kallades ulvhednar, de hade vargskinn till brynjor [...] och järn bet inte på dem”, ”en [...] började vråla och bet i sköldkanten [...] och morrade vilt” (Ibid. 2011:101).

Vidare framhåller Almgren (1988:223) att ett gott svärd var vikingens största rikedom och att de frankiska vapensmedernas damaskerade klingor ägde både skärpa och spänst. Ett svärd var ett vapen för livet och de isländska sagorna berättar om män som gav sina svärd namn. Sigurd Fafnesbanes svärd hette *Gram* och Olav den heliges *Hneitir*. En vacker utsmyckning gjorde svärdet mera värt tillsammans med svärdsfästernas vackra dekor av silver som glänste mot det mörka järnet. Svärdet var till glädje för sin ägare och satte skräck i den som tvingades möta de bitande klingorna. Hjärdar och Vike (2011:167) gör gällande att vikingatidens svärd var ett enhandsvapen och användes alltid tillsammans med en sköld i andra handen. Man har hittat flera tusen svärd från vikingatidens Skandinavien. I Danmark är vapengravfynden få med ungefär 300 svärd registrerade, 700 i Sverige samt i Norge kanske ända uppemot 3000 stycken.

Liknande uttrycker Andersson (2017:75,76) att under järnåldern kan man följa en successiv utveckling hos *svärden*. De äldsta är förhållandevis korta och kan i bland vara relativt breda samt har genomgående egg bara på ena sidan. Dessa svärd förekommer strax före början av vår tideräkning. Därefter ersätts svärdstypen efter påverkan från romarna till ett dubbeleggat kortsvärd som inspirerats av det romerska sticksvärdet *gladius*, den modellen får sedan träda tillbaka för ett dubbeleggat långsvärd som går tillbaka på en romersk svärdstyp som kallas *spatha*. Inhemska smeder försåg importerade svärdsklingor med fäste och andra detaljer redan på 200-talet och under vendeltid. De importerade klingorna är ofta damaskerade, det vill säga olika järntyper har smitts samman för att få ett vackert mönster och ta tillvara egenskaperna hos de skilda järnkvaliteterna. Svärden Figur 22 och Figur 23 har betraktats som mycket speciella vapen under järnåldern och inte bara som ett vapen utan haft en symbolisk funktion eller varit rent ceremoni, eller paradvapen.



Figur 22 . Detta är fästet till ett vikingatida svärd som hittades vid Dybäck i Skåne. Det har pryttas med vacker djur- och växtornamentik i en stil som var populär bland ädlingar som i början av 1000-talet hade mycket kontakter med England. Foto: Ulf Bruxe



Figur 23. Samma svärdsfäste, av förgyllt silver troligen engelskt arbete. Brukad 800 -1099. Foto: Ulf Bruxe

Vidare påtalar Hjarðar og Vike (2011:171) att hemmagjorda svärdstyper Figur 24 med enkelt järnfäste sällan är smidda med mönstervällning medan de importerade svärderna är det. Mönstervällning är vanligast under den tidigare delen av vikingatiden och mellan år 950 och 1050 försvinner tekniken gradvis ur bruk. Liknande berättar Almgren (1988:221) att svärderna mellan 700–800-talen hade praktiska järnfästen som inte gick sönder i strid som de tidigare ibland imiterade guldfästena. Vikingarna använde framgångsrikt svärderna som den frankiske svärdssmeden hade tillverkat, med sitt varumärke inlagt i klingan, när de kämpade mot frankerna. Norska *hjälmar* från vikingatiden bestod av slätt järn utan utsmyckning och i Skandinavien känner vi bara för övrigt till fragment av hjälmar. Några ryska fynd från vikingatiden visar en konisk typ som vi känner igen från vikingarnas egna bilder av sig själva som på de gotländska bildstenarna och på Bayeuxtapeten Figur 25.

Lehtosalo - Hilander (1992:194) påtalar att i de västra och södra delarna av Skandinavien var svärdet det främsta vapnet medan spjutet tycks ha varit mera i användning i de östra delarna av området. I Norge har man funnit ett par tusen svärd mot ett tusen spjutspetsar. I Sverige och Finland är proportionen den omvända. Vapenyxorna var också vanligare i västra än i östra Skandinavien och det är just yxor på långa skaft som svängs med båda händerna av vikingen och som satt avtryck hos människor i Västeuropa.

Hjarðar og Vike (2011:188,190) påtalar att den frankiska lagtexten *Lex Ribuarica* från 600-talet visar att en hjälm var lika dyrbar som en sköld, ett spjut och ett svärd tillsammans. Det var bara brynjor som kostade mer och de var dubbelt så dyra som en hjälm. Om en krigare alls skulle bära någon form av rustning så var hjälmen prioriterad framför brynjan. Det finns bara tre dokumenterade hjälmfynd från Skandinavien gällande vikingatiden och en är från Gjermundbu, Figur 26 i norska Ringerike. Hjelm och brynja var oerhört dyrt under vikingatiden och förbehållet överklassen och yrkeskrigarna. Vi vet inte dag hur måna krigarna var om att använda hjälm och inte heller vad de efterlevande ansåg vara lämpligt att lägga i graven med den döde krigaren. Ett av de få men högst intressanta exemplen på hjälm och rustning finns i Sankt Vituskatedralen i Prag där det förvaras en brynjeskjorta som väger 10 kilo, en brynjekrage på 1 kilo och en spetsig hjälm som ska tillhört hertig Václav den helige av Böhmen som avled år 935.



Figur 24. Sju hela välbevarade svärd från Norge.

Foto: Vitenskapsmuseet i Trondheim och Kulturhistorisk museum i Oslo.



Figur 25. Fotfolkets och rytteriets utrustning som den visas på Bayeux-tapeten.

Foto: Staden Bayeux



Figur 26. Rundkullig hjälm med glasögonformat ansiktsskydd som hittades i en grav på gården Gjermundbu i norska Ringerike och är daterad till år 950 – 975. Foto: Kulturhistorisk museum, Oslo.

Vidare påtalar Hjärdar (2016:87) att Gulatings- och Frostatingslagarna tillät varje fri man att ha tre grundvapen, spjut och sköld samt svärd eller yxa. Hade man inga vapen fick man straff och böter på vapentinget och trälarna var ofria och fick endast ha arbetskniv.

Lagarna om folkbeväpning tillät yxa som ett billigare alternativ till svärd och yxan var vapnet för fria men jordlösa män. Många yxor från vikingagravar är grova och tunga och lika mycket verktyg som vapen. Under andra halvan av 900-talet blir renodlade stridsyxor synliga som var slanka, lätta, tunnsmidda och bredeggade. Ibland kunde yxorna vara dekorerade med ädelmetaller och yxan var ibland ett vapen eller ett redskap för röjning av jordbruksmark. När yxan användes i krig var den en røjare, sköldbrytare, sköldtuggare, en slagbjörn och ohejdbar oxe och indelas i smaleggade, bredeggade och skäggyxor. Namnen kom efter den nordiska mytologins jättinnor som ansågs stå för den vilda naturen, det primitiva och okultiverade, destruktiva, aggression och raseri. När jättinnan inte fick som hon ville släpptes ohämmade naturkrafter som straff. Rimmugyr- anfallande jättinna, Genja – skrika, skrämman och andra benämningar är exempelvis, brydjaranda – sköldbrytaren och galli meginhurðar Gauts- sköldens vanställare. Mest typiskt för vikingatiden är bredyxorna som kom under sista halvan av 900-talet. De var renodlade stridsyxor och var lätta tack vare att hela bladet med undantag för eggen blev tunnsnitt till en tjocklek av 2,5 mm och eggen kunde vara 25 cm och väga 500 gram samt ha gulddekor. När bredyxorna lyftes högt på ett långt tvåhandsskaft blev de skräckinjagande och karaktäristiska vapen (Hjärdar & Vike 2011:162,163).

Liknande beskriver Hjärdar (2016:87) gällande yxor med långa skaft att det var en renodlad stridsyxa med nästan 25 cm lång egg och att kung Knut den stores hirdmän hade denna typ av yxa som sitt viktigaste vapen. Lagarna tillät också yxan som ett billigare alternativ till svärdet. Många yxor från vikingatida gravar är grova och tunga och lika mycket redskap som vapen. Regelrätta stridsyxor kommer i bruk först under sista hälften av 900-talet och var lätta, finsmitta och bredeggade samt var ibland dekorerade med ädelmetall.

En tradition innebar att lägga *vapenknivar* i gravarna och var mest utbredd i den östra delen av Skandinavien. Vapenknivarna förekommer mest på 900-talet och har rikt metallbeslag.

slidor och mycket smala knivblad. Totalt är de 40-55 cm långa inklusive ett 10-11 cm långt skaft och bladet är bara 2-2,5 cm brett men kan vara över 1 cm tjockt i ryggen. Vapenknivarna hängde runt midjan med hjälp av tre ringar för bältesupphängning. Fynd från handelsstaden Birka knyter sådana knivar till garnisonskrigarna som utgjorde härskarens försvar av staden. Birkas handel var starkt orienterad mot öst, något som präglar vapenknivarna stilmässigt (Hjardar & Vike 2011:165,166).

Andersson (2017:62,63) påtalar att *sköldar* har använts i Norden sedan bronsåldern och i de arkeologiska fynden dyker de första träsköldarna upp. De var rektangulära med detaljer av trä eller järn och det fanns också runda och ovala sköldar. Längre fram i tiden blev de runda sköldarna vanligast och de kunde vara läderklädda men vanligast var att de var målade i starka färger direkt på träskivorna. Mitt fram satt det en sköldbuckla som täckte det hål där handen hölls när skölden bars och sköldbucklorna var oftast tillverkade av järn samt kunde ha dekor. Runt skölden kunde finnas kantbeslag av metall och på framsidan dekorationsbeslag. Beslagen var prydnad men hjälpte till att hålla ihop sköldarna och markerade social ställning eller militärrang hos den som bar skölden. Sköldbucklan och beslagen på framsidan kunde även hjälpa till att parera svärdshugg. Hjardar och Vike (2011:184–187) påpekar att begreppet ”sköldungar” har använts i poesin som en förklenande benämning på krigare som gömde sig bakom skölden likt småbarn bakom mammas kjolar. Begreppet är motsatsen till poesins ”bärsärkar” som gick till anfall utan vare sig fruktan eller skydd. Tillsammans med spjutet kan skölden vara vikingatidens viktigaste vapen i krig och i en tvekamp var skölden svärdets oundgängliga följeslagare. Skölden består av ett tunt trälager som förstärkts med limmade djurhudar över hela fram- och baksidan och som kantband har råhud använts som förstärkning. Från gravarna i Birka har man identifierat sköldplattor av gran, lönn och idegran. Exklusiva sköldar hade flera metallbeslag och har hittats i flera exemplar i Birka. Runt 1000- talet användes droppformade sköldar som kan ses avbildade på Bayeuxtapeten. Sköldar runda eller ovala kunde vara målade i olika färger och mönster som till exempel sköldarna från Gokstadsskeppets Figur 27 utgrävning 1882.



*Figur 27. Målade sköldar från vikingatiden. Högst upp till vänster, exempel på sköldar från Gokstadsskeppet. Nedan fragment från Grimstrup och Ballateare. Högst upp till höger, avbildning från Osebergstapeten. Nedan, från frankiska avbildningar och Bayeuxstapeten.
Foto. Vegard Vike*

Liknande påtalar Hjardar (2016:91) att användandet av sköldar var det vanligaste sättet att skydda sig i stridssituationer och skölden kunde vara mellan 75 och 100 cm.

Den sista skyddsbarriären mot angrepp som kommer förbi skölden var *brynjan* och det var professionella krigare och samhällets toppskikt som hade dem. Ringbrynjan som var vävd av järnringar är den typ av rustning som är bäst belagd från vikingatidens Skandinavien, även om de arkeologiska fynden är mycket få. Från en vapengrav på gården Gjermundbu har en större mängd fragment hittats och dateras till år 950-975. Fynden visade 5,5kg brynja med cirka 25 000 ringar fördelade på över 100 fragment. Mängden pekar på att det har funnits en ringbrynjeskjorta i graven. Även i Birka har brynjefynd gjorts daterade till första hälften av 900-talet och brynjorna har troligen tillhört yrkeskrigare som vaktade befästningen. Sammanlagt har man hittat omkring 300 brynjeringar från Birka, utspridda i området Garnisonen. I Birka har även fynd gjorts av rustningslameller från vikingatiden och kan dateras till första hälften av 900-talet. Totalt har man funnit mer än 700 lamellfragment (Hjardar & Vike 2011:192, 193,194).

Hirden bestod av en lojal grupp som tjänstgjorde som krigare och livvakter åt hövdingar och kungar. Som medlem i hirden uppfattades krigaren som en del av hövdingens hushåll eller utvidgade familj. En hird kunde vara en liten skeppsbesättning upp till flera tusen krigare och ledarens plikt var att anförda sina krigare i strid och vara den främste krigaren av dem alla. Ledarens främste rådgivare och general kallades stallaren och han var talesman för hirden, inför ledaren. Märkesmannen bar ledarens flagga i strid, en farlig men ärorik uppgift, under hirdmännen befanns sig gästerna och fungerade som ledarens "polisstyrka" och drev bland annat in skatter. De sägs att de kallades gäster för ingen ville få dem på besök. *Ledungen* var det viktigaste militära försvaret i de nordiska länderna under vikingatiden och medeltiden. Fria bönder skulle ställa skepp, män, vapen och proviant till kungens förfogande (Hjardar 2016:64).

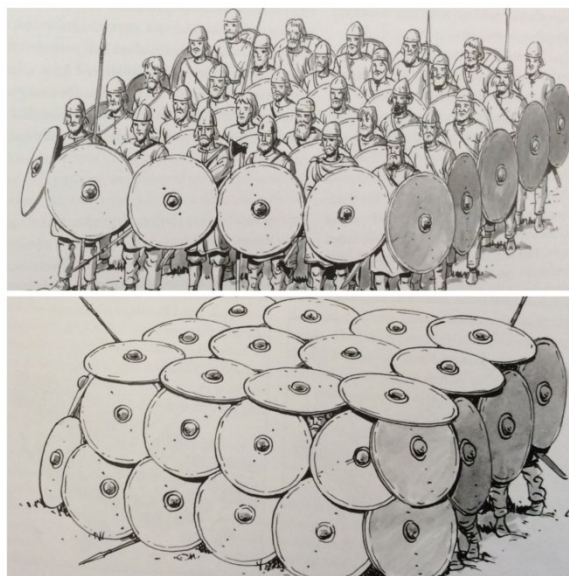
Vikingarnas *fylking* Figur 28 kan beskrivas som en mur av män på rad med sköldar och vapen och som kunde vara rader med män, många rader djup. Man kunde då anfalla i full bredd med sköldarna vända framåt men oftast använde man sig av en kolonn. En lång och tjock fylking bestod ofta av flera kolonner som ställdes upp bredvid varandra i tät formation. I inbördesstrider skandinaver emellan visste man att fienden skulle försöka slå ut ledaren snabbt, så i strid var det hirdens främsta uppgift att bilda *sköldborg* runt ledaren och märkesmannen (Hjardar & Vike 2011:76,77,78).



Figur 28. Till vänster: En fylking i genomsnitt. En perfekt fylking ska bestå av flera olika slags krigare. Sköldmur längst fram och kast- och skjutvapen längst bak.

Till höger: En sköldborg skyddar alla sidor vid försvar och anfall eller har goda förutsättningar för att klara ett projektilangrepp.

Foto. Anders Kvåle Rue



Plundrings – och handelssäsongerna under vikingatiden var indelade i två delar, en på våren och en på hösten. Man drog i *vårviking* efter vårbruket och *höstviking* efter skörden. När vikingarna försökte utkämpa fältslag till sjöss så fylkade Figur 29 de sig i linjer. På flankerna hade de enstaka skepp redo att mobiliseras och mast och segel togs ned för att förbättra stabiliteten (Hjardar 2016:69,70).



Figur 29. Vikinga skepp i fylking för att bekämpa fältslag.
Foto: Anders Kvåle Rue

2.7. Uppsummering

Vikingatiden var en epok då människorna i Norden var hedningar och dyrkade sina gudar som Oden, Tor och Frej. De nordiska hövdingarna och kungarna bedrev omfattande plundring och krigsföring i Europa och hemma. De övergick till kristendom och har lämnat avtryck efter sig som omtalas i skrifterna. Deras verkande går att följa i skrifter som kvädet – *Ynglingatal*, *Anglosaxiska krönikan*, anglosaxiska dikten *Beowulf*, *The Exeter Book* med dikten *Widsith*, *Hjälte-dikten*, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, *Grönlänningasagan*, *Erik rödes saga*, *Nestorskrönikan*, *De administrando imperio*, *Heimskringla* och *St. Olafs Saga*, *Haraldskvädet* och *Grette Asmundssons saga*. Även runinskrifter på stenar ger viss information men i mindre mängd.

3. De skriftliga källorna berättar

Forskarna, (Brøndsted 1965:20; Lunde & Stone 2012: xiii, xiv) klargör att redan under sent 700- tal hade vikingar från Sverige varit i kontakt med den muslimska världen genom att utnyttja flodsystemen både som handelsmän och plundrare. Att dessa två olika världar möttes var ett resultat av händelser med religiöst, politiskt och ekonomiskt skifte som en effekt av det islamska rikets bildande som år 711 sträckte sig från Spanien till Indiens gränser. År 751 inrättades ett nätverk av sjöfarts och landsvägar som kopplade Europa till Kina för första gången sedan det romerska rikets fall. Under 870-talet skrevs en annan skriftlig källa av Rimbert om Ansgars bedrifter som ärkebiskop av Bremen och hur han refererat till att

vikingar från Sverige och Danmark tillsammans med kung Olaf attackerat och bränt staden Seeburg i Lettland som försvarades med 7000 krigare. Vidare redogör (Brøndsted 1965:264, 265, 266; Hjärdar 2016:148; Lunde & Stone 2012: xxiii, xxiv; Magnusson 1981:21) om de arabiska författarna från 900-talet som bidrar med litterär vittnesbörd, Ibn Fadlan och Ibn Rustah. De kan berätta om de svenska ruserna på Volga och livet i västra Ryssland. Forskarna lyfter fram att Ibn Fadlan 922 träffade på vikingarna på Volga och nedtecknade och beskrev deras sedvänjor, klädsel, bordsskick, religion, sexuella vanor och blev ögonvittne för en skeppskremation.

Ibn Fadlan mötte en grupp vikingar vid floden Volga i Bulghar enligt (Brøndsted 1965:264, 265; Hjärdar 2016:148; Hjärdar & Vike 2011:354; Lunde & Stone 2012:45,46; Wikander 1978:63) år 922 och bevittnade deras uppförande, utseende och begravningsriter som inkluderade människooffer. Han beskriver vikingarnas kroppar som fulländade, att de var stora som palmträd, blonda och rödlätta. Deras klädsel bestod inte av tunikor eller kaftaner utan en kappa som täcker halva kroppen men lämnar en hand fri. De bar alltid med sig redskap som en yxa, svärd eller kniv. De hade tatueringar bestående av gröna träd och andra figurer från nageln upp till nacken. En annan ceremoni som Ibn Fadlan bevittnade med egna ögon enligt (Brøndsted 1965:301,302; Gräslund 2000:59,67,82; Ingelman - Sundberg 1998:178,179,180; Lunde & Stone 2012:50; Magnusson 1981:105 - 108; Price 2012:264; Wikander 1978:65–69) är bränningen i ett skepp av en avliden framstående och rik hövding med hemska offerritualer. Där han lades i en grav och övertäcktes i 10 dagar och under tiden skar man till och sydde hans kläder. I graven fick han med sig bland annat en trälkvinna från familjen. Graven var ett skepp med dynor av bysantinsk brokad och dödandet av trälkvinnan kan lätt påstås vara grymt och plågsamt utfört av en kvinna som kallades dödsängeln och till hjälp hade hon en dolk och två män som använde ett rep. En annan man tände eld på veden under skeppet och hela skeppet med den döde mannen och trälkvinnan brann upp inför folksamlingen. Enligt Fadlan ansåg ruserna att araberna var dumma som lät sina döda läggas i jorden där maskarna förtärde dem. När man kunde bränna upp den döde så han gick till paradiset i samma ögonblick.

Den arabiske författaren Ibn Rustah verkar ha skrivit om sitt möte med ruserna 20 till 30 år senare än Ibn Fadlan vilket (; Brøndsted 1965: 267,269, 305; Lunde & Stone 2012:126; Magnusson 1981:116) beskriver gällande hur ruserna i Kiev eller Novgorod levde vid denna tid enligt Rustah. Ruserna kämpar mot slaverna och tog dem som fångar och sålde dem till khazarerna. De försörjde sig på handel med sobel- och ekorrskinn och andra pälsverk och de mynt som de fick som betalning förvarade de i sina bälten. Männen bar armringar av guld, deras kläder var rena, de var vänliga mot sina gäster och tog hand om främlingar som sökte sin tillflykt hos dem. Om en storman dog fick han en grav, stor som ett hus, med mycket föda och dryckeskärl samt mynt samt att hans favorithustru lades i graven och hon fick dö där. Vidare beskriver (Brøndsted 1965:268; Hjärdar & Vike 2011:32,33; Lunde & Stone 2012:126) enligt Ibn Rustah, som skildrar sin upplevelse av den nyfödde, att när en son föddes bland vikingarna gick fadern fram med draget svärd och kastade ner det i marken som ett bevis på att sonen inte skulle ärva några egendomar av honom utan det enda sonen skulle få var vad han själv skaffade sig med hjälp av detta svärd. Sonen skulle lära sig att lita på sitt vapen och det var viktigt att han kunde det i tidig ålder då fadern var bortrest under långa perioder eller om han dog. Modern skulle därför se till att sonen fick den utbildningen han behövde.

Relationsteorin, mellan ting och text och de ovan nämnda skriftliga källorna är enligt Andréén (1997:172,173) när det gäller korrelationer är att vi måste utifrån strukturlikheter knyta samman skriftliga uppgifter och materiellkultur. Genom korrelationen skapas en ny kontext som i sin tur måste tolkas. Vid mer komplicerade mönster som ställs mot varandra kan de

aldrig bli frågan om en total korrespondens, utan snarare om tendenser. Korrelation bygger på en mer medveten argumentation för att skapa en dialog mellan ting och text.

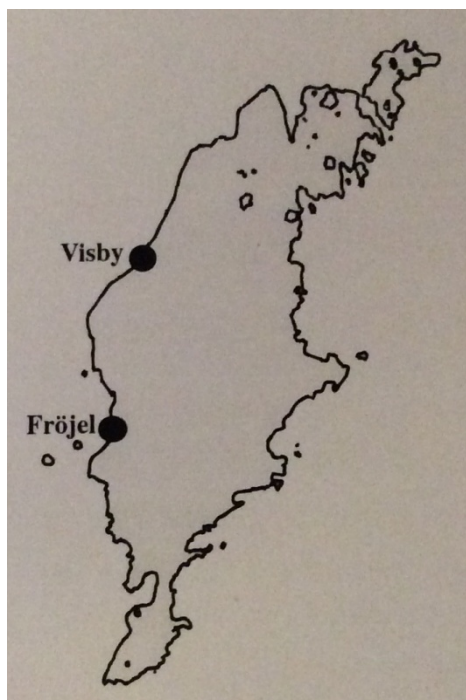
Andersson (2013:23,121) lyfter fram att det finns flera från rom, antika reseskildringar och geografiska beskrivningar där norden och nordbor beskrivs och några av dem är välbevarade. Deras källvärde kan diskuteras och alla har de tillkommit i bestämda syften, styrda av politiska överväganden och behovet av att tydliggöra bilden av *barbaren*, *germanen* eller *den andre*. Vissa källor bedömdes redan på antiken som otillförlitliga eller bitvis som fantasiprodukter. Nordborna stiftade bekantskap med grekiska och romerska bokstäver och skrift under resor på kontinenten och vissa lärde sig att skriva. Bortsett från mynten är svärden den dominerande gruppen bland de skriftförsedda föremålen.

Vidare påtalar Andrén (1997:179,180) en viktig aspekt av kontrasten är att studera själva skillnaden mellan skrivandet och till exempel artefakttillverkningen. Denna skillnad innehåller ofta en social dimension då skrivandet i de flesta samhällen varit begränsat till eliten. Även en genusdimension eftersom skriftligheten i många kulturer nästan enbart behärskades av män. Materiellkultur har en mycket mer blandad social och könsmässig bakgrund. Andrén menar att den sociala könsmässiga skillnaden mellan ting och text är tydlig exempelvis på gravplatser. Gravstenar med inskrifter har gjorts många gånger av män och är skrivna för män medan kvinnor varit de som skött nedsättning av föremål i gravarna. Genom detta kan skillnaden mellan gravstenar och gravfynd beskrivas som manliga texter kontra kvinnliga ting. Den här skillnaden är ett arkeologiskt sätt att med hjälp av texter komma ”bortom texten”.

4. Boplatser - handelsplatser och gravfynd berättar

4.1. Fröjel

Fröjel är en vikingatida hamn- och boplatz nedanför Fröjel kyrka på Gotland, Figur 30 och där har fyra arkeologiska provgrävningar genomförts med folkhögskolan i Hemse. Strax innanför kusten finns ett skogsklätt område som kallas för Holmen och namnet antyder att det varit en holme, eller ö, skild från fastlandet samt att det funnits ett sund däremellan. Nu har sundet försvunnit och holmen har knutits ihop med fastlandet. Genom åren har bönderna som brukat marken inlämnat ett stort antal lösfynd till de antikvariska myndigheterna. Nästan uteslutande rör det sig om föremål daterade till vikingatid – tidig medeltid och framför allt smycken och vapen, attribut som i hög grad härrör från bortplöjda och förstörda gravar. Det traditionella begravningssättet tycks ha varit gravar under flat mark vilka mycket lätt odlas bort i samband med en expansion av odlingen (Carlsson 1999a:7,9,10,19).



Figur 30. Fröjels vikingatida hamn ligger cirka 42 km söder om Visby, i direkt anslutning till den kustnära kyrkan i socknen.

Foto: Dan Carlsson

När man i början på 1900-talet byggde den nya skolan och lärarbostaden påträffades flera föremål från vikingatidens senare del och kommer från gravar som förstörts i samband med byggnationen. Exempelvis, en djurhuvudformad spännbuckla av brons med ornerade fält skilda åt av åsar; orneringen degenererad djuornamentik, starkt nött; patinan grön och blå; nålen anfräkt, Figur 31 hittades under planeringsarbetet av skoltomten i närheten av Fröjels kyrka. Redan på 1930-talet konstaterades att det fanns gravar vid skolan och lärarbostaden. Bellander utförde undersökningen av skelettet, en kvinnograv som upptäcktes vid skolan. Han konstaterade att personen legat i en träkista och tolkade det som en kristen begravning. Fynd som hittades var Figur 32 en ornerad fingerring i silver, ornerad i runstensstil, ytterligare en öppen fingerring i silver, som är tjockast på mitten; en bronsnål med kubiskt, fasetterat huvud med gropornering, ovanför huvudet genomborrad knopp; bronsnål som föregående men kortare. Därtill 9 kistspikar av järn och trärester av kistan (Carlsson 1999b:7,8).



Figur 31. Djurhuvudformat spänne.

Datering 900 – 1000 e.Kr.

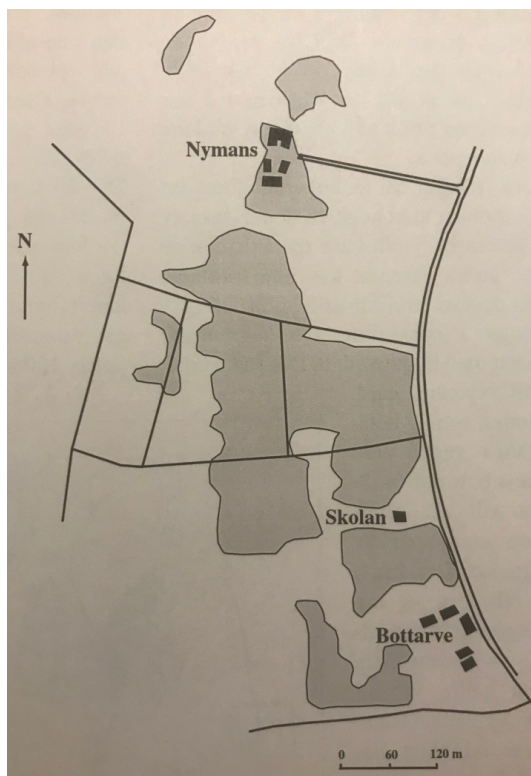
Foto: SHM Inventarienummer 14618 Fröjel Bottarve



Figur 32. De föremål som den gravlagda fått med sig var två sen vikingatida bronsnålar, två fingerringar, en av brons och en av silver. Den senare var ornerad i en stil som närmast kan karakteriseras som djurstil.

Foto: ATA

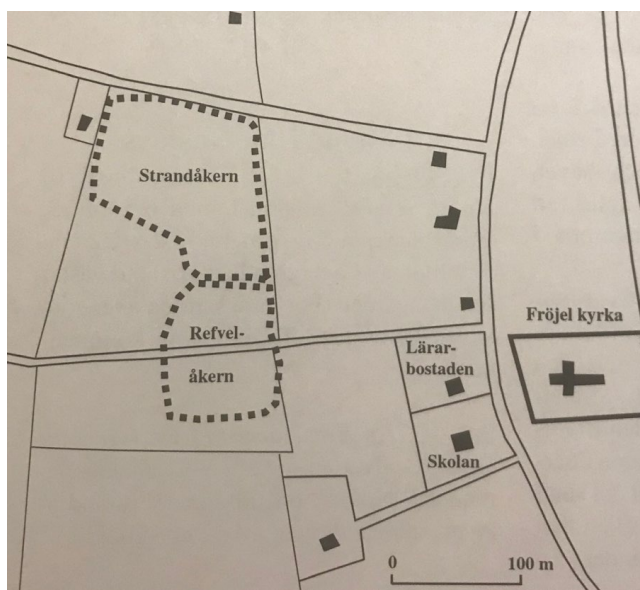
Carlsson (1999a) genomförde under några sommarveckor under 1987-1990 mindre provundersökningar i området för att utröna platsens funktion, omfattning och tidsställning som ett led i *Projektet Hamnar och handelsplatser på Gotland under perioden 600- 1100 e.Kr.* (1990 följde provundersökningar, 1998 gjordes förnyade arkeologiska undersökningar). Ett område på 290 m² undersöktes, vilket är en liten del med tanke på att hela området med höga fosfatvärden var cirka 50 000- 60 000 m². Fosfatkartering Figur 33 genomfördes i det område som är påverkat av mänsklig verksamhet. Metoden säger inget om vilka aktiviteter som förekommit eller tidsperioden. Fosfatkarteringen är ett ypperligt instrument för att inom rimliga gränser avgränsa ett aktivitetsområde. Stenålderns boplatser liksom vikingatidens hamnplatser låter sig väl identifieras och avgränsas med hjälp av fosfathalten i marken. Höga fosfatvärden, bestående i jorden för tusentals år går att finna vid stenåldersboplatser längs kusten som fiskelägen och hamnplatser från vikingatid då verksamheter som säl- och fiskfångst förekommit. Totalt har 20 m² fosfatkarterats (Ibid.1999a:41,43,53).



Figur 33. Fosfatkarteringen gav tydliga indikationer på ett flertal områden med höga värden. Flera av dessa kan knytas till existerande gårdar eller försvunna ödegårdar. Höga värden finns norr om Nymans och väster om Bottarve gård och går att hänföra till ödegårdar. Däremot kan det omfattande området i kartans centrala del inte förklaras utifrån kända eller förmodade gårdslägen. Vad som här framträder är ett omfattande område som har med en kustanknuten verksamhet att göra – en hamnbebyggelse av stor omfattning.

Foto: Dan Carlsson

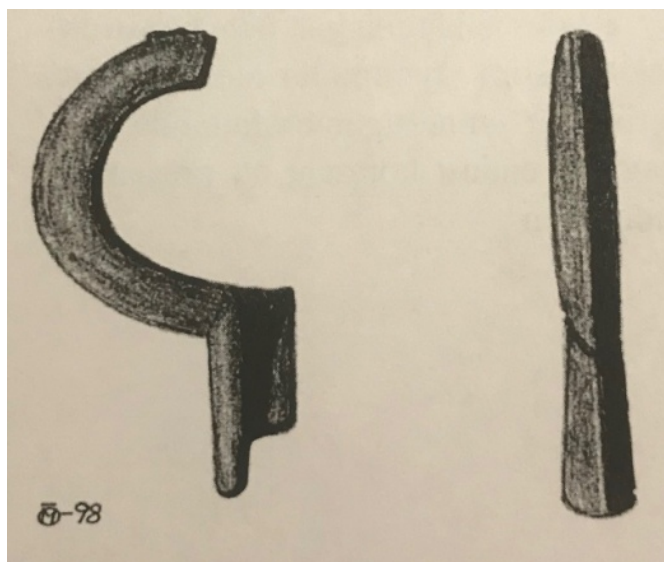
Tyngdpunkten för den kustanknutna verksamheten har legat inom fastigheten Bottarve 1:17 och den norr därom liggande åkern på fastigheten Nymans 3:1. Schakt grävdes om sammanlagt 80 m² i den norra respektive södra delen av området med höga fosfatvärden med ett avstånd mellan dessa två grävområden på cirka 300 meter. Indirekt fick man med dessa sonderingsgrävningar en god indikation på bebyggelseområdets utbredning. Under de två kommande åren utvidgades grävningarna i områdets centrala del, och med hjälp av sökschakt att försöka finna en avgränsning både rumsligt och tidsmässigt av hamnområdet (Ibid.1999a:53,55).



Huvuddelen av de påträffade lösfynden Figur 34 kommer från Bottarve och speciellt från två åkrar; Refveleåkern och Strandåkern. Båda kan identifieras via laga skifteskartan. Andra fynd har framkommit vid skolan och vid lärarbostaden. Huvuddelen av lösfynden är från vikingatid och är att tolka som rester efter bortodlade gravar (Ibid. 1999a:19).

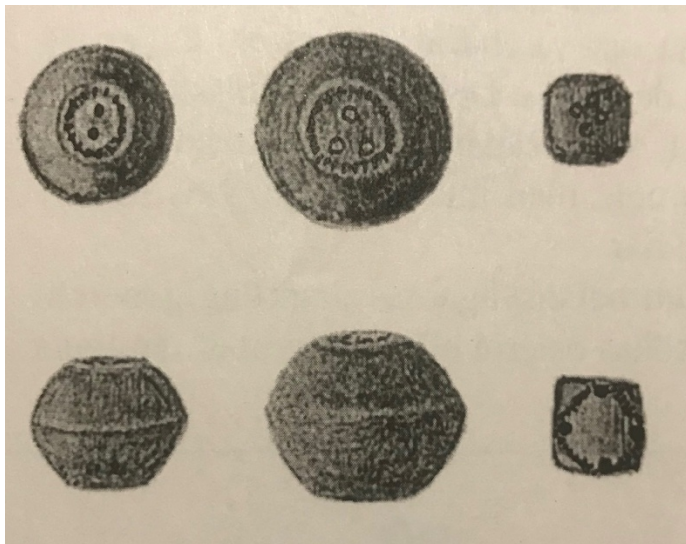
Figur 34. Lösfynd. Foto: Dan Carlsson

Fyndmaterialet uppskattas till 6511 fyndposter med oräknat åtskilliga kilo av ben, flinta, slagg, kol och bränd lera. Några fyndkategorier står för huvuddelen av materialet. Dit hör framför allt keramik och kategorin spikar och nitar. Materialet uppvisar stora likheter med vad som påträffats på andra tidsmässigt liknande platser runt Östersjön, inte minst från Parviken, Bandlundeviken och Visby. Likheter finns även med material från Birka, Novgorod och Sigtuna. Materialet visar tydligt platsens internationella karaktär. Verksamheten i området har sina äldsta rötter i vendetid - folkvandringstid till 500-talet då en *bågfibula* Figur 35 hittats och till 1100- talet samt att tyngdpunkten tycks ligga runt 1000-talet. Av de 63 mynt som påträffades i Fröjel under åren 1987-1999 var ungefär hälften möjliga att datera. Tyngdpunkten ligger på sent 900-tal till början av 1100-talet. De äldsta är ett antal arabiska och de yngsta är framför allt tyska. Det äldsta myntet från Bottarve 1:17 är en islamisk dirham, är mycket svårbestämt, är troligen abbasidisk eller pseudoabbasidisk (dvs. en imitation). Det är daterat till 750- 850 (om abbasidisk) eller cirka 840 (om imitation). Om det är en imitation bör ursprunget stå att söka hos khazarerna. I södra delen av undersökningsområdet är det äldsta myntet daterat till Kejsar Heinrich den IV, vars regeringstid varade mellan år 1056 till 1084 (Ibid. 1999a:57,58,75,77).



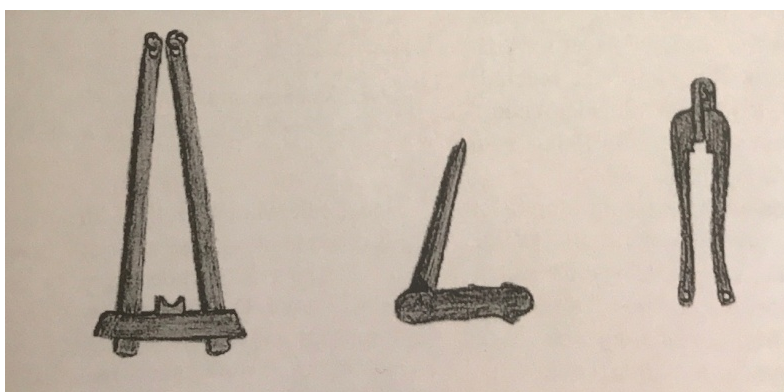
Figur 35. En bågfibula från 500-talet ger en bakre datering av verksamheten vid Fröjels hamn. Spännet kommer förmodligen från en utplöjd grav. Teckning: Marie Östberg

Totalt fem *viktlo*d Figur 36 påträffades 1987- 1990. Två av dessa är kulkformiga med tillplattade polytor med cirklar i punktramen. Den större av dessa två väger 23,66 gram och den mindre 12,36 gram. Den större är markerad med tre punkter på den ena sidan och fyra punkter på den andra. Den tredje vikten är kubformad med något rundade hörn. Den har fyra ”ögon” markerade på två, ej motsatta sidor och väger 4,27 gram. Den här viktformen började framträda i fyndmaterialen under sen vikingatid och blev vanlig under medeltiden. De två övriga är polyedriska och har formen av en kub med avfasade hörn. Det ena har korroderat och väger i det skicket 5,77 gram. Det andra är välbevarat, har fyra ögon markerade på polytorna i en punktram och väger 4,49 gram (Ibid. 1999a:77).



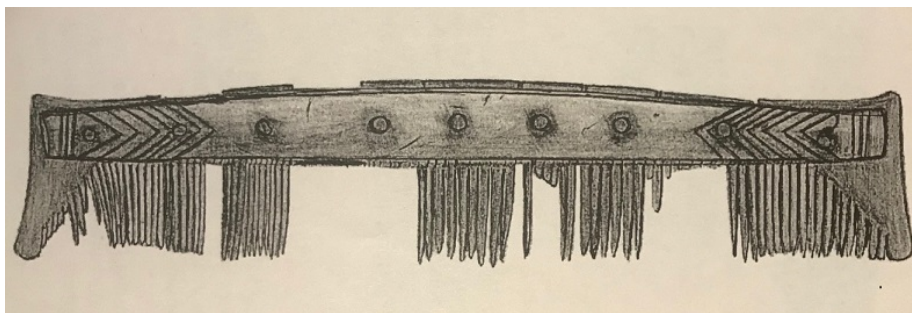
Figur 36. Viktlod från hamnområdet i Fröjel. De är alla i brons. Skala 1:1. Teckning: Marie Östberg

Åtta vågar Figur 37 är funna i Fröjel och balklängderna, fullt utfällda varierar mellan 9 och 14 cm. Balansvågar har tillverkats både västerut och österut och Fröjels vågar kan ha tillverkats på Gotland eller utomlands. Vågarna har ornamentik av olika sort men funktionen är den samma. Den tidiga handeln på Gotland var riktad mot öst och vågarna kan komma därifrån (Ibid.1999a:78).

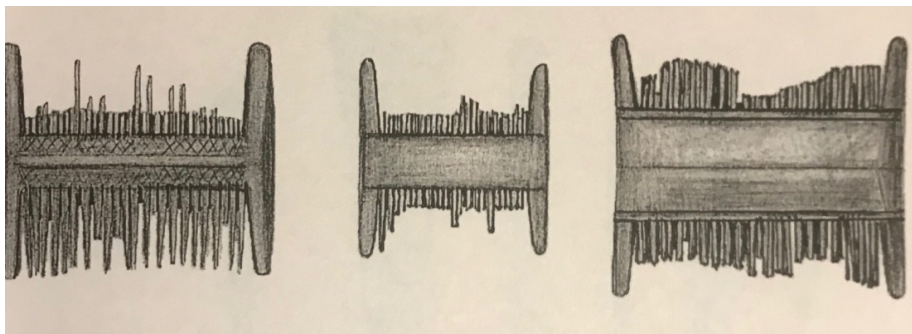


Figur 37. Delar av balansvågar. skala 1:1. Teckning: Marie Östberg

Horn och benhantverk utgör ett omfattande material från alla vikingatida handelsplatser och är ofta ett välbevarat material. Vilka ben som betraktas som matavfall och vilka som är rester från en produktion av t.ex. nålar. En väsentlig fråga är om materialet kan belysa förekomsten av lokal tillverkning av exempelvis kammar eller om fyndmaterialet inte tillverkats på platsen. 205 fyndposter rörande horn- och benhantverk registrerades 1987-1990 vilket är 3 % av det totala fyndmaterialet. De påträffade kammarna Figur 38 och Figur 39 i Fröjel består huvudsakligen av två typer. Den sammansatta enkelkammen, bestående av tandplattor sammanfogade mellan två stödskenor och med bronsnitar. Dels mindre bevarade dubbelkammar. De förra tillhör främst den yngre järnåldern och de senare sen vikingatid – tidig medeltid. Nio enkelkammar hittades och sju dubbelkammar (Ibid.1999a:79-81).



Figur 38.
Sammansatt
enkelkam från
vikingatid. Funnen i
kulturlagret.
Teckning: Marie
Östberg



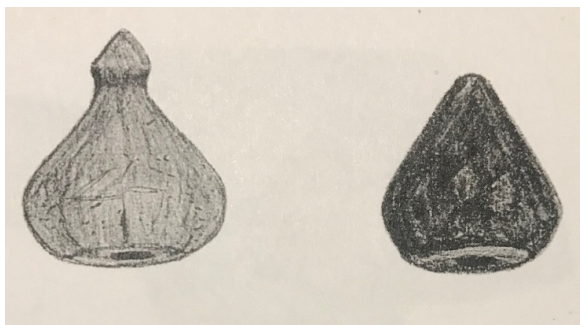
Figur 39. Tre
exempel på
dubbelkammar från
Fröjel. Påträffades i
norra delen av hamn-
området och dateras
till 1000-talet och
1100-talet.
Teckning: Marie
Östberg



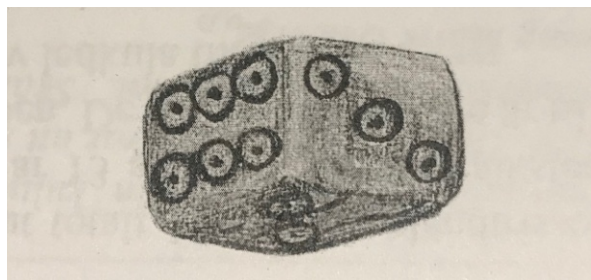
Ett omfattande material av bearbetat horn och ben utgörs av *nålar och prylar* Figur 40 i skilda former och utförande. Sammanlagt påträffades 26 nålar med hål, 17 utan hål och 6 vad som kallas prylar. Nålarna är tillverkade av ben, horn och elfenben. Med elfenben menas i detta sammanhang tandben, i Fröjel förmodligen i form av en valrosstand. Samtliga nåltyper går att finna på de flesta vikingatida och tidigmedeltida fyndplatser (Ibid.1999a:81,82,85)

Figur 40. Nålar och prylar.
teckning: Marie Östberg

Till fyndmaterialet hör två *lökformade spelbrickor* Figur 41 och en *tärning* Figur 42 och båda är cirka 2,5 cm höga. Tärningen är liten, nästan kubisk och med ögonen placerade ett mot två, tre mot fyra och fem mot sex. Spelpjäserna är troligen svarvade, där av hål i botten och gjorda av ben. Tärningen är av den yngre sorten och tillhör äldsta medeltid (Ibid.1999a:85).



Figur 41. Två lök- eller kupolformade spelbrickor i ben.
Teckning: Marie Östberg



Figur 42. Tärning i ben.
Teckning: Marie Östberg

I Fröjel har påträffats 18 stycken sländtrissor Figur 43 och av dessa är 13 av sten – kalksten och fem av ben. De flesta av de senare är tillverkade av ledkula från nötkreatur (Ibid.1999a:86).

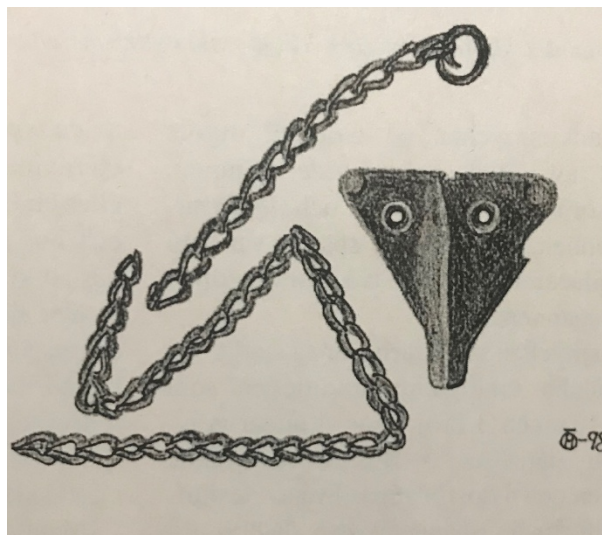


Figur 43 Tre av 18 sländtrissor tillverkade i ben. De två större tillverkade av ledkulan på lårbenet av nöt.
Teckning: Marie Östberg

Vid grävningen påträffades 140 *smycken* eller delar av sådana och detta är lika många som man påträffade i Paviken och drygt tre gånger så många som framkom i Bandlundeviken. Ytan som undersöktes i Paviken är mer än tre gånger så stor som i Fröjel och i Bandlundeviken fem gånger så stor. Alltså en anmärkningsvärd fyndrikedom av smycken och smyckedetaljer i Fröjel. Smyckena som hittades anses komma från sönderplöjda gravar och härstammar från såväl vendel som vikingatid. Åtskilliga lösfynd från berörda åkrar har inlämnats de senaste hundra åren. Totalt hittades 22 *dräktspännen* och ett tjugotal nålar och delar av nålar som hör till dräktspännena och smyckena är genomgående gjorda i brons. De djurhuvudformade spännena Figur 44 och 45 bars i par av kvinnor och få smycken karaktäriserar så starkt den gotländska vikingatida traditionen som dessa spännen (Ibid.1999a:87).

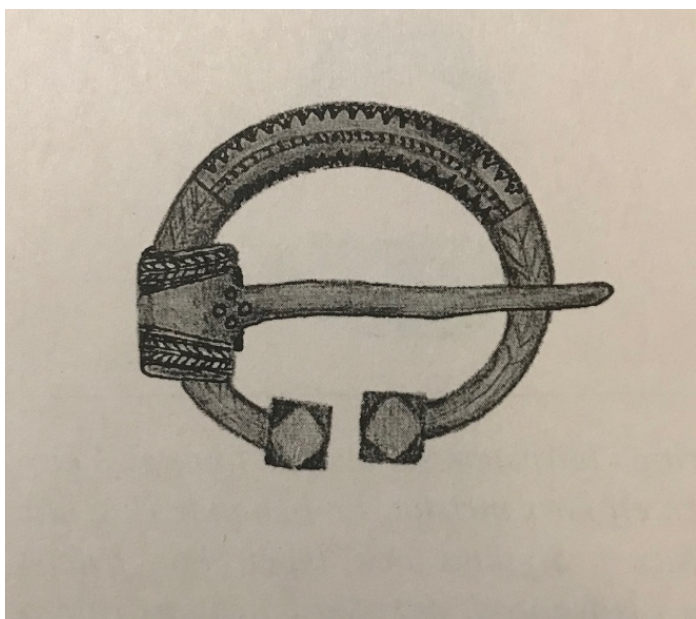


Figur 44. Djurhuvudformat spänne med ornamentik är tillverkat under 8-900-tal.
Teckning: Marie Östberg



Figur 45. Djurhuvudformat spänne med kedja från vendeltid 700- tal.
Teckning: Marie Östberg

Männen använde ett *dräktspänne* Figur 46 för att fästa samman klädesplagg ett så kallat ringspänne (förekom även bland kvinnor). Endast ett spänne är komplett med båge och nål av de 14 hittade. Spännet är också det enda som är ornerat i sin helhet då både nål och bygel är vackert stämpelornerade. Ringspännena i Fröjel hör hemma i 900-talet (Ibid.1999a:89).



Figur 46. Ringspänne av brons daterad till vikingatid.
Teckning: Marie Östberg

Fyra hela eller delar av *armringar* påträffades varav en komplett armring av brons Figur 47 med öppenkonstruktion. Den är ornerad men mönstret är diffust och svårt att tyda och utförandet antyder att den hör hemma i äldre vikingatid. Av fingerringar Figur 48 finns 9 stycken registrerade, av dessa är tre i silver, fem i brons och en i bärnsten (Ibid. 1999a:89).



*Figur 47. Armring av brons med linjeornering.
Teckning: Marie Östberg*

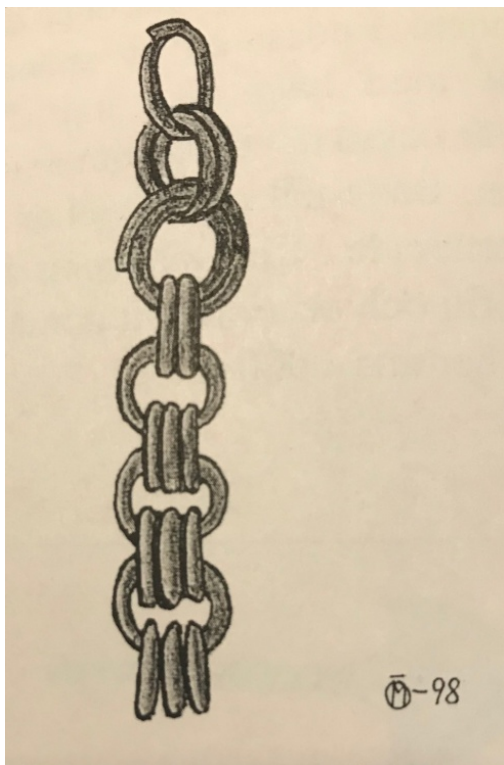


*Figur 48. Klackring i bärnsten och på insidan
finns små cirklar och ett kors inristat. En
liknande ring har påträffats i Sigtuna och typen
hör främst hemma i Novgorod, där den
påträffats i flera exemplar.
Teckning: Marie Östberg*



*Figur 49. Förgylld fingerring.
Foto: Roland Hejdström*

En förgylld *fingerring* Figur 49. (Se även tabell 7. Figur 73) i brons påträffades på en fingerfalang, liggande vid vänster knä. Ringen är av märklig beskaffenhet och torde inte vara gotländsk eller svensk. Den består av en klack med en sten infattad, klacken kantas av granuleringskorn och stenmaterialet är okänt. Ett tolkningsförsök är att ringen kommer öster ifrån där tekniken med granulering var utbredd (Ibid.1999a:135).



*Figur 50. Kedja av brons.
Teckning: Marie Östberg*

Under vikingatiden användes kedjor Figur 50 till bland annat smycken men även i en mer praktisk funktion som balansvågar och redskapskedjor. Man kunde fästa nycklar, nålhus, pincetter och liknande praktiska vardagsföremål på kedjorna.

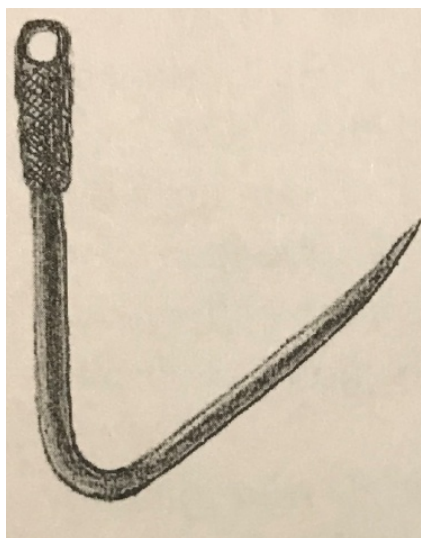
Redskapskedjorna kunde med hjälp av remdelare fästas i kläderna eller bältet och främst kvinnor bar redskapskedjorna. Man hittade fyra fynd av kedjor vid Fröjel som var mellan 21 och 105 mm långa med en tjocklek på länkarna som varierade mellan 0,5-4 mm. kedjorna kunde vara spiralformade eller S-formade länkar (Ibid.1999a:90).



*Figur 51. Remände och bälte beslag av brons eller silver.
Teckning: Marie Östberg*

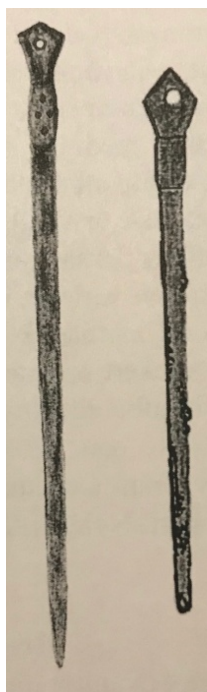
Bältebeslag Figur 51 var vanliga under vikingatiden och förekom rikligt i östra Europa ner mot södra Ryssland. I Fröjel påträffades 16 rembälteknappar, en till två cm stora och försedda med en nit på baksidan som användes för att fästa dem på bälten eller remmar och var gjorda av brons eller silver. Formen var hjärtformad eller kvadratisk och var vackert ornerade på skådesidan (Ibid.1999a:91).

15 stycken *dräkt- och prydnadsnålarnålar* varav 5 stycken är helt bevarade. Nästan alla nålar är mer eller mindre böjda och kan ha skadats efter att nålen har kasserats eller följt med vid begravningen. En välbevarad nål är omböjd till möjligen en metkrok utan hulling. Orneringen består av små gropar på själva huvudena, sex av nålarna har öglor som sitter ovanpå huvudet och nästan samtliga nålar är av brons de dateras från vendeltid till 1100-talet Figur 52, Figur 53 och Figur 54 (Ibid.1999a:92).



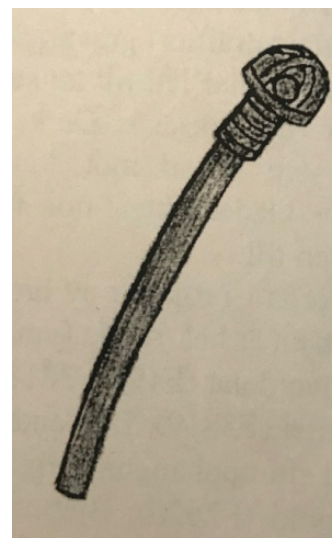
Figur 52. Nål som kan tjänat som metkrok.

Teckning: Marie Östberg



Figur 53. Två dräkt- och prydnadsnålar från senare vikingatid.

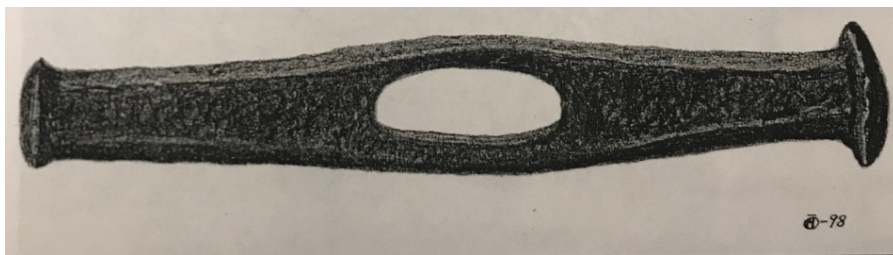
Teckning: Marie Östberg



Figur 54. Nål från vendeltid.

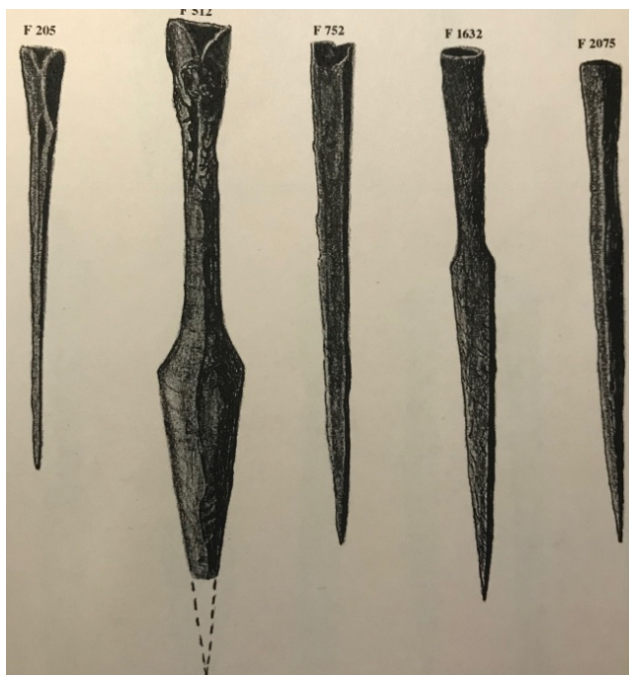
Teckning: Marie Östberg

En stor del av *smyckena* kommer sannolikt från förstörda gravar och det norra området hyser föremål från folkvandringstid, vendeltid - vikingatid och tidig medeltid. Det södra området har inga föremål som är tillverkade före 1000-talet och en stor del av materialet tillhör 1100-talet. *Mynten* fördelar sig över området och visar att bebyggelsen etablerades i norr och att den över tiden utvidgades mot söder och sydost. Både mynt och smycken visar att expansionen söder över inte innebar att man övergav det norra området utan expansionen var en reell utvidgning av det bebyggda områdets yta. Fynd av *keramik* för åren 1987-1990 är 6511 och av dessa utgör 1332 fyndposter cirka 20 % av keramik. Keramiken är så kallad Östersjökeramik, keramik som finns på de flesta handelsplatserna runt östersjöns stränder under vikingatiden. Spikar och nitar utgör 2263 fyndposter varav hela nitar med nitbricka är 231 fyndposter. En spiksökare, som används för att avlägsna nitar från båtboarden i samband med reparation och en kulhammare Figur 55, som används för att slå i nitar i skepp eller för metallbearbetning hittades i Fröjel (Ibid.1999a:94,95).



Figur 55. Fyndet av hammaren från 1000 – talet förstärker intrycket av omfattande skeppsbyggeri och hantverk.

Teckning: Marie Östberg

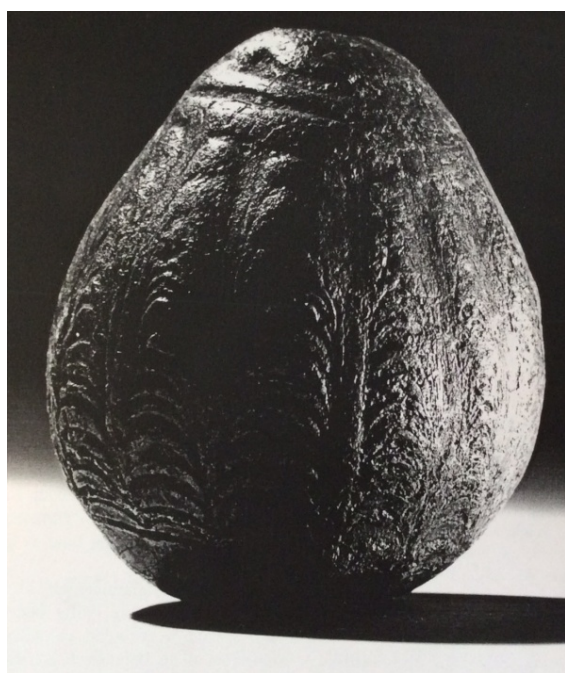


Figur 56. Pilspetsar från Fröjel .

Teckning: Marie Östberg

I Fröjel har stora mängder av bronsslag och barrar av brons påträffats precis som bitar av bronsbleck och restprodukter efter bronsbantverk. Även järnsmidet har varit omfattande på platsen och 122 fyndposter har registrerats under kategorin redskap och verktyg. Av dessa utgörs 66 stycken av knivar eller delar av knivar. Det är färre spår av vapen och inte ett enda svärd eller delar av ett sådant har påträffats. Inte heller vare sig lansspetsar, spjut eller yxor med undantag av en liten och välbevarad arbetsyx och holken till en lans. Däremot har 33 pilspetsar Figur 56 påträffats. Även 8 fyndposter för ringar till ringbrynja har hittats (Ibid.1999a:97)

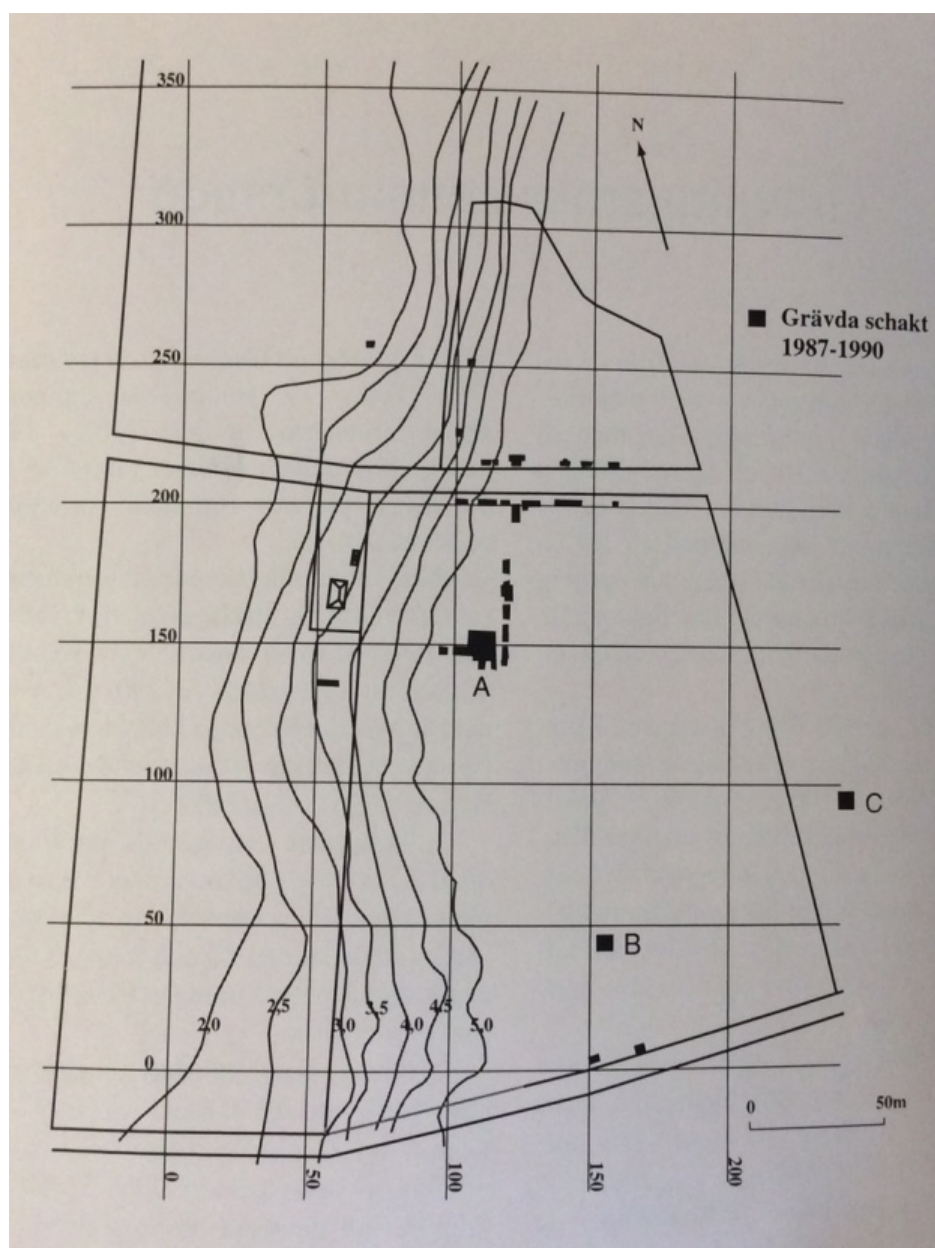
Det totala fyndmaterialet av *glas* och *pärlor* från Fröjel år 1987-1990 uppgår till 319 fyndposter. Majoriteten av materialet utgörs av glas i olika former, såsom pärlor, glasskärvor och glassmältor (Ibid.1999a:99). På Gotland under vikingatid bar kvinnorna ofta flera rader med pärlor som hölls samman av pärlspidare. Framåt 900-talet ersattes pärlspidarna av att bära en eller två pärlsnoddar vilka fästes mellan parspännena som satt nedanför axlarna (Thunmark – Nylén 1995:207). Ibn Fadlan nämner att rusernas kvinnor bar halsband av guld eller silver. Varje man som äger tio tusen dirhamer låter göra ett halsband till sin hustru och har han tjugo tusen så gör han två, varje tio tusen betyder ett nytt halsband för hustrun och ofta har en kvinna många sådana halsband. De värdefullaste smyckena är gröna keramiska pärlor och de betalar en dirham för en enda pärla och av dem gör de halsband åt sina kvinnor (Lunde & Stone 2012:46). Pärlmaterialet från Fröjel består sammanlagt av 138 pärlor de vanligaste formerna är runda, tunnformade och skivformade pärlor men även rektangulära, femkantiga och cylindriska förekommer. Storlekarna varierar från de minsta glasflusspärlorna på ett par millimeter till en stor oregelbundet formad pärla av bergskristal med en diameter på 3,5 cm (Carlsson 1999a:101). Det glasmaterial Figur 57 som hittats i schakten visar att tillverkningen av pärlor varit koncentrerad till den norra delen av handelsplatsen. I många handelsplatser liksom Fröjel visar att tillverkningen av vissa saker har skett inom begränsade ”kvarter” (Ibid.1999a:105).



Figur 58. Uppståndelseägg från Kiev.
Foto: Raymond Hejdström

Många fynd från hamnen i Fröjel visar på kontakterna med omvärlden. Särskilt tydligt framträder kontakterna öster ut mot de ryska och arabiska områdena. Uppståndelseägget Figur 58 är 4 cm högt, är i lera och glaserat och kommer från trakten av Kiev i nuvarande Ukraina och är en kristen symbol i den grekiskortodoxa världen (Ibid.1999a:106).

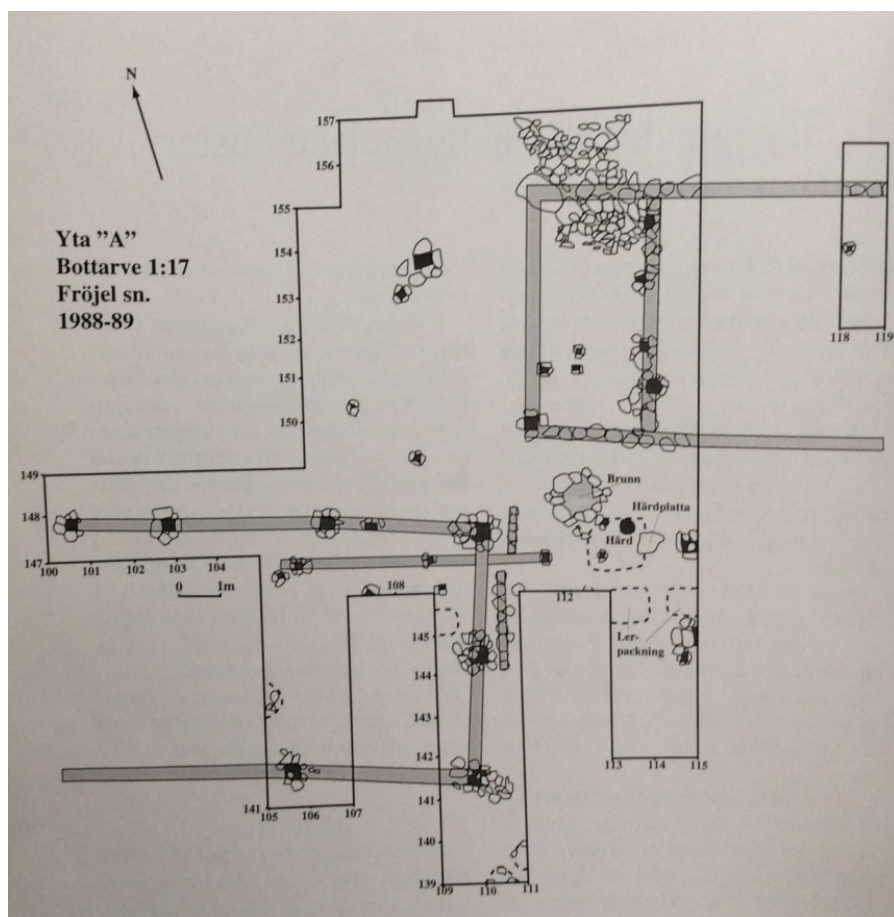
4.2. Byggnader och bebyggelsemönster vid Fröjel



Figur 59. Fosfatkarta med schakt över Bottarve 1:17.
Bild: Dan Carlsson 1999a

Undersökningarna av hamnplatsen genomfördes i form av större eller mindre schakt utlagda så att bebyggelse området täcktes in till så stor del som möjligt. Bokstäverna A B och C på fosfatkartan avser tre större schakt Figur 59. I övrigt var de frågan om mindre, oftast meter breda, schakt (Ibid.1999a:54).

I nästan alla grävda schakt kunde spår av bebyggelse ses i form av lämningar som stolphål, golvlager, härdar och avfallsgropar. Schaktet A Bottarve 1:17 Figur 60 hade en yta på cirka 140 m² och här fanns spår av flertal byggnader i form av stolphål och av stenrader som underlag för syllstockar. Flera av stolphålens funktion kunde kopplas till konkreta byggnader och andra som inte kunde kopplas till vilken funktion eller anknytning de haft till varandra, då området varit i bruk under lång tid. En byggnad minst 6 meter bred och 10 meter lång hade grova stolphål på 0,4-0,5 meter och låg i öst-västlig riktning men dess funktion gick inte att fastställa. Byggnaderna bildade ett regelbundet mönster i rätvinklig form, likartat de som framkommit i Birka, Sigtuna och andra hamn – handelsplatser från vikingatiden. Den mindre grävytan gav ingen ledning ifråga om byggnaderna varit placerade i rader med smala gränder emellan eller om formen har varit mer koncentrerad. Även en brunn upptäcktes som varstensatt. Brunnen var uppbyggd av kalkhällar och till en del vattenfylld. Tyvärr framkom inga föremål som kunde datera den (Ibid.1999a:59,61,62,63).



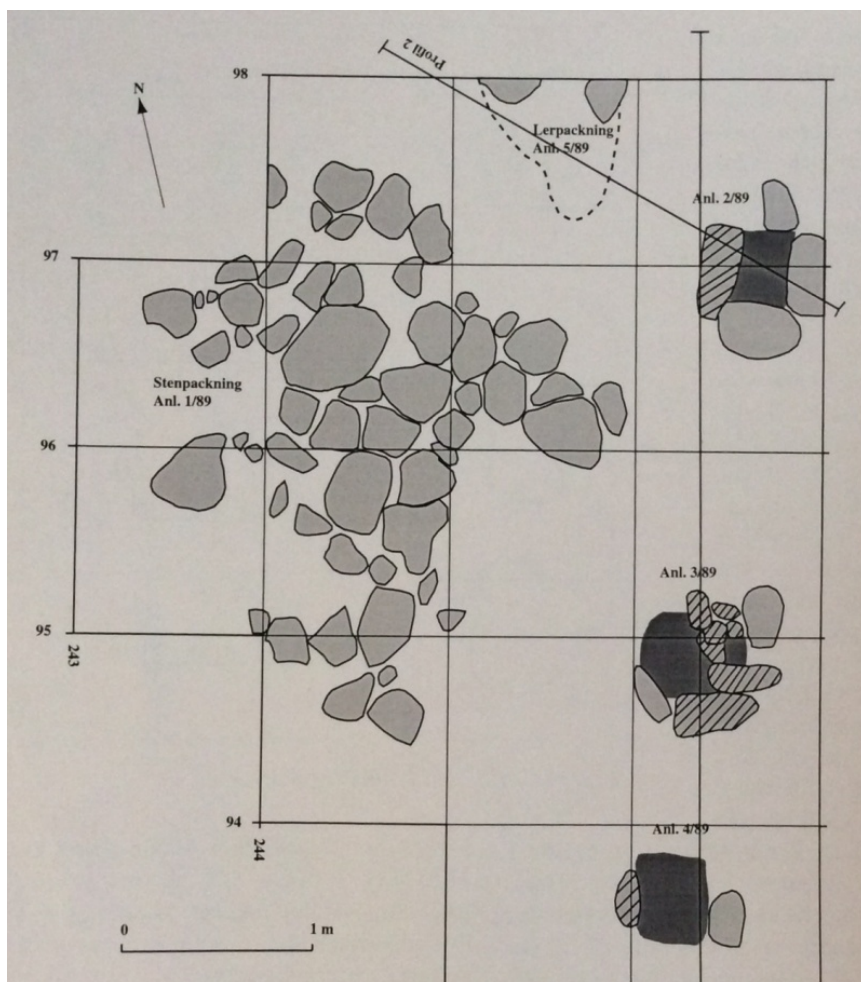
*Figur 60. Plan över bebyggelsespåren i yta "A". Ett flertal byggnader kan urskiljas men även ett antal stolphål och härdar som inte kan knytas till specifika byggnader, vilket indikerar att ytan innehåller rester av byggnader från skilda tidshorisonter. Vissa byggnader avslöjar sig i form av stolphål, andra genom förekomsten av syllstenar. Bebyggelsens orientering visar att denna har lagts ut efter en plan.
Bild: Dan Carlsson 1999a*



Figur 61. Yta "B" med ett flertal stolphål. Kulturlagret var tämligen tjockt och fyndmaterialet daterar byggnaden till 1000-talet till första hälften av 1100-talet.

Foto: Dan Carlsson 1999a

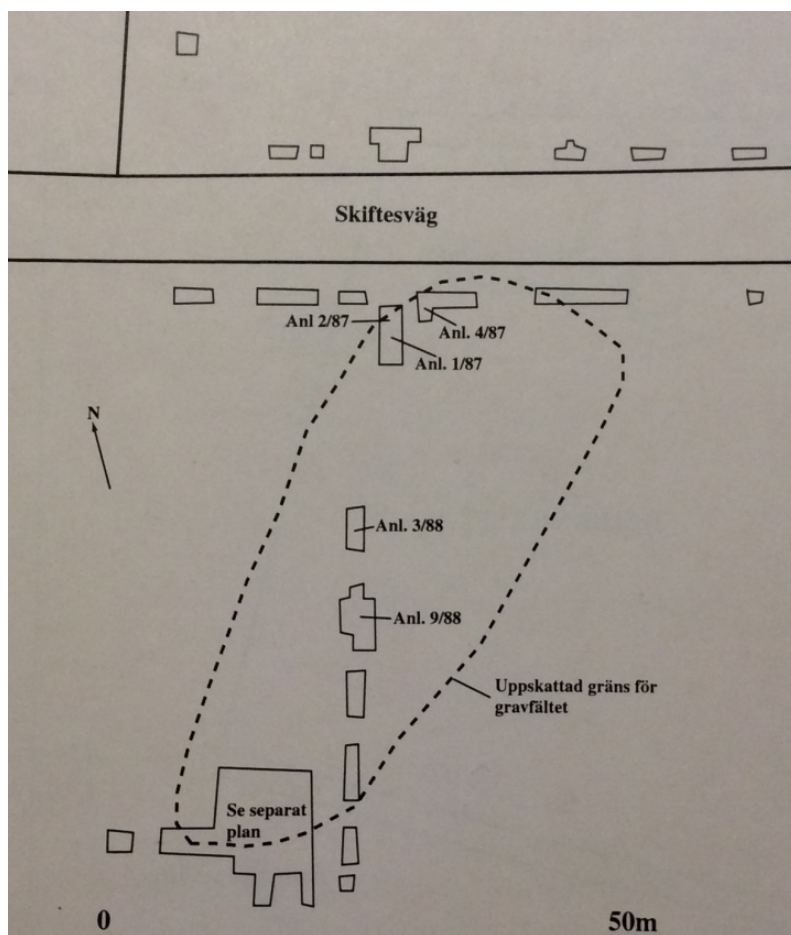
En flygbild Figur 61 från 1989 över Bottarve 1:17 visar ett stort antal mörka fläckar i den växande säden och dessa utgör olika former av gropar, nedgrävningar och andra spår av den vikingatida hamnverksamheten. I södra delen av åkern framträdde tydligt en byggnad i form av ett antal stolphål placerade i två parallella rader. Vegetationen var högre och kraftigare där stolphålen dolde sig under markytan och området kallades för yta "B" (Ibid.1999a:63,65).



Figur 62. Schakt, yta "C" med stenpackning
Bild: Dan Carlsson 1999a

I yta "C" Figur 62 framkom direkt under torven en enskiktad och oregelbunden kalkstenspackning som föreföll vara recent och inga fynd kunde med säkerhet knytas till denna stenpackning. Ytan innehöll ett antal stolphål som bildade en tydlig rad, det vill säga en sida av ett hus där väggarna bundits samman med jordgrävda stolpar fyndmaterialet visar att byggnaden varit i bruk under vikingatidens senare del (Ibid.1999a:68,69).

4.3. Gravar vid Fröjel



Två skilda gravfält påträffades, Bottarve 1:17 Figur 63. De omger den påträffade hamnen på så vis att ett gravfält återfinns i den norra delen av bebyggelseområdet cirka 60 meter långt och 20 meter brett och i den södra delen eller snarare, söder om boplatsoområdet, där en grav hittats. Det är 300 meter mellan gravarna (Ibid.1999a:107,108).

Figur 63. Gravfält

Bild: Dan Carlsson 1999a

Det finns tre typer av begravda och gravfältet i norr utgörs av skelettbegravningar där gravarna är nedgrävda och skeletten täckta av en välavgränsad stenpackning. De begravda har i huvudsak huvudet åt söder och det gäller både män och kvinnor. De har personliga smycken med sig, kvinnorna har djurhuvudformade spännen, dosformigt runt spänne som visar den traditionella kvinnoutsmyckningen under vikingatid. Männen har färre smycken och oftast ett ringspänne och ingen har vapen i graven. Detta ger möjligen bevis för att platsen är en hamn- och handelsplats mer än en plats för krigsföring. Den andra gruppen, i den södra delen av det undersökta gravfältet har lagts i jorden utan någon form av rekonstruktion, idag finns ingen synlig konstruktion eller markering. Några ligger på mage eller nedslängda ovanpå varandra och flera har stenar som är lagda ovanpå vilket markerar någon sorts ritual. Den tredje gruppen av gravar är två brandgravar i södra delen där inga föremål i det ena fallet som påträffats i stolphål, kan knytas till graven. I det andra fallet är det en traditionell rund stensättning, cirka 2 meter i diameter med pryddlig kantkedja (Ibid. 1999a:108,109,110).

Ibid. 1999a:111 påtalar att han använt en studie av gravarna vid *Bottarve 1:17* utförd av Monica Elmshorn (1997) och osteologiska analyser av gravarna utförda av fil dr Berit Sigvallius och fil mag Carola Liebe - Harkort (1997) för att kunna beskriva gravarna så detaljerat som möjligt.

Denna uppsats vill belysa konststillhörighet, ålder och fynden, gravgodsen i gravarna, hos de gravlagda. Endast gravar med gravfynd redovisas nedan.

Anl. 1/87

Tabell 1. Visar gravfynd av individ 1/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:111).

Anläggning
1/87

Kön
Man

Ålder
40-50

Gravfynd
Fem pärlor i glas,
glasfluss.
Dosformigt spänne.



Figur 64. Pärlor från grav 1/87.

Teckning: Marie Östberg

Carlsson (1999a:111) påtalar att fynden om de kan knytas till den gravlagde, pekar mot att det rör sig om en kvinna. Den osteologiska analysen pekar mot att den gravlagde var en man. Den gravlagdes längd har uppskattats till 174 cm, plus minus 4-5 cm vilket antyder att det förmodligen rör sig om en man. Det dosformiga spännet torde i så fall höra till någon annan grav.

Anl. 2/87

Tabell 2. Visar gravfynd av individ 2/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:113).

Anläggning
2/87

Kön
Kvinna

Ålder
60

Gravfynd
Fem stycken pärlor.
Liten bronsring.



Figur 65. Pärlor från grav 2/87.

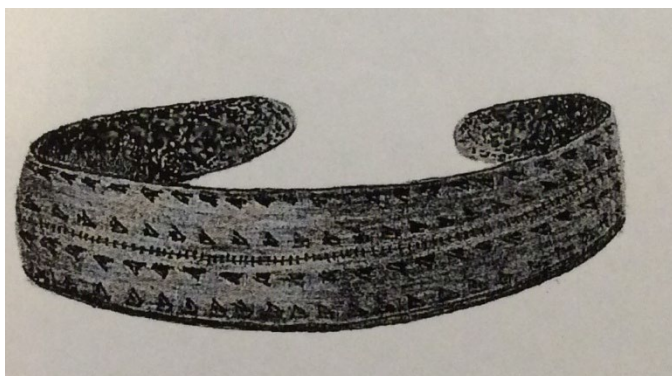
Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:113) påtalar att den döde låg på rygg med en vridning åt vänster och med svagt böjda ben och armarna längs kroppen. Ett antal pärlor framkom i anslutning till kraniet.

Anl 4/87

Tabell 3. Visar gravfynd av individ 4/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:118).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
4/87	Kvinna	60	Armring i brons .
	Man	17-39	Dosformigt spänne. Sju stycken glasflusspärlor.



Figur 66. Armring från grav 4/87.
Teckning: Marie Östberg



Figur 67. Dosformigt spänne från grav 4/87.
Teckning: Marie Östberg



Figur 68. Pärlor från grav 4/87.
Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:113-ff) påtalar att graven är en dubbelgrav där två skelett ligger skavfötters ovanpå varandra och det fanns även spår av en brandgrav ovan på dessa två gravar. Det övre skelettet utgörs av en man och under mannen låg en kvinna. Kvinnan hade en enkel armring i brons och runt halsen ett mindre halsband av sju glaspärlor. Det dosformiga spännet kan ha kommit från en intilliggande förstörd grav.

Anl. 3/88

Tabell 4. Visar gravfynd av individ 3/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:122,123).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
3/88	Kvinna	44	Nål av brons.
	Barnskelett	0-6 mån	Två djurhuvudformade spännen.
			Del av nål.
			Dosformigt spänne.
			Fem pärlor.
			Fragment av redskapshållare.
			En kniv.
			järnfragment.



Figur 69. Dosformigt spänne från grav 3/88.

Foto: Dan Carlsson



Figur 70. Djurhuvudformade spännen från grav 3/88.

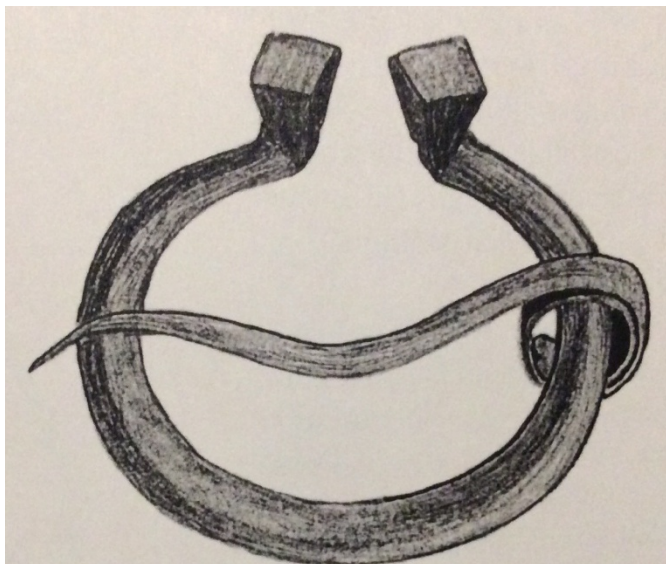
Foto: Dan Carlsson

Ibid. (1999a:119) påtalar att graven är en skelettgrav som innehöll en kvinna och ett spädbarn som låg vid kvinnans bröstorg barnet var cirka 0- 6 månader gammalt. Kvinnan var iklädd den traditionella vikingatida smyckeuppsättningen bestående av ett dosformigt (800- tal) och två djurhuvudformade spännen (900- tal).

Anl.9/88

Tabell 5. Visar gravfynd av individ 9/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:127).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
9/88	Man	55	Knivblad dubbelvikt i brons.
			Kniv av järn – två delar.
			Ringspänne av brons.
			Bältesölja med nål av brons.



Figur 71. Bältesölja från grav 9/88.

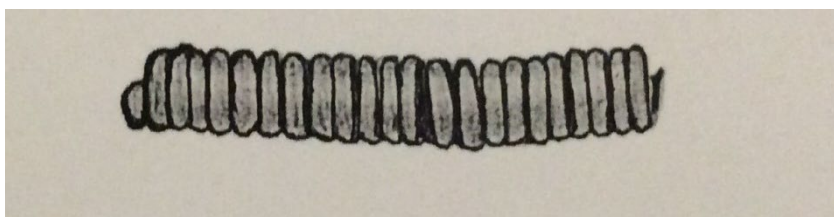
Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:123) påtalar att genom smyckena kunde graven dateras till vikingatidens mellersta del. Ringspännet låg till höger om mannens högra arm tillsammans med övriga gravgoods.

Anl.26/88

Tabell 6 visar gravfynd av individ 26/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:134).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
26/88	Obestämt	över 18	Bältesölja av brons. Flertal bronsspiraler och flertal fragment. Ringspänne av brons. Järn tenn. Kniv av järn- spets av. Remändebeslag av brons.



Figur 72. Bronsspiral från grav 26/88.

Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:132) påtalar att graven är en brandgrav och att fyndmaterialet var tämligen rikligt och med en karaktär som är vanlig i det baltiska området. Inget av de identifierade fragmenten var köns- eller åldersindikerande mer än att en 12-års tand påträffades samt två stycken visdomständer som visar att åldern var över 18 år på individen. Fyndmaterialet indikerar att den gravlagde sannolikt var en man.

Anl. 32/88

Tabell 7. Visar gravfynd av individ 32/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:135).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
32/88	Kvinna	46	Förgylld klackring med okänt stenmaterial.



Figur 73. Förgylld klackring från grav 32/88.
Foto: Roland Hejdström

Ibid. (1999a:135) påtalar att kraniet skadats av plogen och graven var 0,4 meters djup. Två större gråstenar var placerade över höftpartiet för att binda henne i marken. Det ända fyndet i graven var en förgylld fingerring i brons med okänt stenmaterial där klacken kantades av granuleringskorn. Ringen påträffades på en fingerfalang, liggande vid vänster knä. Ringen torde komma öster ifrån där tekniken med granulering var utbredd.

Anl.9/89

Tabell 8. Visar gravfynd av individ 9/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:139).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
9/89	Kvinna	35-40	Viktlod i brons. Två djurhuvudformade spännen. Brons nål. Förgyllt dosformat spänne. Redskapsspänne med kedja av brons. Bearbetat ben. Spets av bronsnål. Kniv av järn i två delar.



Figur 74. Föremål från grav 9/89.
Foto: Dan Carlsson

Ibid. (1999a:137) påtalar att en större sten hade placerats över fötterna och underbenen. Möjligen har även en sten legat över vänsterlårben. Spännet har dubbelt nålfäste och en nål med flik och dateras till sent 800- tal det djurhuvudformade spännena ger en datering till 900- tal.

Anl. 19/89

Tabell 9. Visar gravfynd av individ 19/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:143).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
19/89	Övre person, Man	50-60	Grön pärla med vita inläggningar. Vit glasflusspärla. Järnspets. Fossil kalkstens pärla.
	Undre person, Man	16-18	Sländtrissa. Lansspets av järn med fingerfalanger.



Figur 75. Pärlor från grav 19/89
Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:141,146) påtalar att graven innehöll resterna av två individer där kropparna var placerade som ett kors ovanpå varandra i en avlång grop. Det undre skelettet låg på rygg och hade över nedre delen av bröstkorgen en stor gråsten, cirka 0,3 x 0,4 meter stor. På höger sida av kraniet vid halsen påträffades ena handens fingrar, vilka tycktes omsluta en lansspets. Sländtrissan på vänster sida av skelettet hör sannolikt till boplatsmaterialet. Det övre skelettet hade vid fötterna en större gråsten och fynd som knyts till denne är pärlor och under hakpartiet fanns ett fragment av en järnspets (eventuellt en nål). Intrycket är att de gravlagda kan ha bragts om livet och blivit mer eller mindre nedslängda i en grop i marken.

Anl. 24/89

Tabell 10. Visar gravfynd av individ 24/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:144).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
24/89	Obestämt	18-20	Två pärlor av bärnsten. Två dubbelpärlor - en blå och en gul. Två transparanta melonformade- en stor på två cm. Tre stora svarta med inläggningar. Två vita glasflusspärlor. En gul glasflusspärla.



Anl. 24/89
 Figur 76. Pärlor från grav 24/89
 Teckning: Marie Östberg

Ibid. (1999a:144) påtalar att den döde låg ovanligt djupt, cirka 90 cm under nuvarande marknivå. Den osteologiska analysen pekar med en viss tvekan att det rör sig om en man, medan det stora antalet pärlor antyder att det är en kvinna. Personen hade ett pärlhalsband med 14 pärlor.

Anl.25/89

Tabell 11. Visar gravfynd av individ 25a, b/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:146,147).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
25 A/89	Man	25-40	Ringspänne. Enkel kam. Förrostad kniv.
25B/89	Kvinna	35-45	Järnspets. Tre halva arabiska silvermynt. Bronsnål. Dosformigt spänne.

Ibid. (1999a:146,147, 148) påtalar att graven är en dubbelgrav av liknande karaktär som 19/89 där personerna bragts om livet. Det västerut gravlagda (25A/89) är efter en man och personen kan ha blivit halshuggen då huvudets vinkel tyder på detta. (Den osteologiska analysen kunde inte verifiera detta). Ringspännet vid mannen dateras till cirka år 950. Den österut gravlagda (25B/89) var en kvinna som hade en järnspets vid halsen och låg placerad som om hon vore nedslängd. Kraniet och halskotorna uppvisar inte skador som järnspetsen skulle kunnat orsaka. Tre halva arabiska silvermynt dateras till omkring år 900. Det dosformiga spännet dateras till vendeltid och nålen har blivit utbytt på ett manér som talar för att smycket har använts in i 900-talet vilket stämmer med silvermyntens datering.

Provundersökning 1990

Vid undersökningen 1990 som var en mindre provgrävning, gjordes tre schakt i nord-sydlig riktning och *Anl. 1/90 – 7/90* är belägna söder om fastigheten Bottarve 1:17, på mark som idag har fastighetsbeteckning Bottarve 1:20. Där hittades sju skelett och samtliga låg i öst – väst med huvudet i väster som tyder på kristna begravningar. De hade gravlagts i smala kistor där kistspikarna i marken i några fall markerade kistans form. Samtliga var begravda utan några smycken, med undantag av någon bältessölja. Den osteologiska analysen blev försvårad av att skeletten var fragmenterade på grund av jordbruk (Carlsson 1999b:8,9,10). Anläggning 1/90: man cirka 60 år, Anläggning 2/90: man cirka 45 år, Anläggning 3/90: obestämt kön 35-45 år, Anläggning 4/90: obestämt kön 35-45 år, Anläggning 5/90: obestämt kön 35-45 år, Anläggning 6/90: obestämt kön 17-25 år, Anläggning 7/90: obestämt kön 6-7 år +/- 2 år. Begravningsområdet ligger inte i anslutning till Fröjel kyrka, vilken återfinns på höjden ovanför skolan cirka 150 meter öster om de påträffade gravarna. Om det har funnits en kyrka vid gravarna blir det svårt att finna den då området under 1700 och 1800-talet var åkermark och området är omrört även idag då avbaning har skett och pålagring av jord vid skoltomten (Ibid.1999b:8,9,10,13).

Förnyade arkeologiska undersökningar i Fröjel, 1998

Efter åtta års uppehåll påbörjades ytterligare arkeologiska undersökningar i Fröjel med kompletterande undersökningar vid skolan och lärarbostaden. Arkeologiska seminariegrävningar i Fröjel genomfördes för studerande vid Högskolan på Gotland. 43 skelett, 15 eller 16 stolphål påträffades inom den grävda ytan samt en stenrad (kyrkogårdsavgränsning). Endast personlig utsmyckning verkar ha förekommit och de knivar

som påträffades bör räknas som utrustning och inte vapen. Av de gravlagda var tre barngravar och några var skadade av senare anlagda stolphål. Nio anläggningar av 39 hade med sig personlig utrustning som bevarats. Detta innebär att cirka 23 % av de gravlagda hade med sig personlig utrustning. Det handlar om personliga smycken och inte om egentliga gravgåvor. (Ibid.1999b:14,18).

Tabell 12. Visar gravfynd av individer från kyrkogården i Fröjel -98 i materialet enligt Carlsson (1999b:49ff).

Anläggning	Kön	Ålder	Gravfynd
1A	Kvinna	25 – 35	Djurhuvudformat spänne. Två dräktnålar av brons. En halv järnring.
1B	Kvinna	25 – 44	Fyra kistspikar. En dubbelkam.
6	Kvinna	30 – 45	Fragmentarisk kniv av järn. 16 pärlor, varav 10 kauri-snäckor samt 6 olikfärgade glasflusspärlor.
12	Kvinna	+ 30år	Två kistspikar. Sex pärlor, varav två stora blå och segmenterade glasflusspärlor, tre stycken vita/bruna klotformade pärlor och en hjulformad vit pärla.
21	Kvinna	Obestämd	Tio pärlor, varav en lång tresidig glasflusspärla, två guldfoliepärlor samt en stor, oval och tillplattad pärla av ametist.
23	Kvinna	25 – 50	Fingerring av brons, smal, rund med spetsiga ändar.
26	Kvinna	+ 35 år	En liten vit, skadad pärla.
32A	Kvinna	45 – 49	Fyra järnnitar. Två järnnitar med trä.

			Spik från omrörda lager. Ethelredmynt med hänge. Kniv. Järnfragment vid halsbandet. Bältesölja. 11 glaspärlor + en pärla.
36B	Kvinna	25 – 35	17 pärlor, varav en fasetterad bergskristall, en guldfoliepärla, en pärla av ametist samt en melonformad blå glasflusspärla. Övriga pärlor var röda och gröna glasflusspärlor.

Marie Östberg har i Crona (1998) uppsats *Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring tillverkning, handel och proveniens* utfört teckningar av pärl- och snäckmaterialet från gravarna i Fröjel. Följande gravars pärlhalsband i Anl.6, 21 och 36B från Kyrkogården i Fröjel finns att beskåda under Appendix1. Figur 1-3.

Av den osteologiska analysen som Carola Liebe - Harkort utfört framgår att det är uteslutande kvinnor och barn som begravts, då detta är kyrkogårdens norra del. I söder har det påträffats mansgravar och norra delen hyser kvinnogravar. Det är troligt att det funnits en träkyrka i området och torde stå att återfinna strax sydväst om lärarbostaden (Carlsson 1999b:23).

Dateringen av kyrkogården bygger på de påträffade gravfynden. C14 – datering kan vara vanskligt gällande denna typ av datering då man hamnar på en fel marginal om +/- 75år, vilket är något för grovt för att vara av intresse i sammanhanget. Logisk slutledning kan vara av större hjälp. Frøjels kyrka dateras till 1100-talets andra hälft. Smyckenas stil kan ge en mer exakt datering och kan tjäna som en indikation under vilken tid platsen användes som kyrkogård. Även om flera dateringar är osäkra pekar de mot 1000-talets första hälft (Ibid.1999b:18). Trotzig (1983:385) lyfter fram att andra platser med kyrkogårdsfynd som Stånga kyrkogård också har pärlhalsband och djurhuvudformade spänner av snarlikt typ som de från Fröjel. Ethelredmyntet med hänge är av ”longcross – typ” och myntet var ringa slitet och påvisar att det inte använts så mycket innan personen begravdes runt år 1020. Carlsson (1999b:18) framhåller i sin tur att dubbelkammar, tillverkades i ett stycke utan skena under 1000- och 1100-talet och dateringen bygger på skånskt material samt på datering av en kam från kammakeriet i Visby. Även att bronsnålar var vanliga under hela vikingatiden och snäckhalsband med kaurisnäckor härstammar från Indiska Oceanen och förekommer i gravar från vendeltid och vikingatid.

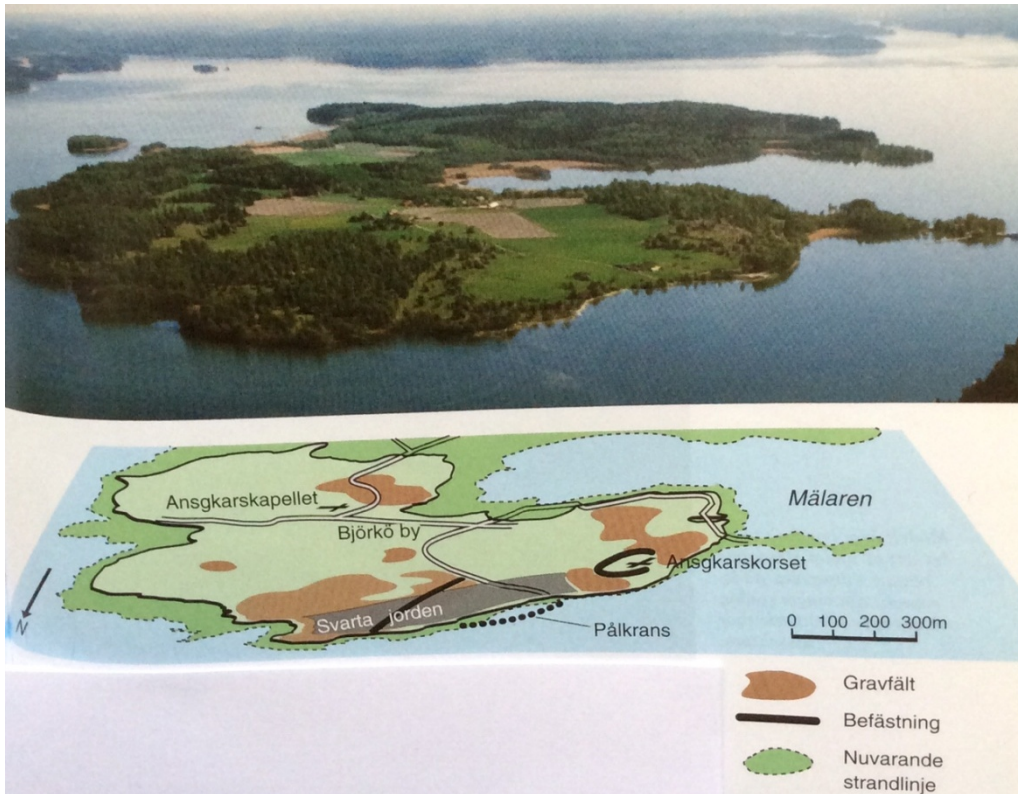
4.4. Birka

Boplatser - handelsplatser och gravfynd berättar att staden Birka var ett av vikingavärldens mest betydande handelscentra. Den var till ytan lika stor som det högmedeltida Stockholm men omfattningen av dess kontakter med omvärlden var många gånger större (Almgren 1998:32). Ute i Mälaren omkring 3 mil väster om Stockholm ligger en till ytan oansenlig ö som rymmer enorma skatter från vår historia och ön heter Björkö. Under vikingatiden hade den en befolkning mellan 500 och 1000 personer och där kom den första stadsbebyggelsen på den skandinaviska halvön att uppföras. Genom utländska skriftliga källor från samtiden kan vi i dag sätta namn på den stad som då låg där, Birka (Nilsson 2002:48). Ansgars lärjunge Rimbert skrev *Vita Ansgarii* – Ansgars Levnad före år 875. Ansgar besökte Birka första gången ungefär år 830 och andra gången omkring 20 år senare. Rimbert har beskrivit missionärernas ankomst till Birka med att de hade rest sin långa resa till fots och båt och kommit fram till den svenska hamnen som kallades Birka. Där hade kung Björn tagit emot dem vänligt och givit dem tillstånd att predika Kristi ord och många var välvilligt inställda till deras mission. De kristna som hölls som fångar kunde nu delta i de heliga riterna och dop genomfördes samt en kyrka byggdes. Rimbert noterade att Birka och dess styrelseordning agerade genom tinget, att staden blev anfallen och innevånare och köpmän flydde till en närbelägen befästning (Almgren 1988:32). De skriftliga källorna berättar inte om vilka varor som har varit viktiga för just Birkas utveckling men troligtvis har det rört sig om järn, päls, slavar och kanske horn. Järnet producerades i skogarna i Dalarna, Gästrikland och Hälsingland och om vintern kunde råjärnet fraktas till Birka på släde. Järnet var en livsnödvändig vara under vikingatiden och behovet var nästan omätligt. Järn behövdes för skeppsbyggnad, eggverktyg som knivar, liar, skäror, yxor och sågblad samt till hammare, tänger och vapen. Det är inte lätt att arkeologiskt spåra förekomsten av slavar men de skriftliga källorna visar att slavar var en viktig handelsvara i Birka. Ansgarsbiografen berättar om de många kristna fångarna som säkert såldes som slavar (Magnus & Gustin 2009:38,40).

Händelser som inträffade i Birka har också återberättats av Adam av Bremen som på 1070-talet fick i uppdrag att skriva det Hamburg – bremensiska ärkestiftets historia. Han träffade den danske kungen Sven Estridsen som berättade mycket om de inhemska förhållandena i Sverige där han varit landsflyktig i 12 år. Han hade alltså tillgång till förstahands information även om han själv inte kom längre norr ut än till Danmark. Adam redogör för att Birka är götarnas stad och belägen mitt i svearnas land, inte långt från de tempel som heter Uppsala och som svearna räknar som mest betydelsefullt när det gäller gudarnas dyrkan. Han uppger också att det finns en hamn som vetter mot norr och som är riskabel för dem som är oförsiktiga och obekanta med nejden. (Ambrosiani & Eriksson 1991:7; Harrison 2019:53,54).

Det som en gång utgjorde stadsområdet är nu känt under namnet *Svarta jorden*, Figur 77 en yta på cirka 90 hektar med ett kulturlager av 2,5 meters djup. En nutida besökare har svårt att se att området är ett fornlämningsområde, då stadsområdet nu mera är en stor äng med betande djur och slåttermark. Området har sedan Birka övergavs utnyttjats som åkermark därför har de översta lagren av fornlämningar rörts om och delvis förstörts. När matrester och andra sopor förmultnat har jorden blivit mörk och askan och sotet från eldstäderna har färgat jorden i stadsområdet (Almgren 1988:32; Nilsson 2002:51). Harrison (2019:54) anger att Adam av Bremen besökt Birka på 1070-talet och då var staden övergiven men att den tyske ärkebiskopen Unni besökt Birka och dött där år 936. De arkeologiska fynden pekar på att många invånare övergav staden omkring år 970. Idag syns ingenting av den gamla bebyggelsen mer än de omkring 3000 gravar som omger det som en gång utgjorde själva stadsområdet – *Svarta jorden*. Desto mer fynd finns att beskåda i museum och museimagasin.

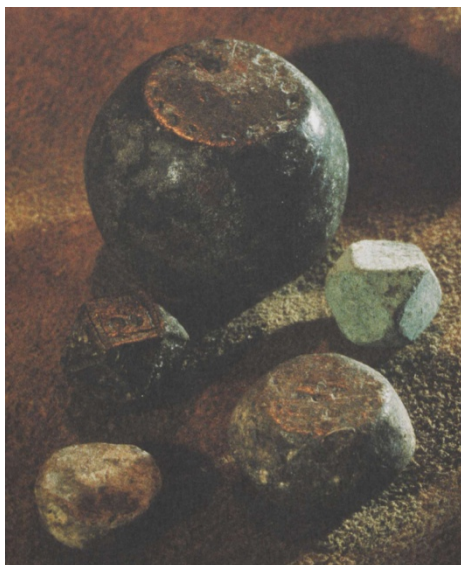
Nilsson (2002:50) lyfter fram att Björkö är ett naturskyddsområde och är känt för lämningarna efter Birka. Fornlämningsområdet består av gravfält, stadsområde och försvarsanläggningar som alla lockar många forskare. Ön har en intressant flora tack vare att man bevarat ett äldre odlingslandskap och inte dikat ut och förändrat landskapet.



Figur 77. Flygfoto över Björkö.

Foto: Jan Norrman

Karta: Hans Drake



Figur 78. Vikter att väga upp silver med att ha som betalningsmedel.

Foto: Carl O. Löfman

Danernas kung Godfred tvångsförflyttade hantverkare och köpmän till Hedeby som låg längst in i en fjord på Jyllands sydligaste del, med nära avstånd till Nordsjön. Hedeby blev Skandinaviens största köpstad. Kungen såg till att handelsskeppen kunde segla in tryggt i Mälaren och bjuda ut sina varor på en säker plats som Birka och främlingar som annars stod utan rättsskydd var här fredade. När arkeologer träffat på föremål i Birka från främmande områden har det varit svårt att veta om det var en gåva eller en handelsvara. Ingen av kungarna har låtit prägla mynt i Birka. De arabiska silvermynten hade en bestämd vikt och hög silverhalt och var lätta att frakta med sig och kunde delas upp i bitar. Köpmännen hade en liten hopfällbar skålvåg och en läderpung med standardiserade vikter. Vikter Figur 78 tillsammans med dirhamer har hittats i många av Birkas gravar och har ägts av både kvinnor och män. Skålvågar har endast hittats i mansgravar i Birka.

Viktsystemet som användes var ursprungligen arabiskt och Norge och Danmark använde man ett västligt viktsystem. Köpare och säljare behövde kunna lita på varandra och därför fanns det redan vid denna tid regler och lagar för handeln (bjärköarätt). Det var viktigt att de som handlade kunde lita på de mått- och uppvägningsredskap, bland annat vågar och vikter som användes (Magnus & Gustin 2009:34, 35,36,38).

I sin tur påtalar Ambrosiani och Erikson (1994:26,27) att inga arabiska mynt påträffades i de orörda lagren under Stolpes schakt men i stora mängder i de yngre lagren och i ploglagret. Detta stöder hypotesen om att det östliga fyndmaterialet har kommit in ganska sent och då tidigast under andra halvan av 800-talet och Birkas äldsta period skulle då ha varit helt västinriktad. Birka var anlagd som slutpunkten på en handelsled från Väst- till Nordeuropa med dess stora tillgång på pälsverk och järn. Genom dendrokronologisk datering vet vi att Staraja Ladoga med sitt vikingatida skandinaviska material får dateringen till år 760. Där finns också några enstaka arabiska mynt i de äldsta lagren. Det kan ha funnits en förbindelse österut redan vid vikingatidens början men den blev först dominant under 900-talet. Insatsen som Rurik och hans ättlingar gjorde i Novgorod och Kiev under slutet av 800-talet och 900-talet speglar omläggningen av Birkas kontakter. De västliga föremålen vid utgrävningarna i Birka har varit väldigt få. Magnus och Gustin (2009:38) påvisar vidare att i köpstaden Staraja Ladoga, Aldeigjuborg vid floden Volkhov har man gjort skandinaviska fynd som härrör från tiden då Birka anlades och därifrån fraktades varorna vidare till Novgorod. Staden Kiev vid floden Dnjepr blev mycket viktig för nordbornas färder österut och Kiev fick en skandinavisk kungasläkt som troligen starkt bidrog till detta. Ambrosiani och Erikson (1994:27) menar att det är samarbete med östliga forskarkollegor som behövs för att få ökad kännedom om fyndspridning och kronologi för att greppa periodens övergripande kulturhistoria.

Hantverk som förekommit i staden är bronsstöpning, kammakeri, pärlmakeri, järnsmide, textiltillverkning och pälsberedning. Viktiga inslag i stadslivet var säkert garvning, skottillverkning, läderarbete, snickeri och båtbyggeri. Troligen bevarades kunskapen om hantverkets utförande inom snäva kretsar. Inte heller vet man vilken socialställning hantverkaren hade och i vilket förhållande denne stod till kungen och de mäktiga jordägarna. Inte heller om hantverkarna var fria att resa omkring och bjuda ut sina produkter eller om de tillverkade på uppdrag. Troligt är att hantverkare från Europa hittade vägen till Birka och fick lov att slå sig ner där en tid med sina verktyg och sitt råmaterial för att tillverka sina produkter. Inga personnamn finns bevarat efter hantverkarfamiljerna i Birka. Kammakaren i Birka har tillverkat hornkammar av älg och i Birkas gravar och i Svarta Jorden finns enstaka med en säregen bandornamentik, inlagd med ett tjär- eller kådliknande ämne. Denna ornamentik återfinns på hornskedar och på hammaren som hör till samernas shamantrumma. Det är därför troligt att samiska hornarbeten fanns bland de handelsvaror som kom till Birka. Kammakaren gjorde även sländtrissor, skaft till knivar och andra verktyg och man använde ett trådjärn för tillverkning av nitar för att fästa ihop de olika delarna till kammen (Magnus & Gustin 2009:43,44,46).

Vidare påtalar Ambrosiani och Erikson (1994:46) att Birkamaterialet påvisar att skinnberedning och handel med pälsverk har förekommit och att de osteologiska fynden Figur 79 hittades främst genom vattensållning. Tidigare har tåfalanger från björn och lo varit de ben som lätt kunde kännas igen och kopplades till fällarna som de döda låg på i gravarna. Genom vattensållningen har andra spår av pälsberedning i stora antal hittats och utgör därför ett verkligt inslag i fyndbilden. De speciella tåben som hittades kom från tassarna på räv, ekorre, mård och vessla som är kända för att ha åtråvärda pälsar. Tassarna med de yttersta tålederna har lämnats kvar på djuren när skinnets dragits av kroppen vid fångsten. Därefter har de torkade skinnen anlänt till Birka, blivit beredda till fina pälsverk, tassarna har skurits av och

kastats i avfallshögarna. Ben från räv och ekorre förekommer i hundratals lager inom grävningsytan så pälsberedningen måste ha utförts vid och i de byggnader som undersökts.



Figur 79. I Birkas avfallslager påträffades mängder av ben ur tassarna på skinn av pälsdjur som preparerats på handelsplatsen. Från vänster sett: ekorre, mård, räv och björn. Övriga benrester av djuren blev kvar i skogen där djuret fälldes. Foto: Carl O. Löfman

Magnus och Gustin (2009:44) påvisar att verkstäderna låg längst vattnet för att kunna släcka eventuellt eld fort. Fragment av gjutformar visar att smycken till kvinnokläder som små likarmade spännen och stora ovala spännbucklor i brons tillverkades. Liknande uttrycker Ambrosiani och Erikson (1994:21,22) att fynd av en bronsgjutarverkstad med cirka 15000 gjutformsfragment där några tusen har spår efter vad man gjutit, spelar en kronologisk och formmässig roll. Produktionsprocessen kan påvisas genom de stora mängderna degelfragment, blästerskydd och slagg samt vilka metaller, metallblandningar och temperaturer som valts för de olika föremålens tillverkning. Kvinnosmycken av olika typer har gjutits som ovala spännen, Figur 80 vilka har hållit samman kjolens hängselstroppar och spännen för kappor. Ambrosiani och Erikson (1992:73) och Magnus och Gustin (2009:46,80) uttrycker vidare att mellan de ovala spännena fäste kvinnorna kedjor av färgstarka pärlor av glas och halvädelssten med hängsmycken av silver och brons. Vid de ovala spännenas fästen hängde kvinnorna verktyg som kniv, sax och nycklar. Figur 81 Pärlband var mycket viktiga för kvinnor och barn och pärlor av glas och halvädelssten var eftertraktade handelsvaror över hela Europa under vikingatiden. Det finns tecken som tyder på att köpmännen inhandlat stor mängder pärlor Figur 82 i både Väst- och Östeuropa och fraktat dem i påsar till Birka. Pärlmodet gick i vågor och arkeologerna kan använda vissa pärltyper för datering, som getingpärlorna se Figur 94. Några av de vackraste pärlorna Figur 83 i Birka kommer från pärlmakeri i det arabiska kalifatet. De skriftliga källorna, efterlämnade av arabiska resenärer som mötte nordiska köpmän påvisar att pärlor var populära.



Figur 80. Under vikingatiden började man att massproducera olika typer av spännen. Typen till vänster kallas P27 och är tidig modell. I verkstaden fanns dubbelt så många fragment av formar för P27 än för modellen P37. Formar för de senare varianterna av P37 saknades helt. P27-spännena anses vara konstruktivt och formmässigt äldre än P37-varianterna- Kronologiskt hamnar spännena perioden 750- 850. Foto: Carl O. Löfman



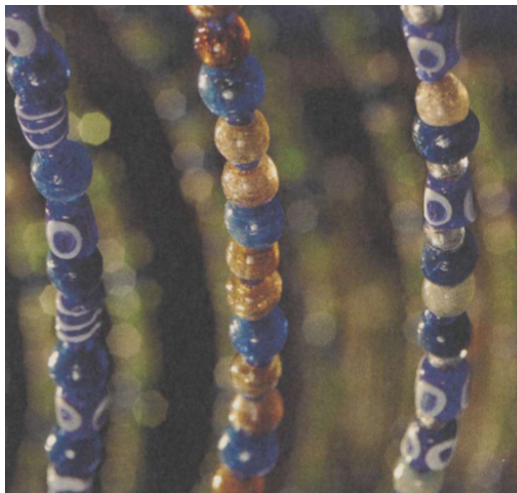
Figur 81. Till vänster: Klädesdräkt med pärlor och redskap. Teckning: Christina Jonsson



Till höger: Nycklar som kvinnorna ofta bar. Foto: Carl O. Löfman



Figur 82. En blå så kallad melonpärla med röd-vit randigt band runt midjan.
Foto: Gabriel Hildebrand



Figur 83. Pärlor från Birka.
Foto: Bengt A. Lundberg

Ytterligare pärlor från Svarta jorden kan ses i Appendix 1 Figur 4. som visar pärlor från underökningarna i Svarta jorden 1990-1995 då det hittades drygt 6000 glaspärlor samt en hel del smältor och avfall från pärltillverkning (SHM Pärlor i Birka webbsida).



Figur 84. Mannens klädsel under vikingatid.
Foto: Cedric Archer

Männens klädesdräkt Figur 84 bestod av smala långa byxor eller kunde vara löst hängande, i bland med damasker, tygstrumpor, en kort tunika och en mantel som fästes över höger axel så att svärdsarmen hade full rörelse – frihet. Manteln var ofta tillverkad av lätta och eleganta importerade tyger och bars i bland mycket lång och den fästes samman med ett ringspänne eller en ringnål (Almgren 1988:203,204). I kammargravar har hittats bälten med ornamenterade bronsbeslag och huvudbonader med äggformade tofsar av silvertråd. Dessa plagg visar att män i Birka hade kontakt med ruserna i öst och deras orientaliska dräktskick. Även Birkas kvinnor och barn har burit plagg med silvertråd visar gravfynd (Magnus & Gustin 2009:80).

(Ibid. 2009:73,74,77) påtalar att i Eddadikten *Rígsthula* ger en inblick hur maten avspeglar sociala grupper i det vikingatida samhället. Först åt jarlen och hans hustru fläsk och stekt fågel med vita tunna vetekakor vid dukat bord och till detta drack de vin. Bonden och hans hustru serverades kalvstek och skålar fyllda med tillbehör, medan trälen och hans hustru satte fram en bunke med spad och till det en tung, grå brödkaka, bakat på sådor (skal av spannmål)

och dålig säd. I Birka materialet från 1990-1995 var ben från nöt mest representerat, där efter ben från svin och får. Fisk som gös, gädda och braxen fick man från Mälaren på våren och abborre kunde man få vintertid när man pilkade. And och sjöfågel gick att äta och fjädrar, dun användes i kuddar och bolster av tunt läder. Spannmål kom från gårdar runt om i Mälardalen och användes till gröt och bröd. Hårdarna var placerade på golvet och i glöden gräddade man brödkakor och stekte kött och fisk. I järngrytan som hängde över eldstaden i järnkedjan med krok kunde gröt och soppa tillagas. I Birkas gravar har hittats förkolnade bröd som studerats i mikroskop. Bröden innehöll havre, korn, vete, råg, ärtmjöl, lin, svinmålla och vickerärter. Den döde hade fått med sig bröd på dödsfärden och brödet kan symbolisera fruktbarhet och återfödelse. Gravbröden var hålade och uppträdde på järn- eller bronstråd. Bröden hittats oftare i kvinnors gravar än i mäns och brödtraditionen med gravbröd hörde till ett socialt högre skikt i samhället. Vidare påtalar Nilsson (2002:112) att forskarna såg att de mänskliga koproliterna innehöll lindblomspollen vilket till en början var förbryllande. Under vikingatiden fanns inga lindskogar i Skandinavien. Förklaringen visade sig vara att lindblomshonung troligen, importerats från Polen och användes för att söta mjödet.

4.5. Byggnader och bebyggelsemönster vid Birka



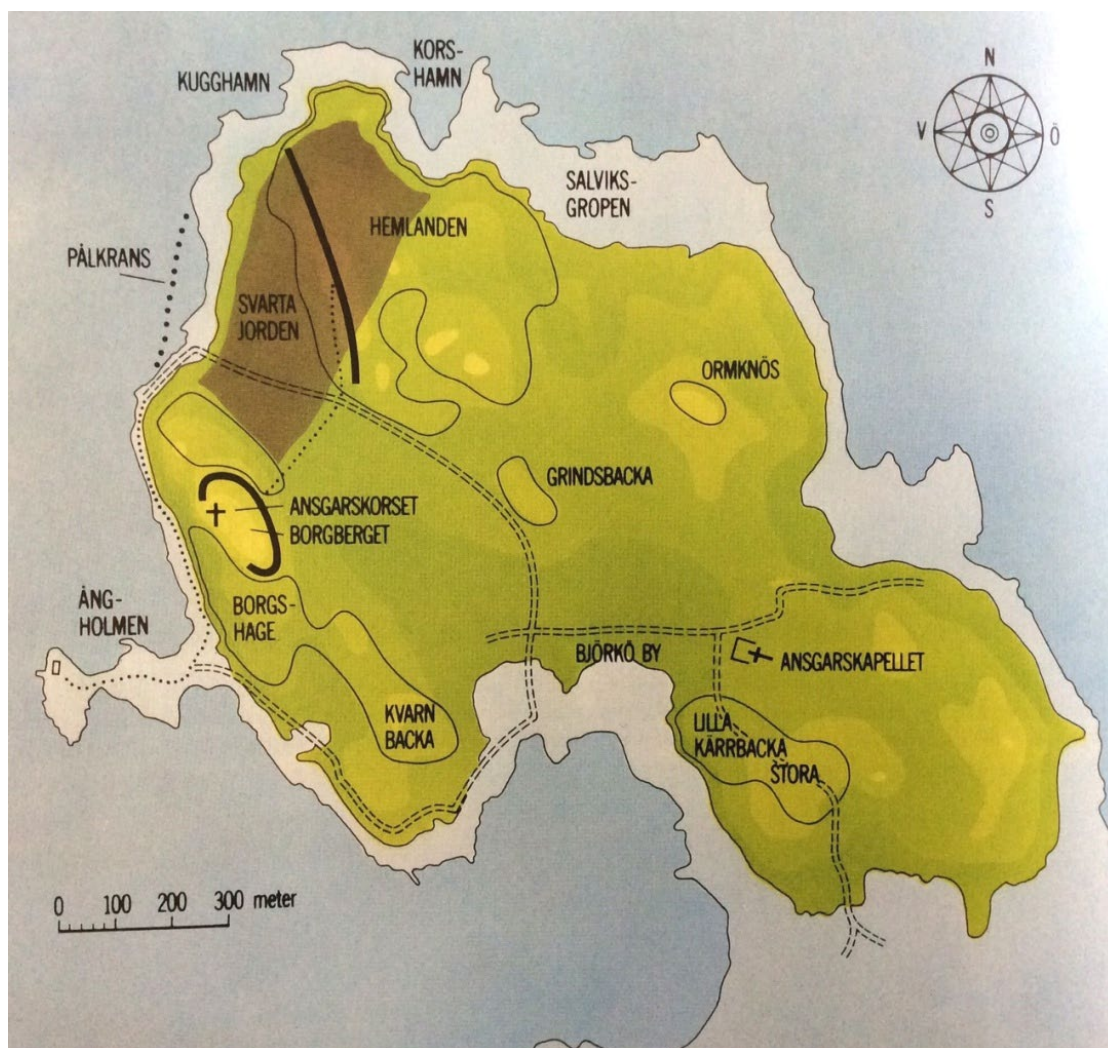
Än idag återfinns fästningens läge 30 meter över Mälarens vattennivå, söder om staden. Därifrån ses de vattenvägar som leder in mot ön. Rester av en stadsvall Figur 85 finns kvar som omger stadskärnan i Birka och som skyddade staden från anfall från andra sidan ön. Antigen var staden övergiven innan vallen byggdes färdig eller möjligen bara byggd av trä längs en 300 meter lång sträcka och har därför nu helt försvunnit (Clarke & Ambrosiani 1993:69).

Figur 85. Modell över hur Birka kan ha sett ut under 800- talets början. Observera stadsmuren som omger staden och skyddar invånarna mot inkräktare.

Foto: Bo G. Erikson

Vallen har daterats genom ett mynt från år 925 som påträffades i en grav under vallen. Vallen är idag sönderplöjd efter århundraden av böndernas brukande. Under Birkas blomstringstid för 1000 år sedan omgav vattnet stor del av Birka och vattennivån har sedan dess sjunkit cirka 5 meter Figur 86 och förändrat landskapets utseende. Under 800- och 900-talen var ön betydligt mindre än nu och hamnar och stränder där man kunde landa småbåtar låg bättre till än de tycks göra idag. Framför staden är stranden mycket långgrund och pålar man funnit är troligen rester av bryggor och andra långgrundna stränder kan också ha använts som tilläggplats (Almgren 1988:32,34; Nilsson 2002:52).

Almgren (1988:46) betonar att inte bara främmande inflytande har orsakat befästningsbyggandet utan kan ha kommit i ett senare skede. De nordiska handelsplatserna hade till en början inte behov av försvarsanordningar. Före och i början av vikingatiden var Skandinavien mindre hemsökt av inbördes strider. Stadsvallarna var mindre nödvändiga än de blev mot slutet av åttonde och i början av nionde århundradet då inbördeskrigen i Skandinavien skärptes och utbreddes. Dessa inbördeskrig bör alltså ha bidragit till befästningsbyggandet.



Figur 86. Sedan den gamla vikingatiden har marken med den gamla Birkastaden och dess hamnar höjts fem meter genom landhöjningen. Den vikingatida strandlinjen syns med svart färg. Söder därom ses Borg och dess befästningsverk. Öster om staden - en försvarsvall förstärkt med träpalissader och försvarstorn över portarna. Sjösidan skyddades av ett flera hundra meter långt pålverk i flerdubbla rader på Mälarens botten (Prickad linje). Birka låg helt öppet för västliga vindar och någon form av vågbrytare måste funnits för att skydda vikingaskeppen och deras långväga laster.

Karta: Bernt Forsblad

Svarta jorden omges av försvarsverk och terrängen har utnyttjats för att ge borgen gynnsammast möjliga läge. Den ligger på en kulle, 25-30 meter högt berg i söder som sluttar svagt mot landsidan och staden och där byggdes vällen. På berget Borg Figur 87 finns en fornborg med 4 meter höga vallar av sten och jord och mot Mälaren stupade klipporna 30 meter rätt ned i vattnet. Genom landhöjningen går nu mera strandlinjen ett stycke ut men under Birkas glansdagar kunde ingen landa här utan risk för livet. Ursprungligen inneslöt staden mot landsidan helt av vällen utom i söder där befästningen skyddade den. Det fanns

flera öppningar antagligen portar, ofta med utrasade sidor där det är svårt att förstå den ursprungliga konstruktionen. Man har antagit att de har varit underlag för trätorn och att vallarna också haft palissader och knuttimrade pålverk. De portar som ledde till ankringsplatserna måste ha varit särskilt viktiga. Två ankringsplatser har namn som går flera sekler tillbaka och härstammar förmodligen från den tid Birka var en stad nämligen Korshamn och vid nordändan av vallen Kugghamn (Almgren 1988: 32,34; Ambrosiani & Erikson 1991:15).

Några gravar är också kända i detta område och när arkeologer från Stockholms universitet 1997 undersökte borgvallen, kunde de konstatera att borgen hade brunnit vid minst tre tillfällen. Den sista branden som skedde i borgen var så kraftig att stora stenblock sprängdes sönder av värmen och borgvallen återuppbyggdes aldrig. I en schaktvall under borgen hittades skelettresten av en medelåldersman och en liten hingst. Inne i vallen över graven låg enstaka skelettresten av en annan medelåldersman men utan gravgåvor. Möjligen hade han blivit dödad i samband med att hans herre blivit begravd i schaktgraven. Begravningen skedde runt år 700, kanske i samband som Birka anlades (Magnus & Gustin 2009: 54).



*Figur 87. Flygbild över borgberget som var Birka stadens förnämsta försvarsanläggning.
Foto: Björn Ambrosiani*

Garnisonen, utgrävdes av Hjalmar Stolpe 1877 då han grävde sju mindre schakt genom områdets övre del. Först trodde han att han upptäckt en av Birkas likbränningsplatser, han ändrade sig men la inte fram någon ny teori om vad platsen representerade. 1934 lägger Holger Arbman fram nya tolkningar av platsen då han finner en mängd vapen och rustningsdetaljer – Garnisonsområdet utgjorde en del i Birkas försvar. Stockholms universitet genomförde storskaliga undersökningar av Garnisonsområdet 1997-2004. På Garnisons - områdes terrasser (nr 1 av 4) hittades rester av en stor hallbyggnad som var uppförd ovanpå resterna av två andra hus som tidigare legat på terrassen. Hallbyggnaden fick namnet ”Krigarnas hus ” Figur 88 efter de många vapenfynden och undersökningarna och dess fynd ger upphov till tankar om hur hallen och husen runt om kring blev nedbrända av fientligt

inställda vikingar och vad som egentligen hände då. Runt området låg mängder av pilspetsar och andra vapen (SHM webbsida Garnisonen).

Bergström (2015:45,46) påtalar att byggnadslämningar identifierats på de tre mera ingående undersökta terrasserna (I, II,III). Dateringarna av lämningarna visar att minst 11 olika hus funnits på terrasserna från mitten av 800-talet till andra halvan av 900-talet. Terrass I är välundersökt gällande de övre kulturlagren och är den kraftigaste av terrasserna med en tydligt anlagd platå med lämningar efter tre husfaser. De två äldre faserna bestod av ramverkshus Figur 89 och det yngsta huset var den stora hallen. Terrass II hade fem huslämningar med stolphål, rännor, stenrader som var grunden till en smedja, grövre stolphål från ett annat hus, en gårdsplan med en brunn och två urnebrandgravar. Terrass III hade rester efter tre hus med stenrader, stolphål och grävda rännor med rester efter träsyllar. Husen överlagrade varandra på alla undersökta terrasser vilket påvisar att terrassen haft en fastare struktur och gårdsplanen förblev intakt genom faserna. De flesta hus daterades till yngre Birka tid, cirka år 875-975 och har haft en livslängd på ungefär 10-20 år vardera och liknade Svarta jordens omsättning.



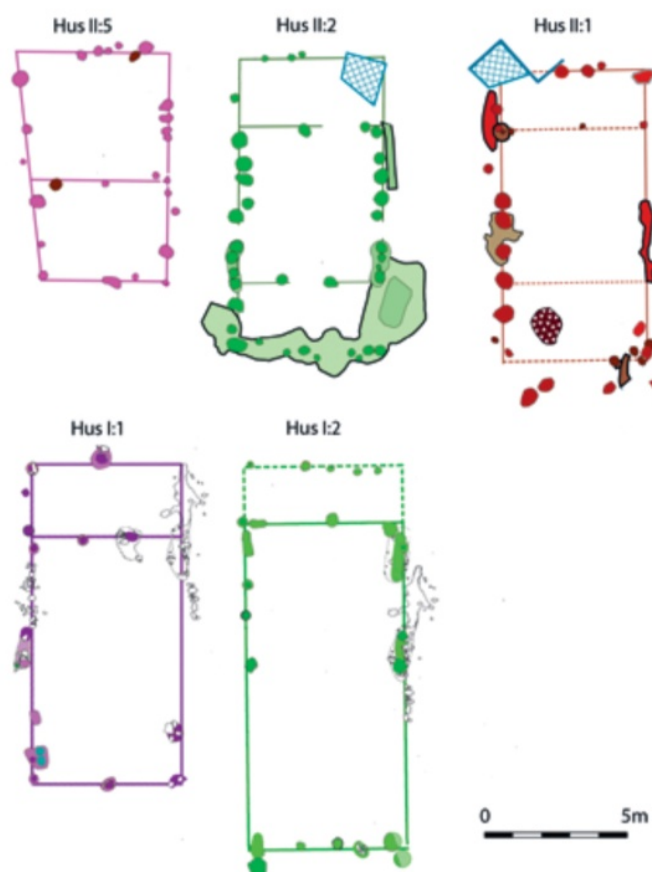
Figur 88. Träpalissad med portar och skyttevärn.
Foto: Bengt A. Lundberg

Lihammer (2012:109) menar att kanske är det borgen med sin långa palissadförsedda vall själva försvarsanläggningen, medan garnisonen är den plats som försvararna vistades och levde på. Figur 90. På gravfältet norr om Garnisonen har man hittat rikt utrustade vapengravar och kanske är de människorna som verkade inom "garnisonen" som begravts där. Lihammer beskriver hallbyggnaden som 19 meter långt, 10 meter brett och uppdelat i två rum med en eldstad i varje rum. Genom fynden kan det dateras till andra delen av 900-talet och användes endast i ungefär 50 år.

Bergström (2015:50) lyfter fram liknande att hela ytan på terrass I användes vid byggandet av det treskeppiga långhuset "Krigarnas hus" och till fynden i huset hör många vapen och rustningsdetaljer. Huset daterades till andra halvan av 900-talet och den dubbla väggen visade likheter med den vendeltida hallen på södra kungsgårdsplatån i Gamla Uppsala. De dubbla väggarna och de kraftiga hörnstolparna visade att taket vilat på väggarna.



Figur 89. Hallen från terrass I
Bild: Sigtuna museum



Figur 90. De stolpburna ramverkshusen i garnisonen
Bild: Sigtuna museum

Vidare påtalar forskarna att en stor mängd fynd har gjorts i "Krigarnas hall" och längs väggarna låg spjutspetsar, sköldbucklor, nycklar, lås och kistbeslag. Bland golvlagren fanns fynd som en spjutspets, en torshammare, yxa, pilspetsar, silvermynt, ungefär 300 knivar, brynen, brons- och järnnålar, nycklar, glaspärlor, brons och bärnsten och en spelpjä. I västra delen av huset fann man ett drakhuvud i brons, skärivor av glaspärlor, en sländtrissa och två svärdshandtag samt ett förgyllt ornerat bronsbeslag med motställda fåglar som sannolikt tillhört ett diadem eller liknande. Många av fynden hade offerats i husets stolphål och i ett av de centrala stolphålen låg två spjutspetsar, en exklusiv doppsko av brons till en svärdskada, en liten ornerad torshammare, två islamiska silvermynt samt 40 itusågade kamfodral. Även en rustning med lameller som är fullständigt unik i norra Europa när huset brändes ned, förmodligen under ett anfall av någon fiende så hamnade sakerna i jorden av misstag. Det finns en stor mängd utspridda, kvarlämnade vapen över hela området. Det verkar som ingen kom tillbaka för att städa upp eller bygga upp platsen på nytt till en funktion. Utformningen av "Krigarnas hall" på Birka representerar inte samma sak som hallarna på de aristokratiska gårdarna men är ett försök att härma de hallarna (Lihammer 2012:110; Magnus & Gustin 2009: 59). Kanske var de män som ingick i Birkas väpnade styrka Figur 91 inte bara socialt knutna till sveakungen utan också avlönade. De krigare som arkeologerna fann spår av skiljer sig därmed från dem som vid samma tid ingick i kungens hird och utgjorde hans personliga livvakt genom att svära en trohets ed. Truppen bör ha varit stationerad på platsen för att försvara staden och för att se till att handel och hantverk kunde bedrivas under fredliga förhållanden. Men även att eskortera och beskydda olika handelssällskap på deras resor till främmande områden. Längre österut längs de ryska floderna har det vid samma tid funnits liknande befästa handelsstäder och garnisonsmiljöer. Vapen och dräkt detaljer från

Birkakrigarna återfinns hos dem i öster och det är oklart om de också kom därifrån eller om de bara kände stark samhörighet med de rusiska befolkningsgrupperna på andra sidan Östersjön (Ibid. 2009:59,60).



Figur 91. Krigare i garnisonen.

Foto: Jan Eve Olsson

Även en smedja har varit i bruk och daterades till mitten eller andra halvan av 900-talet och var samtida med hallen på terrass I. Lämningarna bestod av en uppbyggd härdpall av sten, sand och grus och slaggen fanns runt härdpallen, städstabsgroparna och avfallslagret. Metallhantverkets avfall bestod av plankonvexa kakor av smidesslagg, teknisk keramik, smältor och råmaterial av järn, kopparlegering, bly och glas samt verktyg. Inga tydliga lämningar efter halvfabrikat, gjutformar eller liknande har hittats som tyder på en överproduktion men smidet kan varit omfattande och med hög kvalitet (Bergström 2015:51,55). Sagor och bildkonst med rötter i vikingatid berättar att hantverkarnas kunskaper inte bara omfattade den tekniska skickligheten utan måste också kunna bemästra de ritualer som kontrollerade de magiska krafterna i världen. Dessa krafter ansågs vara inblandade när oformliga råvaror omvandlades till konstfärdiga föremål. I synnerhet metallhantverkare ansågs stå i förbindelse med makterna och det är möjligt att smeder hade en speciell ställning i samhället genom att de besatt färdigheter och hemlig kunskap (Magnus & Gustin 2009:48).

Av husen i garnisonen var de flesta, sju stycken byggda i ramverksteknik och fem av dessa var stolpburna. De stolpburna ramverkshusen stämmer in i det generella mönstret för vikingatida enskeppiga hus och husgrunderna från Svarta jorden (Rosberg 2009:264). Husens form i Svarta jorden kan relateras till de undersökta tomternas, avsmalnande form, ned mot sjön som bildar en karaktär av solfjäderformad stadsplan (Ambrosiani 2013:106). Lofthusen från terrass III, närmast borgvallen kan tjänat som förrådsbyggnader och sovloft. Konstruktionen av husen visar på att en slags övervakning förekommit. Den terrasserade ytan

var liten, särskilt på bredden och husen har utnyttjat hela ytan. De olika husens varierande läge, konstruktioner och skillnader i användning visar att platsen genomgått fortlöpande förändringar i bebyggelsestrukturen. Fyndmaterialet förstärker detta med sin tydliga koppling till olika typer av verksamheter för de olika faserna och husen. På Björkö har ramverkshuset Figur 92 varit en karaktäristisk husform inom stadsområdet men också vid Grindsbacka utanför stadsområdet. "Krigarnas hall" sett utifrån vattnet bör framstått som ett visuellt fokus och tydligt markerat områdets betydelse. I dagsläget vet vi inte hur tydlig avgränsningen av Garnisonen varit gentemot gravfält och stadsområde. Grav Bj 562 som låg närmast garnisonen och som Stolpe undersökte hade fynd i det övre gruset och var av samma typer som boplatsmaterialet från Garnisonen. Därför kan troligen det övre lösa jordlagret här kopplas till garnisonens verksamhetstid. De två urnebrandsgravarna, daterade till första halvan av 800-talet, på terrass II, visar ingen klar geografisk avgränsning mellan gravfältet och Garnisonen och kan höra till gravfälten norr om Borg. Eller så tillhör gravarna tiden innan platsen började användas som boplatssområde (Bergström 2015:49,50,53, 54).



Figur 92. Arkeologerna menar att tomterna i hamnområdet har legat i rader upp från stranden och att varje tomt var avgränsad med ett flätverksstängsel. Mellan husraderna löpte smala gränder. Ut från stranden ledde en rad träbryggor som var uppförda på fundament av stora stenar.

Foto: Bengt A. Lundberg

Magnus & Gustin (2009:22,23,43) påtalar att utgrävningar under åren 1969-1971 och 1990-1995 visade att husen i Birka var relativt små och var boningshus och/eller verkstäder byggda av lerklinat flätverk eller trä i skiftesverk. Figur 93 Golvet bestod av hårt stampad jord eller träplankor och det fanns en öppen hård. Tomterna i hamnområdet låg i rader upp från stranden och att varje tomt var avgränsad med ett flätverksstängsel. Smala gränder löpte mellan husraderna och ut från stranden ledde en rad träbryggor som låg på fundament av stora stenar. Gränderna var fulla med matrester och allt slags avfall kastades ut i strandkanten och från bryggorna ut i vattnet. Svin, hundar, katter, råttor, möss och fåglar levde på matresterna.

Vi vet inte om Birkabona själva ägde sina hus och bodde där med sina familjer året om, eller om husen bara var bebodda under en viss del av året.



*Figur 93.
Husrekonstruktioner
genomförs för att
öka och fördjupa
kunskapen om
vikingatida
husbyggande, dels
göra resultaten från
utgrävningarna i
Svarta jorden och
garnisonsområdet
tillgängliga för en
större publik..
Foto: Lena
Johansson*

Birkas datering är satt till omkring år 800 men det verkar som tiden kan skjutas 25-50 år bakåt till 700-talets mitt. Även kammar från Birka har använts som hjälp vid dateringen och de är identiska med kammar från Staraja Ladoga som daterats till mitten av 700-talet. Samt, "Birkabryggan" som anses ligga så högt att den måste vara anlagd senast omkring mitten av 700-talet (Clarke & Ambrosiani 1993:70,71). Liknande menar Nilsson (2002:91) att staden daterats med hjälp av de arkeologiska fynden och de äldsta bryggornas läge i landskapet. Genom att studera strandlinjeförskjutningen och jämföra den med läget för de äldsta delarna av hamnen kunde arkeologerna se att hamnen anlagts under senare delen av 700-talet. Dateringen har även skett med mynt eller snarare bristen på en viss typ av mynt. Ett stort antal utländska mynt har hittats på Björkö men en särskild typ som präglades på brittiska öarna runt år 970 saknas på Björkö och forskarna tror därför att Björkö övergavs dessförinnan. Även att de gul- och svartrandiga pärlorna - *getingpärlorna* Figur 94 som återfanns i Birkas äldsta kulturlager angav att staden inte kunde vara äldre än pärlorna. Danska arkeologer påtalade att getingpärlorna troligen var yngre än man tidigare trott och tillverkats i Ribe på Jylland under de sista decennierna av 700-talet och inte under seklets mitt. Därmed ändrades dateringen för Birka, trots att inga nya undersökningar företagits på Björkö.



*Figur 94. Getingpärlor i glas ca: år 740-760 funna i Hjalmar Stolpes schakt.
Foto: Carl O. Löfman*

Ambrosiani och Erikson (1991:37) påtalar att tack vare bättre kännedom om fyndmaterialet i Staraja Ladoga har vi kommit ett steg längre då fyndmaterialet i de äldsta kulturlagren där liknar så gott som helt vad vi finner i det äldsta Birkamaterialet. Kulturlagret innehåller rikligt med bevarat timmer från de många träbyggnaderna i staden. Den dendrokronologiska analysen visar att de fällts omkring år 760 och dateringen stöds av myntfynd från Ribe i Danmark. Almgren (1988:35) påtalar att det är mynt från kung Ethelreds regering mellan år 978 och 1016, eller samtida tyska mynt som inte har påträffats men som annars påträffats i hela Skandinavien. Vad som orsakade Birkas nedgång och totala upphörande som handelsstad vid denna tid är ännu okänt. Clarke och Ambrosiani (1993:71) gör gällande att Hjalmar Stolpe fann två silverskatter Figur 95 i Svarta jorden, båda med slutmynt från 960-talet och där fanns även ett antal flätade silverringar och 450 arabiska mynt, det yngstapräglat tidigast år 962 och ett bysantinskt mynt. Skatternas datering gör att Birkas slutskede sätts till år 970 vilket stöds av frånvaron av de från 980-talet många anglosaxiska mynten. Undersökningar av Svarta jorden 1969-1971 gav ett fåtal föremål som visar att någon form av närvaro har funnits på ön efter 970-talet. De små gravfälten Grindsbacka och Kärrbacka med ett antal kistgravar, på var sin sida om Björkö by representerar denna senvikingatida fas med uppodling av det gamla stadsområdet.



*Figur 95. En av silverskatterna från Stolpes utgrävningar i Birka i årets samlade schakt, funnen av arbetaren Wärner från Adelsö, torsdagen den 18 september 1872. Ett tjugotal större föremål, mest armringar, fragment av föremål, silverstenar, 450 arabiska och ett bysantinskt mynt – daterade till år 963-967, låg på ett järnfat täckt av svart matjord, en fot under jordytan.
Foto: Carl O Löfman*

Ambrosiani och Erikson (1991:37,38) påpekar att om en stor brand satte stopp för Birkas existens så skulle staden återuppbyggts om den hade ett behov att finnas och ha en fortsatt funktion. Det är alltså snarare funktionen som har flyttats bort och då fanns det ingen anledning att bygga nytt. Att östhandeln skulle upphört låter osannolikt då kontakterna i denna riktning förstärktes mellan svearna och Kievriket vid denna tid. Även kontakter med Västeuropa var livaktiga och många män från Sverige deltog i striderna i Västeuropa och England kring sekelskiftet och därefter. Möjligen är det en teknologisk förändring som orsakade Birkas försvinnande. Under 900-talet ökade skeppsstorlekarna kraftigt och fartyg av större typ kunde inte transporteras över dragställen som Södertälje eller Kalmarsund på farleden mot Uppsala. Man behövde segla runt Södertörn och då hamnade Birka i bakvatten och istället uppstod Sigtuna som genom dendrokronologiska prover daterats till 970-talet. Birkas ekonomiska funktion flyttades till Sigtuna som blev säte för den förste mälardalsbiskopen. Ett stort antal stenkyrkor byggdes något som saknades i Birka och därför fanns det inga religiösa skäl att bibehålla en verksamhet på platsen.

Utgrävningarna i Garnisonen och Borgen visar att en attack ägde rum under slutet av 900-talet eller möjligen under början av 1000-talet och att fiender totalförstörde dem och Birka övergavs. Att handeln med Kalifatet avtog och den östliga handeln minskade eller att avfallshanteringen på ön bäddade för epidemier och farsoter, då sopor låg och ruttnade på gator, gränder och skogen var skövad samt att den viktiga veden hade blivit en exklusiv handelsvara. Det rena dricksvattnet kan ha tagit slut och brunnarna var förgiftade efter 200 års bosättning och därmed var Björkö förbrukad. De skriftliga källorna och det arkeologiska fyndmaterialet visar att i slutet av 900-talet inleddes en omvälvande period i det Skandinaviska samhället och avslutades vid medeltidens början omkring år 1100. Det politiska systemet och dess makstruktur grundades inte längre på gåvor och gengåvor då markägande blivit en viktig maktsymbol. Ju större jordegendom desto större politisk makt och nu blev det viktigt att själv avgöra om man ville sälja eller skänka bort ett stycke jord och därmed minskade ättens betydelse. Det latinska alfabetet togs i bruk och hängde samman med att asatron övergavs och kristendomen fick större inflytande i samhället. Kungen hävdade att han fått sin makt av Gud och därför var det inte viktigt att manifesteras sin makt med hjälp av dyrbara gåvor och därmed ha kontroll över samhällets rikedom. Vid de flesta städer och marknadsplatser som övergavs samtidigt som Birka anlades nya kristna städer såsom *Schleswig* i närheten av Hedeby, *Lund* strax väster om Uppåkra och *Sigtuna* några mil norr om Birka. De nya kristna städerna kan ha uppkommit då de kristna makthavarna visade sin position genom att överge de gamla hedniska städerna och grundlägga nya kristna städer istället. Under vikingatidens slutfas pågick inom många områden en maktkamp för att upprätthålla en illusion att saker och ting var som det alltid varit medans andra såg möjligheter i det nya. Vissa gick ur striden som vinnare och andra förlorade sina maktpositioner (Lihammer24,29,77; Nilsson2002:121,122).

4.6. Gravar vid Birka



Figur 96. Adelsöstenen.
Foto: Bengt A. Lundberg

Nilsson (2002:53) framhåller att fornlämningsområdet ute på Björkö tillsammans med kungsgården på Adelsö är sedan december 1993 upptagna på Världsarvslistan (World Heritage List). För Björkö del betyder det att en viss exploatering måste finnas samtidigt som Riksantikvarieämbetet måste skydda lämningarna. Den politiska maktens bas i Birka var på kungsgården *Hovgården* som låg på grannön Adelsö. Idag består Hovgården av betesmark med tre stora höggravar i rad bredvid den medeltida kyrkan och runt de stora gravarna ligger mindre höggravar. Idag är området torrlagt på grund av landhöjningen. På Adelsö finns även sedan 1000-talet Adelsöstenen, Figur 96. Clarke och Ambrosiani (1993:71) framhåller i sin tur att Adelsö Hovgården är en ruin av ett högmedeltida palats byggt i tegel som ligger på en uppbyggd jordkulle.

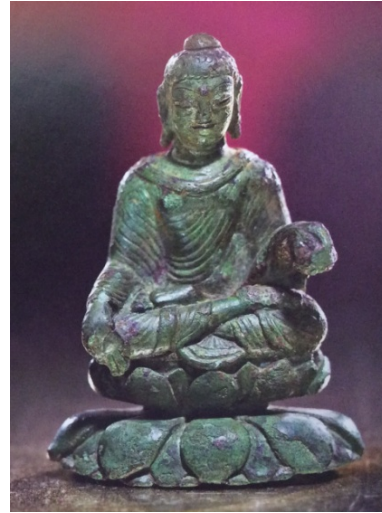
Runinskrifter på ett flyttblock omtalar kungen, hans *bryte* (fogde) och *Roden* (Roslagen). Adelsö och Hovgården har under medeltiden spelat en roll som de viktigaste mötesplatserna för hovet och riksrådet men gravfynd från gravfältet från yngre järnålder visar att platsen varit bebodd redan på 600-talet. Vid utgrävning av en av de större gravhögar fann man fynd i form av kvalitativt, högstående, ornerade betselbeslag (Ambrosiani & Erikson 1992:39) i Borrestil från omkring år 900. Detta tyder på att Adelsö redan under vikingatiden tillhörde kungen och var centrum för ett större gods som ursprungligen också omfattade Björkö med handelsplatsen Birka. Magnus och Gustin (2009:31) gör gällande att det finns andra tolkningar av texten och en är att det var kung Håkon den röde, en jarl, en kunglig ämbetsman som ville göra sig gällande för platsen i slutet av 1000-talet.

Vidare nämner Almgren (1988:44) och Nilsson (2002:90,91) att på Helgö utanför Ekerö har arkeologerna hittat lämningar efter en stormannagård som verkat som maktcentrum före Birkas grundande. Fyndmaterialet avspeglar internationella kontakter i form av bland annat en irländsk (keltisk) biskopskräkla i brons och en liten Buddastatyett Figur 97 och Figur 98 i brons från Indien, 500-600-talet e.Kr. De arkeologiska utgrävningarna av Helgö visade att platsen haft betydelse även efter Birkas grundande men ingen svart jord har hittills påträffats vilket kan tyda på att här har ett handelshus bedrivit sin verksamhet och inte en köpstad, som Birka. De fynd som intar en dominerande ställning kan dateras till åren mellan 400 och 800 det vill säga fram till den tid då Birka antagligen börjar få sin betydelse som handelscentrum. Clarke och Ambrosiani (1993:67) och Lihammer (2012:21,22) påtalar att Helgö enligt funna gravanläggningar knappast hade en större befolkning än 20 personer, alltså ett par hushåll. Gravarna innehöll enkla gravgåvor av samma sort som gravfälten runt om i Mälardalens jordbruksbygder trots Helgöbebyggelsen i sig själv, hade en så annorlunda karaktär. Långhusen från 400- till 500-talen har fungerat som verkstäder för smycken och dräkttillbehör. 90 000 gjutformsfragment och 300 kg degelfragment visar på platsens

industriella karaktär. På den centrala terrassen vid långhuset från 600- och 700-talen fann man utöver ovan nämnda kräkla och Buddastatyett, rester av ett bysantinskt silverfat, en egyptisk bronskopa, stora mängder glasfragment från Rhenlandet, ett antal guldgubbar, pressblock av guld med framställning av ett gudapar och hänglås, nycklar och hushållsavfall. Helgö måste haft en specialiserad bosättning som skiljde sig från jordbruksbakgrunden då många rester av importerade föremål och smykkeproduktion har hittats. 70 romerska guldmynt (solidi) från 500-talet har påträffats och är den största kända skatten inom fastlandet av detta slag. Helgö hade en betydande ekonomisk roll under folkvandringstid.



Figur 97. Biskopskräkla från Helgö.
Foto: Statens Historiska Museum

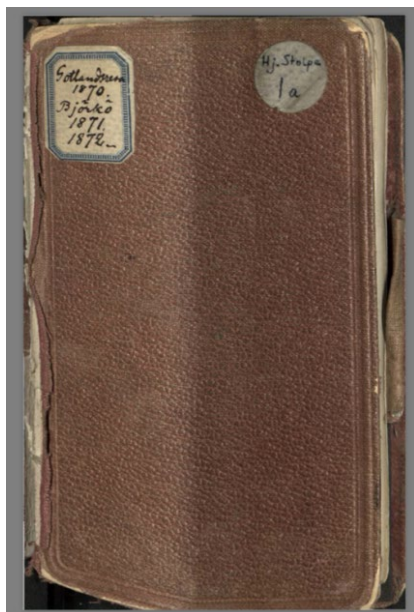


Figur 98. Buddha från Helgö.
Foto: Sören Hallgren

Grävningar i Birka startade redan på 1680-talet då riksantikvarien Johan Hadorph som då höll på med publiceringen av den tidigaste kända stadslagen i Skandinavien, den så kallade *Björköarätten*. (Trycktes 1687). Hadorph ville se Björkö eftersom Björköarätten hade varit i bruk där. Hadorphs första utgrävningar vet man inte exakt platsen för men fynden finns fortfarande bevarade i Historiska museets magasin. Birka var ett väl känt begrepp i stormaktidens Sverige och först när Alexander Seton av skotskt ursprung, på egen bekostnad började gräva gravar på Björkö år 1825-1827 blev det i större skala. Han grävde hårt ut ett antal i hemlanden och hade stora planer men detta sågs inte med blida ögon av riksantikvarien och Vitterhetsakademien då han inte utförde dokumentation. Seton dog 1828, hans arbetsmetoder var bidragande orsak att Sverige skärpte fornminneslagstiftningen och en ny förordning till skydd för fornlämningar kom år 1828. (Ambrosiani & Erikson 1991:18,20,21; Clarke & Ambrosiani 1993:67; Magnus & Gustin 2009:38; Nilsson 2002:54,56).

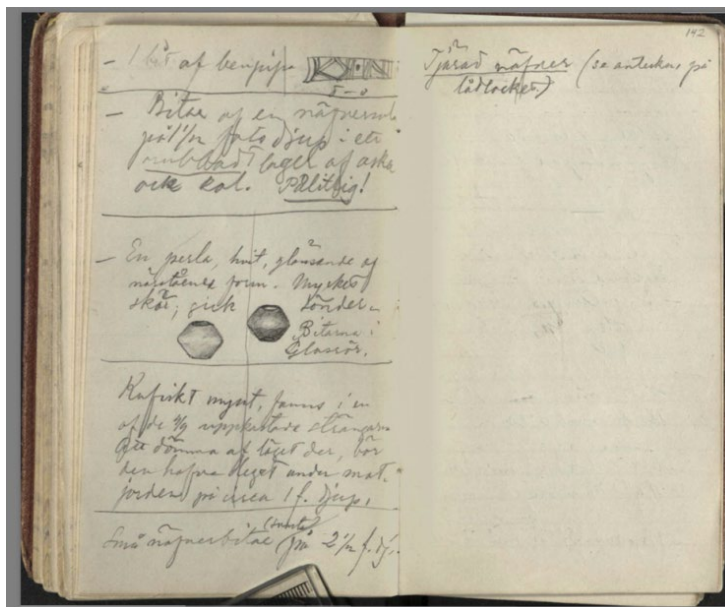
Birka har ungefär 3000 gravar och Hjalmar Stolpe undersökte ungefär 1100 av dem varav hälften var brandgravar. Han kom till Björkö 1871 för att söka efter bärnsten med insektsfossil då han var entomolog (insektsforskare). Bönderna berättade om Svarta jorden, samma höst började han med sina utgrävningar som fortsatte 15- 20 år framåt i tiden. Stolpe har bidragit med uppsatser, handskrivna rapporter och ritningar av utgrävningsytor och gravar. Han hade genom sin naturvetenskapliga skolning skapat en föredömlig grävningsteknik och dokumentation. Han började med att gräva gropar, göra ett sammanhängande schakt, sedan ett par sammanhängande och slutligen långa schakt. Han gjorde inga planritningar över utgrävningarna i stadsområdet och därför har vi idag mindre kunskap om de undersökningarna än om utgrävningarna i gravfälten. Han ansåg att gravmaterialet räckte som underlag för att skaffa kunskaper om de människor som bodde i Birka under vikingatiden. Stolpes originalrapporter för åren 1872-1879 återfanns hos vetenskapsakademien och är utförliga, tydliga och påminner om hur vi rapporterar

utgrävningar idag. Figur 99 och Figur 100. Det är främst de noggranna schaktplanerna som gjort Stolpe till en av arkeologins pionjärer (Ambrosiani & Erikson 1991:21,22; Nilsson 2002:57,58,59).



Figur 99. Stolpes dagbok 1871-1872 sid1.

Foto: Statens Historiska Museum



Figur 100. Stolpes dagbok 1871-1872 sid.68.

Foto: Statens Historiska Museum

Under 1930-talet började arkeolog Holger Arbman att gå igenom fynden och katalogisera dem samt konservera Stolpes fynd som höll på att förstöras av att ligga så länge, 50 år utan behandling. Staten hade köpt fornlämningsområdet och därmed räddat fornlämnarna att skadas av det moderna jordbruket. Arbman gjorde egna utgrävningar i området, stadsvallen och nordväst om borgen i den så kallade Garnisonen. Arbman hittade knivar och vapen i schakten och ansåg att platsen använts i någon form av militärt aktivitetsområde (Nilsson 2002:59). Arbman dog 1968 och hans studiekamrat som deltagit i grävningarna på Björkö i början av 1930-talet, Greta Arwidsson tog över ledningen och 1989 publicerades Birka II uppdelad i tre volymer. Där presenterades det dagsaktuella forskningsläget för de många föremålstyper gällande Birkamaterialet. Därefter har Birgit Arrhenius och Björn Ambrosiani undersökt Svarta jorden 1969-71, Arrhenius 1975, Lena Holmqvist-Olausson 1985-1989, Ambrosiani 1990 (Ambrosiani & Erikson 1991:23,29).

Ovanstående utgrävningar är exempel och utförligare sammanställning över Birka/Björkö kan ses i Appendix 2 i tabell 1 (Arkeologiska undersökningar Birka/Björkö SHM webbsida).

Statens historiska museum 2014, utförde en arkeologisk undersökning av grav Bj 749 Figur 101 på gravfältet *Hemlanden* på Björkö. Under sommaren 2013 hade SHM grävt ett schakt över den norra hälften av Bj749. Det kunde då konstateras att Bj 749 endast delvis berörts av Hjalmar Stolpes undersökning år 1879 så nu fortsatte den arkeologiska efterundersökningen av Bj749 och Bj750. Den osteologiska analysen visade att de obrända mänskliga kvarlevorna härrör från minst två vuxna individer och två nyfödda spädbarn men det fanns även fragmenterade och hela föremål. Allt tillsammans blev 1482 fyndposter. Anläggningen hade omgestaltats, fått längre kantkedja och längd och grep an till grav Bj 750 samt att en tidigare okänd brandgrav mellan Bj748 och Bj 749 rasat och tillfört nytt fyndmaterial och fyllning i de

nyare delarna av Bj749. Graven kan sedan använts som ett slags rituell arena framför Bj750. Detta visas genom en nedgrävd depå med avsiktligt deformerade vapen (svärd, yxa och spjut) samt en selektiv spridning av obrända mänskliga kvarlevor (Andersson et al. 2016: 46).



Norr om brandlagret AL 7557 finns en tidigare raserad brandgrav. Den norra delen av Bj 749 har tillkommit vid ett senare skede än den södra delen då stenarna i kantkedjan i väster var av mindre dimension än de i norr och gjorde anläggningen osymmetrisk i sin omkrets. Denna påbyggnad på Bj 749 måste ha tillkommit som en påbyggnad i ett senare skede och med ett annat syfte. Fyndmaterialets kategorier är järn, cu - legeringar, glas, ben/ horn, sten samt organiskt material även ett stort osteologiskt fyndmaterial omhändertogs. Jordprov visade på kolrik, sandig morän och med innehåll av träkol, ben från fisk, fågel, däggdjur och artefaktfragment av keramik, metall samt små slaggartade smältor. Jorden ur Bj 749 tycks vara av boplatsskarakter och kan ha legat på en högre belägen plats utanför Birka, mot bakgrund av inslaget av morän (Andersson et al. 2016:18,36).

*Figur 101. Lodfoto Bj749,
brandlagret AL 7557
Foto: Erich Nau & Eva Vedin*

Andersson et al. (2016: 18,39) lyfter fram att den arkeologiska undersökningen påtalar att anläggning Bj749 med största sannolikhet genomgått en ombyggnadsfas som gör att den kan indelas i en äldre och en yngre del. Graven har utgjorts av en brandgrav, kvarlevorna av den döda, som möjligen var en kvinna, placerades i en stor urna som ställdes i en grop i anläggningens centrala del. Det är denna urna och gravsättning som Stolpe och hans grävkarlar fann i undersökningen 1879 och då insamlade delar av fyndmaterialet. Fynden från Stolpes undersökning har inventarienummer SHM 34000: Bj 749 och återfinns delvis i Historiska museets magasin. Vid år 950 genomgick graven en förvandling och kammargraven Bj750 anslöt till den av någon anledning - ett myntfynd har gett en sannolik datering till 900-talets första hälft.

Tabell 13. Visar gravfynd från Grav Bj 749 på gravfältet RAÄ118 (Hemlanden) på Björkö enligt Andersson et al. (2016:11,ff).

Anläggning Bj 749

Id	Typ	Fynd	Antal fyndposter	Beskrivning
AL794 och AL 7557	Brandlager	Järn	243	Vapen/Vapendetaljer Knivar Kist / Låsdetaljer Nålar Kittel eller Spannfragment Ringar Hästutrustning Verktyg Nitar och spikar Slagg
		CU-legeringar	14	Ringar Knivslidebeslag Dräktnål
		Glas	23	Pärlor/Försmälta pärlor Glasslag
		Ben och Horn	11	Enkelkammar och Kamfragment
		Nålar och Nålhus	6	Bennålar möjligen en Stylus
		Övrigt/ Hantverksspill	7	Del av städ Älghorn Bränt ben Benpärla Redskapsskaft Selpinne
		Keramik	281	Olikstora skärvor från olika kärl Bottenbitar Bukpartier Mynningar Vendisk svartgods Finmagrat AI – gods
		Bränd lera	173	Defekta fragmenterade Vävttyngder Lerklining
		Flinta och Bergart	24	Eldslagningsflintor och större och mindre avslag i flinta

	42	Brynen i skiffer och sandsten, hela eller fragmenterade Fragment av täljstensgryta Fragment av skafthålsyxa
Organiskt material	13	Korprolitter- 4 stycken Förmultnat trä Harts, en liten bit En frö kärna
Summa:	837	

Grav Bj 749 har med sina 25 lager undersökts, varav lagret 446 som är ytskiktet av AL 794 endast dokumenterats 2013. 24 lager återstår och för denna uppsats har därför lager 794 och brandlager 7557, valts ut. Fullständig kontextlista, gällande lagerbeskrivning, utförd av Andersson et al. (2016) kan ses i Appendix.2, tabell 2.

Andersson et al. (2016:30,31) påtalar att delar av materialet från grav Bj 749 har genomgått av osteologer vid flera olika tillfällen och betydelsefulla upptäckter gjordes, men någon fullständig osteologisk analys har inte utförts. Största fyndkategori är *brända* och *obrända ben* i 609 fyndposter varav 428 är obrända och 181 är brända. Den sammanlagda totalvikten är omkring 80 kg och kommer från flera lager men främst AL 794 och AL 7557. Sensommaren 2014 utfördes en förnyad genomgång av främst utvalda delar av det obrända benmaterialet. Bland de brända benen förekom ben från människa - 25 fragment, häst - 26 fragment och övriga djur där troligen katt, hund, nöt, får/get, svin, fisk samt fågel ingår, i totalt 204 fragment. Med tanke på häst i graven (betydande ursprung) så kan fågelbenen avse rovfågel. De obrända benen bestod av nötkreatur - 1164 fragment på knappt 26 kilo, svin - 954 fragment med vikt på 7 kilo. Resultatet överensstämmer med resultatet nedifrån Svarta jorden där också dessa båda arter dominerar. Däremot finns det en skillnad gällande får/get som förekommer i 403 fragment med en vikt av cirka 1,6 kilo vilket är betydligt mindre än vad som finns representerat i Svarta jorden. Majoriteten obrända ben har inte gått att bestämma närmare än till däggdjur respektive obestämda. Sammantaget uppgår dessa båda kategorier till 1200 fragment med en vikt på 5,4 kilo. Många ben uppvisar spår av slakt i form av hugg och snitt. Skillnaden mellan benen från Svarta jorden och Bj 749 är att andelen kraniefragment är lägre i Bj 749 än de är i Svarta jorden där de bland nöt, svin och får/get dominerar stort i relation till andra bendelar. Störst överraskning var att det förekom mänskliga kvarlevor med 49 ben eller benfragment.

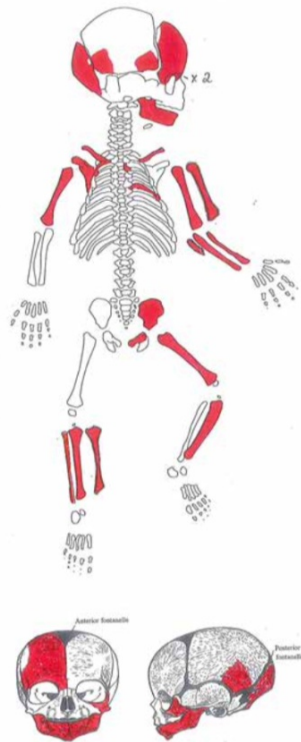
Anläggning Bj 749

Tabell 14. Visar brända och obrända bens förekomst och fyndposter från Grav Bj 749 RAÄ 118 (Hemlanden) på Björkö enligt Andersson et al. (2016:30,31).

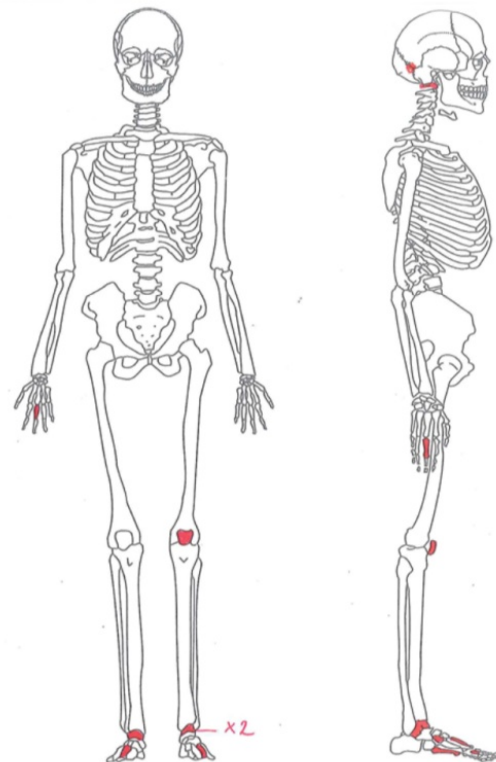
Id	Material	Antal fyndposter	Vikt kg
Främst brandlager AL 7557 men också AL 794 plus nio andra lager.	Brända ben	181	
Främst 794	Obrända ben	428	
Summa		609	80

De mänskliga kvarlevorna analyserades av osteolog och 1:e antikvarie Leena Drenzel

vid SHM och visar sig härröra från två vuxna individer samt två små, närmast nyfödda, spädbarn. Det förekommer två språngben från vänster fot Figur 102 hos de vuxna samt två hjässben (höger sida) samt två överarms respektive armbågsben från vänster sida hos spädbarnen. De båda spädbarnen har av allt att döma varit tvillingar. Figur 103 Ingen av individerna påträffades *in situ* och en del ben verkade vara medvetet deponerade och andra utspridda. Benen är genomgående små och det förekom inga längre rörben eller större kraniefragment från de vuxna individerna men hela kroppen/kropparna tycks vara representerade. Detta är speciellt tydligt vad gäller spädbarnen/tvillingarna, det är möjligt att det ena barnet är fullständigare representerat än det andra, eller inte (Andersson et al. 2016:31). Fullständig osteologisk analys av humanbenen kan ses i Appendix 2, tabell 3.



Figur 102. Påträffade ben (rödfärgade) från spädbarnen/tvillingarna.
Teckning: Leena Drenzel



Figur 103. Påträffade ben (rödfärgade) från de vuxna individerna. Antalet ben från dessa var betydligt färre än från spädbarnen men att de härrör från två individer är säkerställt.
Teckning: Leena Drenzel

Dateringen för grav Bj 749 är magert och kronologiskt anonymt. Några myntfynd för att säkerställa datering gjordes inte och kolproven var för få. Dateringen får lita på kammarna, glaspärlorna, keramiken och anläggningens skiftande utformning och relation till Bj 750 som daterats till 900-talets första decennier genom ett antal myntfynd. Ornamentiken och tvärsnittet på stödskenorna samt nitarna på såväl A som B - kammar förekommer, två respektive tre säkerställda exemplar av varje sort. En av A - kammarna daterades till andra hälften av 800-talet och början av 900-talet. En B - kam Figur 104 daterades till ett stycke in på 900-talet och framåt (Andersson et al. 2016:37).



Figur 104. Kammar av B- typ med sin kronologiska tyngdpunkt förlagd till ett stycke in på 900-talet .

Foto: Ola Myrin

Glaspärlornas utseende och färger ger ett mer homogent kronologiskt intryck än kammarna. Pärlorna går i mörka kulörer som blått, rött och svart och pekar mot sent 800- eller första halvan 900-talet. De ljusare kulörerna är mer fåtaliga Figur 105 (Andersson et al. 2016:38).



Figur 105. Ett urval av de intakta glaspärlorna. Daterade till Sent 800- tal eller tidigt 900- tal.

Foto: Gabriel Hildebrand

Vapenfynd ur depån kan antagligen bidra med kronologisk information som svärthjaltet och spjutet. Datering genom de föremålen kommer ske senare då de befinner sig på konservering (Andersson et al. 2016:39). Figur 106 och Figur 107.



Figur 106. Spjutspets med lansettformigt blad.

Foto: Kerstin O. Näversköld



Figur 107. Svärthjalt är nätt och litet med en längd av 6,5cm.

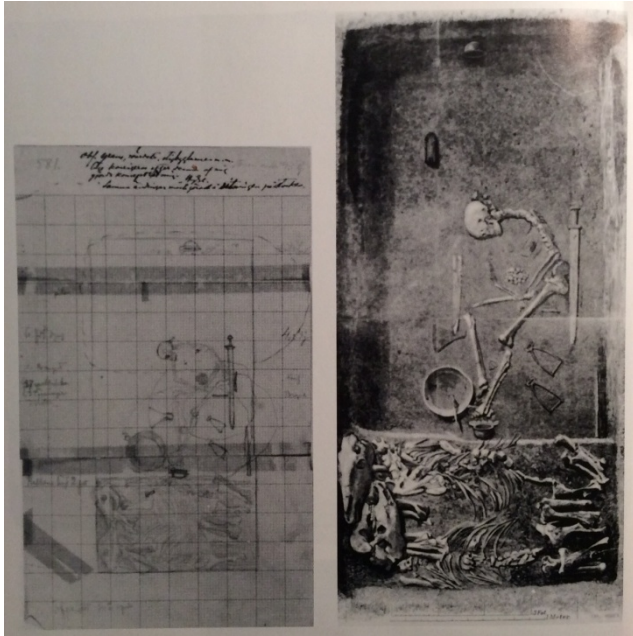
Foto: Erich Nau

Andersson et al. (2016:39) påtalar att fynden i nuläget ger indikation på att både det sena 800-talet och 900-talet finns representerade i eller omkring gränserna till Bj 749 kammargrav Bj 750 som griper an i Bj 749 genom sin kantkedja visar för en kronologisk samtidighet mellan de båda anläggningarna.

Tilläggas bör, på Statens historiska museums webbsida beskrivs verksamheterna som bedrivits på Birka som handel, sjöfart och en omfattande och varierad hantverksproduktion. Men en annan stor och mycket resurskrävande verksamhet på ön var alla begravingar. På Björkö finns närmare 2500 gravar. De flesta är också än idag synliga ovan jord men det finns även ett obekant antal gravar som av olika skäl inte är synliga ovan jord. Många, men inte alla, har på senare tid kunnat lokaliseras genom markradar. Äldre uppgifter berättar om gravar som odlats bort när marken tagits i anspråk för andra ändamål. Det ursprungliga gravantalet på ön är därför svårt att uppskatta men kan ha varit minst tusenfalt större, kanske uppemot 4000 stycken (Birkas största verksamhet SHM webb).

De hedniska gravarna visar stor omsorg om de döda och mer än hälften av de som dog i Birka kremerades och resten jordfästes och gravarna förekommer blandat på gravfälten. Kroppen uppfattades som en beständig själ som hyste en frisjäl, där den fria själen kunde lösgöra sig från kroppen och vara aktiv på egen hand precis som vid dröm, hallucination eller feberyra, därav kanske val av begraving påverkades. Det vanligaste begravingsskicket under vikingatid i Sverige var kremering av den döda på öppet bål. De många jordbegravningarna i Birka tolkas därför att de döda kommit utifrån och var främlingar. Männen i kammargravarna har spår av främmande dräkter och hästoffer Figur 108 och kvinnorna har vanlig klädsel som fria kvinnor av god släkt bar. Variationen i Birkas befolkning kan ha varit långt större än vad vi kan föreställa oss. Kungens hirdmän, medlemmar ur storbondesläkterna, köpmännens och hantverkarmästarnas familjer begravdes förmodligen i närheten av Svarta jorden i Birka. En femtedel av Birkas jordbegravningar är barngravar med fynd som små bjällror, en liten spegel och några glaspärlor. Två kammargravar i Hemlanden var byggda för varsin tioårig pojke vilka tillhörde socialt högstående släkter. Spekulationer förekommer om vad hammarformade amuletter så kallade torshammare och silverkors betyder. En kristen med kors om halsen kan ändå fått en

traditionellt icke-kristen begravning och järnringar med torshammare Figur 109 var en stark symbol för elden, järnet och guden Tor, som var den som höll jättarna och kaoskrafterna i styr. Birka invånarna bar torshammare och andra amuletter uppträdde på en ring, spjutet var en symbol för Oden, stridens, vishetens och dödens gud. De små järnliarna och skärorna kan ha varit förknippade med fruktbarhetskult och dyrkan av guden Frej (Magnus & Gustin 2009:64,66,68).



Figur 108. Grav 581, teckning av Stolpe 1878, kammargrav med mannligt skelett och två hästskelett. Gravgåvor bestod av bland annat svärd, yxa, bronsfat, benkam, spelpjäser, tärningar och rester av en silverprydd praktmössa av siden.
Foto: Lennart Herlin



Figur 109. Torshammarring med amuletter
Foto: ATA, RAÄ

5. Diskussion

5.1. Sammanfattning och analys av materialet

Sociala strukturer och praktiker i maktsamhället och de skriftliga källorna

Det vikingatida samhället med tingsplatserna, kultplatserna utgjorde centrum för där människor möttes och runt omkring existerade nätverk av gårdar, byar och gravplatser. Naturliga gränser utgjordes av vattendrag och bergskedjor och markerades med runstenar precis som vid vägarna. Det nordiska bondesamhället var inte jämlikt då många var ofria, trälar och levde längst ner på skalan under aristokraternas makt (Lhammer 2012:36,37). Skandinaverna utmärkte sig och for åt väst och öst och den sociopolitiska kartan i norra Europa ändrades. Levnadsförhållandena ändrades förmodligen av år med missväxt, överbefolkning och det sociopolitiska spelet (Edberg 2017:40; Price 2012:4). Vi vet att vid den här tiden har munkarna i den Anglosaxiska krönikan beskrivit skandinavernas våldshandlingar när de 8 juni 793 anföll klostret Lindisfarne i England (Hjardar & Vike 2011:12). För övrigt påtalar Hedenstierna - Jonson att vikingatåg förekommit redan omkring år 750 med tanke på vikingagraven med 40 personer som förmodas dött i strid på ön Ösel i Estland och att handeln längs Östersjökusten hade pågått under flera århundraden i slutet av 700-talet (Hedenstierna - Jonson 2020:11). När processerna med kungamakt, krigsmakt och plundringståg har avslutats har vikingatiden passerat år 1100 (Hjardar & Vike 2011:17).

Ovan information för in oss på vad det var för praktiker och sociala strukturer som följde i denna levnadsbeskrivning och vad framtidstron med dess hopp byggdes på. Undersökningens arkeologiska material och de skriftliga källorna utgör grunden för diskussionen. För att förstå och problematisera, diskutera frågeställningarna, den sammansatta kontexten och människornas praktiker på platserna Fröjel och Birka har ytterligare platser vävts in i diskussionen. Uppsala och Kievriket är exempel på platser med liknande praktiker och strukturer.

De vikingatida människorna levde hemma på gården och verkade för sin dagliga överlevnad. Förmodligen var mat på bordet och tak över huvudet det mest primära. Om de sedan kunde få leva i fred så var mycket vunnet och de har tydligt lämnat spår efter sig genom historien. Spår som å ena sidan talar om sjöröveri, våld, politisk makt och slavar. Å andra sidan bjuds vi på gårdsliv, stark familjesammanhållning, utvecklande affärsverksamheter och skeppsbyggeri samt handel med både väst och öst. Styrkan och tilliten till sin egen förmåga eller hur de helt enkelt skulle bete sig fick de genom sin tro. Tron som de ärvt av sina förfäder och som gav svar på hur livet skulle fungera och vad som krävdes om det inte fungerade. De offrade åt Oden och berättade om Odens bravader så som de lärt sig genom muntlig trading. Det var säkert viktigt att kommande generationer inte missade några detaljer om gudarnas uppkomst och varande. Föremålen som påträffats i gravarna berättar inte bara om begravningstraditioner, om döden och det som kommer därefter, utan också om livet, människorna, djuren och deras samhälle.

Det var i Odens boning i Valhall (Magnusson (1981:11,28) som alla söner, fäder och män som stupat i kamperna togs om hand som hjältar när de precis som gudarna hade utkämpat sista striden, Ragnarök. De många bildstenarna från Gotland vittnar här om gudstron, Valhall och hur krigarna blev mottagna med dryckesbägare i dödsriket. Även de skriftliga källorna, Adam av Bremens berättelser, berättar om offeritualerna. Kanske uppfattades Oden som aningen läskig med två korpar vid sin sida och enögdhed då han offrat sitt öga för att bli vis när han visade sig i förklädnad som den största, förnämsta gud som han var, för de dyrkande

människorna. Även vikingarnas klädsel och segelkonstruktion är avbildade på bildstenarna och till viss del nämnda i skriftliga källor som dem utav Ibn Fadlan.

Genusfrågorna behöver belysas så att uppfattningar om genus och dess konstruktioner framträder. Detta innebär exempelvis att Conkey (1991) tankar om begreppet *contexts of actions* som Arwill - Nordbladh (1998) använt sig av, går att applicera på de vikingatida människornas liv hemma på gården som väl utanför gården. Människorna hade en sammanhållning och en tro med sina gudar som trygghet. Bildstenarna från Gotland talar om deras tro att det var kvinnorna som tog emot krigarna i Valhall och bjöd på dryck ur bägare. På bildstenarna finns även många skepp och segel avbildade. Här blir det intressant att diskutera om det var män eller kvinnor som tillverkat skeppens segel och vi vet idag att de tillverkades av bland annat ylle. Ullen kom från fåren som kvinnorna tog hand om för att sedan spinna och väva. Eftersom det är genom olika verksamheter som arbete som genuskonstruktioner formas får vi här en bild av vad som anses manligt och kvinnligt men även hur den bilden kan förändras. Vem som hade makten att bestämma på gården att utföra handlingar som vävning kan enligt Stalsberg (1988:79) bero på att kvinnan ärvt sin position och husfrull flera generationer tillbaka. Den vikingatida kvinnan var duktig på att ta hand om barnen och hemmet och genom detta fick hon makt, hon bestämde. Diskussion kan sedan föras vidare till, då kvinnan hade makten inom hemmet och därmed auktoritet, så kunde hennes kunskaper och engagemang överföras även inom andra sammanhang som handel. Kvinnogravars fynd med verktyg för textilproduktion (Dommasnes 2018:52) visar att kvinnan var mycket väl lämpad att ges sig in på tillverkning och handel både inom och utom hemmets gränser. Även om mannen var bortrest eller avliden så var kvinnan ändå kapabel att både sköta barn, hem och tillvekningsprocessen. Eftersom genus är föränderligt så är det troligt att någon form av samarbete förekom mellan män och kvinnor då det tog lång tid att producera segel och lämpliga kläder för sjöresor.

Vidare fick de vikingatida människorna hjälp av Tor, (Hjardar & Vike 2011:43) som de bad om hjälp när de behövde regn till åkrarna och kanske genast svingade Tor sin hammare över himlavalvet i en ljudlig åskknall. De kosmiska krafterna var stora och med tanke på detta så framträder det helt naturligt och självklart att Tor finns avbildad på en runsten, Altuna i Uppland, när han utkämpar en kamp mot midgårdssormen. Guden Tor var en stor trygghet för de vikingatida människorna och har lämnat spår efter sig än i dag då vi har ortsnamn (Gräslund 1992:190) som syftar på hans storhet som betydande gud, exempelvis Torslunda. Ytterligare fynd är torshammare som hittats i skatter eller lösfynd och de flesta har påträffats i södra och mellersta Skandinavien, viket visar att tron på Tor var utbredd.

Ytterligare en gud som var högt dyrkad under vikingatiden var Frej (Steinsland 1992:147) som avbildades som en fallossymbol. Han var fruktbarhetens gud som dessutom gav människorna hopp om hälsan och hade makten över vädret. Skriftliga källor från exempelvis Snorre Sturlasson och Adam av Bremen samt runstenar beskriver både tempel och människornas handlande i både Uppsala och Birka.

Här blir det å ena sidan intressant att lägga fram vad historikern Henrik Jansson (1998) i Kaliff & Mattes (2017) anser om Adam av Bremens berättelse om Uppsalakulten, nämligen att den är en fantasiprodukt och en satirberättelse om den påvetrogna kyrkan. Å andra sida har vi Kaliff & Mattes (2017) som hävdar att resonemanget inte håller då Adam försöker skildra faktiska händelser och att Jansson inte har övertygat forskarna gällande sin tolkning.

Diskussion om Adams berättelser får vi ta med oss i framtiden men för denna uppsats utformning så behövs Adams perspektiv på vikingarnas gudadyrkan. Eller som Giddens (1979:58) lägger fram det gällande människornas sökande efter meningen med att ha en tro

och utföra medvetna val. Rituell handling är uttryck för människans livsåskådning och sker genom medvetna val. Tilläggas kan att det blir viktigt att se på de arkeologiska fynd som har hittats av exempelvis Oden och vad de berättar som statyetten i guld från Uppåkra. Har det dessutom funnits ett kulthus (Harisson 2019) där det bedrivits offerriter precis som i Uppsala gör Adams berättelse ännu mer trovärdig. Å ena sidan berättar tingen om den nya religionen som var ankommande genom ett relikskrin med ett kors på. Å andra sidan har vi Snorres berättarglädje i texterna där han beskriver gudarnas Asgård och askträdet Yggdrasil och det oundvikliga slutet – Ragnarök där allt försvinner men inte hoppet.

Gotland som ö och med sina många bildstenar, berg och rester av byggnationer ger upphov till tolkningar av olika förekommande fenomen inom litteraturen som Beowulf kvädet. Forskaren bo Gräslund (2018) har givit oss en diskussion om detta. Å ena sidan har vi Gräslund (2018) och Rausing (1985) som har någorlunda lika uppfattning om Gotland, Beowulf och kvädet tillkomst. Å andra sidan kan läsare som önskar ifrågasätta Gräslunds hypotes om att Beowulf skulle handla om Gotland och att kvädet har uppstått just där. Att en granskning av källkritiken skulle rasera hela hypotesen.

Åsikterna om Beowulf kvädet är som jag tolkat enligt Andrén (1997) ett uttryck gällande en text, ett ting. Som föremål är ting och text identiska eftersom alla texter är ting. Vidare att tingen och de skriftliga källorna måste samverka i en forskningsprocess och översatt betyder detta i fallet med Beowulf att det materiella som nämns i texten i Beowulfs kvädet som hus, berg och miljöer samverkar i den nedtecknade textens innehåll. Innehållet kan inte överleva utan textens innebörd, utan de samverkar. I ett relationsperspektiv mellan ting och text fungerar källorna som just källor och det är forskarna och källorna som leder fram till ny kunskap. Så vad lärde vi oss här? Kanske att hypoteser alltid kommer att ifrågasättas och omprövas. Korrelation bygger på rimlighet och innebär ett försök att upprätta korrespondensen mellan ting och text. I kvädet fall kan en rumslig korrelation ske då vi letar efter parallella mönster i den materiella kulturen som berg och hamnar som skriften beskriver. Även kontrast som är en sorts negativ korrespondens och innebär ett sökande efter skillnader, finns i kvädet sammanhang. Det finns alltid skillnader mellan olika författare och läsare av dessa men ingen självklar regel när skillnaden ska uppfattas som historiskt relevant. Om vi omfamnar skillnaderna i uppfattningen om kvädet så kan vi få ny kunskap och med den följer nya idéer och människor. Korrelationen mellan Gräslund och Rausing om Gotland och Beowulfkvädet finns i de likheter som framkommer i deras tyckande och de har samma åsikter i mycket. Kontrasten uppstår när kritik tillkommer och ifrågasättande uppstår om hypotesens riktighet av kritiska läsare.

Vikingen nämns som begrepp i olika skrifter, i Hjälteedikten – wicingas, Anglosaxiska krönikan – sjörövare, plundrare och daner samt Runstenar – víkingr, víking. En víkingr som drog i víking var ingen fredlig syssla enligt runstenarna. Ordet viking (Brøndsted 1965:36,39; Hjarðar & Víke 2011:18,19) syftar idag på folkgruppen vikingar som levde under vikingatiden. Vikingen som för österut benämndes ruser, vörlingar, varjager och skyter. Även ordet vik (Harrison 2019:12) kan syfta på att vikingarna låg i bakhåll i vikar för att överfalla skepp, en person från området viken vid Skagerrak eller wíc som betyder by eller köpstad. Många gånger avses bara att det är män som det handlar om därför måste den vikingatida kvinnans roll få nämnas då hon hamnat i skymundan för mannens framfart som viking. Här finner undersökningen de skriftliga källorna som Grönlänningasagan, Erik den Rödes saga och historieskrivaren Tacitus vara betydelsefulla då det gäller kvinnans styrka som viking och att kunna segla och bygga kolonier i främmande länder, samt att kvinnan därmed var fullt kapabel att ta ansvar för krigiska handlingar, vapen och att försvara sig. Det är därför glädjande att forskningen gått framåt och att Uppsala och Stockholms universitet har genom en ny DNA- analys (Hedenstierna - Jonson et al. 2017) konstaterat att den vikingatida mannen

i en krigargrav från Birka var en kvinna från 900-talet. Nya tekniker och forskning måste därmed välkomnas och gamla föreställningar kan därmed omprövas. Som Arwill - Nordbladh (2001:58) uttryckt är att vi måste låta det förflutna väckas upp och blanda sig i vår samtid för att hålla genusperspektivet närvarande inom arkeologin.

Vidare att de arkeologiska källorna och skriftliga berättelserna påvisar att vikingarna for österut men att bevisa vem som från början byggde upp Kievriket har diskuterats av forskare. En aspekt är att Nestorskrönikan stödjer teorin om att det var svenskar som byggt upp Kievs funktion som handelscentra. En annan är att de sovjetiska arkeologerna hävdar att Ryssland var en slavisk stat som funnits i århundraden innan vikingarna hittade dit. Det jag finner att forskarna har gemensamt är att de finns dåligt med skrivna källor från båda sidor och att man har tolkat källorna så som man själv behagat och detta gäller även det arkeologiska materialet.

Enligt Magnusson (1980:111) har den ryska arkeologen, B.A. Rybakov lagt fram att det ryska riket existerat i 300 år innan vikingarna kom. Även att vikingarna som kom tidigt till Kievriket var tvungna att dra båtarna över land då strömmarna var för kraftiga men också behövde söka handelstillstånd hos myndigheterna. Liknande beskriver Hedenstierna - Jonson (2020b) att i slutet på 700-talet hade handel pågått sedan århundraden längs Östersjökusten och handeln var redan i full gång när vikingarna etablerade sig som handelsmän/-handelskvinnor.

Vikingarna som uppenbarligen fungerade som ett handelsfolk i Kievriket och inte barbarer insåg att de måste söka tillstånd om de skulle kunna fara på Dneprs vattensystem och vidare till Konstantinopel. Detta fungerade utmärkt då de snabbt byggde upp en handelsrutt österut. Vid Staraja Ladoga handlade de gärna och bytte varor som pälsverk, vax och honung men även slavar och de efterlängtrade arabiska silvermynten. Ett maktsamhälle växte upp och vikingarna, ruserna skickade hem eftertraktade varor till Norden. Vikingarnas tankar om habitus (Bourdieu 1977) i sitt maktsamhälle visar deras agerande att vilja ha makt och kontroll var en inneboende lag hos dem. Detta ger oss en viss förståelse för vikingen som handelsman och hans agerande då habitus gör det möjligt att förstå handlingarna som självklara för att uppnå makten. Hemma i Norden fortsatte den lokala världen med tingsplatser där människorna möttes och utbytte tankar och erfarenheter. Nätverken växte utanför de lokala gårdarna och styrdes av starka aristokratiska familjer som hade större makt vid tingen. Arwill - Nordbladh (2001:47,49) menar att genus kan studeras med hjälp av handlingar. Här var det mannen som byggde upp handelsrutten och skickade hem varorna till Norden. Men kvinnorna var närvarande om än lite osynliga som Arwill - Nordbladh säger. Vem var det som hade makt och bestämde och varför gjorde han eller hon det? Vem nyttjade varorna och fick alla vara med?

Till hjälp att förstå vikingarnas handel, har vi de skriftliga källorna som Jansson (1972:75) uttrycker gällande de frankiska annalerna från år 839, vetenskapsmannen Ibn Khordadbeh – 840-talet och De administrando imperio från år 950 som alla beskriver att ruserna var ett handelsfolk som handlade med skinn av bäver, svarträv och svärd från Norden till Svarta havet. I skriften De administrando imperio nämns Dneprforsarnas namn på Rhos språk och slaviska. Ett Rhosiskt namn på nordiska är – Oulvors, Holmforsen. Magnus och Gustin (2009:46) i sin tur påtalar att vikingen först bytte sitt pälsverk med den arabiske köpmannen mot en viss vikt i silver, dirhamer och sedan köpte han pärlor för dirhamerna av en annan handelsman.

Ur ett handlingsteoretiskt perspektiv (Johnson 2010) kan agerande och handlande inverka med sociala strukturer och praktiker. Uppsatsen beskriver att vikingen som var ovetandes om dessa principer ändå har lyckats idka både bytes- och köphandel med silver som

betalningsmedel och därmed användande av både vikter och vågar. Detta var säkert metoder som var främmande för vikingen som handelsman/ handelskvinna men de anpassade sig till pengahandeln och var angelägna att själva äga vikter, vågar och silver. Eftersom vikingen var utsatt för samverkan och interagerande så fortsatte han/hon att utföra medvetna handlingar och växa inom handelsmarknaden, då säkert längtan efter bra affärer och användbara gods att frakta hem till Norden var stor. Här framträder Gidden (1984) teori om att vikingen var beroende av andra aktörer som de andra handelsmännen/ handelskvinnorna och system med byteshandel som visar att sociala praktiker utvecklats och hur dessa förde handeln framåt.

Några jordbruksmän österut å ena sidan påtalar Brøndsted (1965) blev vikingarna aldrig då deras liv koncentrerades runt flodstränderna. Det var handeln med varor som förde dem framåt och därmed kunde de fortsätta att existera. De som redan sysslade med jordbruket över de stora vidderna fick fortsätta göra det utan inblandning av vikingarna då de insåg att landområdena var mycket stora. Å andra sidan påtalar Hedenstierna - Jonson (2020a) att skandinaverna sökte sig mot öster berodde på viljan att kolonisera med jordbruk i syfte och att handla med päls samt sökandet av silver. Här framträder en skillnad – kontrast, och skillnader är intressanta då de kan föra den arkeologiska diskussionen framåt. Ville vikingarna bedriva jordbruk eller inte? Fanns det något som hindrade dem? Så långt vikingen som handelsman men hur var livet för varingen? De nordiska runinskrifterna visar att varingarna for österut och de talar om de män som sökt tjänst hos kejsaren i Miklagård. Även runinskriptionen på ett sandstensbryne (Magnusson 1980) talar om hur Ormika och Ulvar for kors och tvärs och vistades i Grekland, Jerusalem, Island och Bagdad. Att vikingarna kom långt österut ger Hedenstierna – Jonson (2020a) en inblick i då hon anser att vikingarna inte bara hade möjlighet att handla utan att det också var troligt att de handlade längs sidenvägen i Centralasien och det arkeologiska materialet med fynd från Birkagraven Bj 944 i form av en huvudbonad i enfärgat, mönstrat sidentyg är bevis för detta.

Edgren (2000) framhåller att flera runstenar i Sverige talar om vikingar som tjänade som varingar i det bysantinska riket. De seglade inte genom medelhavet utan utgick från Östersjön vidare på floder och sjöar och in i Ryssland. Ibn Fadlan träffade på vikingar år 922 längs Volga som kallades Rus och som från början kom från Sverige. Även att gravhögar och skandinaviska gravfynd vid Gnezdovo nära Smolensk är bevis för att varingarna varit på platsen genom de 4500 gravmonumenten.

Även Fornsök (webbsida) ger exempel på runstenar med texter om att fara österut Figur 14 RAÄ Ed 73:1 text på västra sidan berättar att runorna lät Ragnvald rista. Han var i Grekland, han var krigarföljets hövding. Men vad som fick skandinaverna att ge sig av österut kan bero på flera orsaker och händelser men ett är säkert att Norra Europa förändrades genom vikingarnas förmåga att skaffa sig politisk makt. Vikingarna var dessutom skickliga skeppsbyggare och hade viljan att bedriva handel.

Tilläggas kan att det finns en runinskription (Hjardar & Vike 2011; Lihammer 2012) som talar om att varingarna har varit på plats i Konstantinopel och det är en inskription som tolkats till Halvdan. Den har ristats in i räckets till balustraden i kyrkan Hagia Sofia som var vikingatidens största kyrka. Numera är den en moské. Om Harald Hårdråde har tjänstgjort i kejsarriket under 1030 och 40-talen vet vi inte idag med säkerhet då de bysantinska källorna inte beskriver något om detta men kung över Norge år 1045 blev han i alla fall. Ytterligare bevis för att varingen och handelsmannen rest i österled är alla de nedgrävda silverskattna. Mynten från Vårbyskatten Figur 16 är från 900-talet och hittades år 1871 i Södermanland och innehåller silverföremål från många olika länder med mynt omgjorda till hängsmycken samt arabiska mynt. Intressant är att skatten från Gnezdovos boplats innehåller bland annat två skandinaviska ovala spännbucklor av brons, skandinaviska runda spännen och gjutna hängen

med nära paralleller i den svenska Vårbyskatten. Även Torshammarringen Figur 19 från är från en mansgrav funnen i Gnezdovo tyder på att den döde varit skandinav.

När det gäller krigskonst så verkar vikingarna haft egen standard för hur de fick bete sig. De hade ingen kristen tro att följa och därmed inga regler utan använde sig av sina egna utarbetade metoder. Å ena sidan fick pojkar från tidig ålder börja tränas i olika kampsporter med både bågskytte och vapenlek för att bli krigare som vuxna. I de skriftliga källorna av Ibn Rustah (Brøndsted 1965: 268) var det var modern som fick se till att sonen fick en krigsutbildning då fadern var bortrest långa perioder och till hjälp hade sonen ett svärd som han fått av fadern. Å andra sidan var ett svärd ett vapen för livet, vackert utsmyckat med dekor av silver och svärdet var till glädje för sin ägare men satte skräck i den som fick känna på klingans kraft. Därtill kommer Hjardar och Vike (2011:163) tyckande om de vikingatida bredyxorna som var renodlade stridsyxor och lätta tack vare att hela bladet med undantag för eggen blev tunnsnitt till en tjocklek av 2,5 mm. Ett skräckinjagande vapen för tvåhandsfattning. Vidare framhåller (Brøndsted 1965:264,265; Hjardar 2016:148; Hjardar & Vike 2011:354; Lunde & Stone 2012:45,46; Wikander 1978:63) gällande vad Ibn Fadlan år 922 bevitnade när han träffade på en grupp vikingar vid floden Volga. Han beskrev vikingarnas kroppar som stora palmträd, blonda, rödlätta och fulländade och att de alltid bar med sig en yxa, svärd eller kniv.

För att förstå de skriftliga källorna och hur de samverkar med det kulturella materialet behöver vi studera strukturerna (Andrén 1997:172,173). Gällande gravfynd som till exempel ett svärd och sociala strukturer med krig, raseri och krigsutbildning finns det likheter. Svärdet berättar om människornas handlingar och sociala sammanhang i maktsamhället. Detta i sin tur har likheter i det skriftliga materialet där Ibn Rustah och Ibn Fadlan delger sina erfarenheter beträffande vikingarna och deras existerande. Det går inte att finna en total korrespondens utan vi ser tendenser utav den korrelation som vi ser mellan svärd och krigshandlingar. Vilket medför att vi får tolka detta på bästa sätt då vi vill att ting och text ska samverka i en relationsteori. Enkelt uttryckt kan svärdet berätta om utförda krigshandlingar eller försvar vid anfall.

Den militära organisationen kunde fungera tack vare de lojala krigarna som ingick i en hird. De försvarade sin kung eller hövding och särskilt ledaren beskyddades då det ofta gick ut på att eliminera denne först. Till försvar på land bildade de olika formationer som fylking och sköldborg Figur 28. Till sjöss (Hjardar 2016:70) grupperade de sig med skeppen i en fylking Figur 29. Vikingarna hade som plundringstradition eller var det kanske handelsstrategi att dra på vårviking och höstviking? Man passade på när åkrarna växte till sig därhemma och kom hem till skörden sedan åkte de igen innan vintern med snön kom och hindrade dem.

Hur vikingarnas utrustning såg ut vet vi genom gravfynd, bildstenar men även textilier som Bayeux-tapeten. Vikingens främsta vapen (Hjardar & Vike 2011:162,188) var svärd, yxa och en hjälm. Alla hade dock inte hjälm då en hjälm var dyrare än en sköld, ett spjut och ett svärd tillsammans men även brynjan var dyrbar. Skölden och brynjan skyddade till en viss del mot huggskador som vapnen orsakade. Med tanke på gravfynd från Birka så vet vi idag att försvararna av Borgen hade brynjor eller att någon hade brynja då brynjeringar påträffats där. Med ett mikroarkeologiskt perspektiv i tankarna Cornell och Fahlander (2002b) visar alla brynjeringar som hittats att det lämpar sig väl att använda just mikroarkeologi. Vi får genom dessa små ringar en aning om att här har skett genomförda handlingar då vi förstår att många små ringar blir en brynja. Brynjan har tillverkats av någon och den har använts av någon till ett särskilt ändamål, kanske krig eller försvarsmakt. Den lilla ringen (fibern) växer till en brynja (tråd) och så småningom finns det flera brynjor (rep). Alla handlingar, där aktörerna tillverkat och producerat brynjor i sin sociala kontext växer och slingrar iväg genom tid och

rum. Andra lokaler som finns runt omkring kan sedan undersökas och jämföras. Vi tittar på alla sociala handlingar och hur de syns i materialet och hur regelbundet de framträder samt att vi inte behöver begränsa oss till en lokal. Ett mikroarkeologiskt förhållningssätt undersöker struktureringens praxis och strukturering av positiviteter över tid och rum. Metaforen för fibrer och trådar (strukturering metoder och positiviteter) är ett operativt perspektiv och lämpar sig för sociala analyser på mikro som väl på makronivå.

5.2. Korrelationer och kontraster mellan Fröjel och Birkamaterialet

Den vikingatida hamn- och boplatsen Fröjel ligger på en ö, Gotland, 42 km söder om Visby. Birka som var ett av vikingatidens mest betydande handelscentra ligger ute i Mälaren, cirka 30 km väster om Stockholm. Denna undersöknings resultat visade att det fanns korrelation mellan Fröjel och Birkamaterialet på så vis att båda har varit betydelsefulla för sin samtid och båda uppvisade en internationell karaktär. Den mest framträdande kontrasten var att det som skiljde dem åt främst arkeologiskt, var att Fröjel inte har undersökts i samma utsträckning som Birka. Först 1987 började Fröjel undersökas medan Birka undersökts sedan 1680-talet. En annan påtaglig skillnad var att Birka är omnämnt i skrifter sedan år 875, av Rimbert som var Ansgars lärjunge, i Vita Ansgarii, Ansgars Levnad. Ett annat exempel är Adam av Bremen som beskrivit Birka, tack vare andras försthandsuppgifter år 1070, då han själv aldrig varit där. Slutligen den kontrast som stack ut i undersökningen gällande det arkeologiska materialet var vapenfynden. I Fröjelmaterialet hittades endast knivar som använts inom gården och hushållet. I Birkamaterialet fanns vapen som svärd, yxor, knivar, spjut och även ringar till brynjor. Många vapen tyder på att behov av att försvara sig fanns och fynden från borgen (Ambrosiani & Erikson 1991:15) och Garnisonen med gravfält (Lihammer 2012:109) samt Krigarnas hall (Magnus & Gustin 2009:59) på Birka bekräftar detta. Undersökningen fann att dateringsunderlaget (Carlsson 1999a) för Fröjels del har skett genom fynd av ett smycke gjort av ett Ethelredmynt och dateringen hamnade på år 1020. Därtill har kaurisnäckor och kammar av olika sorter satt dateringen till 1000 till 1100-talet. Gällande Birkas dateringsunderlag Clarke och Ambrosiani (1993:71) bygger detta på fynd av kammar från mitten av 700-talet, getingpärlor från de sista decennierna på 700-talet, Birkabryggans läge idag, mitten av 700-talet, samt att det saknades vissa präglade mynt från år 980 bland myntfynden i skatterna så slutdateringen sätts till år 970. Birka har även beskrivits av Rimbert före år 875 och Adam av Bremen på 1070-talet. Birka är därmed några hundratals år före i sin tillkomst än Fröjel då Fröjel hade sin verksamhet som mest på 1000-talet och in på 1100-talet. Även spår av kistgravar vid gravfälten Grindsbacka och Kärrbacka på Birka påvisar jordbruksverksamhet med uppodling av det gamla stadsområdet, en senvikingatida fas. Pärlorna i materialet dateras till sent 800-tal eller första hälften av 900-talet. Andersson et al. (2016) påtalar att gällande dateringen för grav Bj 749 är den satt till runt sent 800-tal och 900-tal genom ett svärdshjalt och ett spjut.

Carlsson (1999a) och Carlsson (1999b) har använts för information om Fröjel medan Birkamaterialet har ett 15 – tal referenser. Resultatet av undersökningen förväntas vara annorlunda om Fröjelmaterialet vore större med fler referenser och utgrävningar bakom sig. Fröjel är värd att lyfta fram i det arkeologiska materialet och definitivt behövs fler undersökningar i området då det finns mycket kvar att studera. I Birkamaterialet lyfts Andersson et al. (2016) fram då de genomfört en arkeologisk undersökning av grav Bj 749 på Hemlandet på Björkö. Den graven har tidigare, delvis undersökts av Stolpe år 1879. Att jämföra Kyrkogården vid Fröjel 1998 med Grav Bj 749 på Birka har givit resultat som står sig väl i undersökningen gällande kontrast och korrelation dem emellan.

5.3. Fröjelmaterialets resultat

Även om inga utgrävningar har gjorts av Fröjel förrän 1987 (Carlsson 1999a, Carlsson 1999b) så har vår tids befolkning och jordbrukare hela tiden gjort fynd från sina åkrar daterade till vikingatid och lämnat in dessa till de antikvariska myndigheterna. Undersökningens resultat visade att ett flertal byggnader kunde urskiljas inom schakten A, B och C. Även stolphål och härdar som inte kunde knytas till specifika byggnader förekom, vilket tyder på att ytan innehåller spår av byggnader från skilda tidshorisonter. Genom fyndmaterialet sattes dateringen till 1000-talet till första hälften av 1100-talet. Även en brunn påträffades och bland annat påvisar fyndet av en djurhuvudformad spännbuckla att det har förekommit någon form av aktiviteter och praktiker. Spännbucklor användes av vikingatida kvinnor i deras klädsel för att hålla uppe hängslejkjolen. Även fynd av dräktspännen påvisar att männen också behövde något som höll ihop klädseln. Resultatet visar även att möjligen har Frøjels vikingatida människor varit förtjusta i att använda många smycken eller haft tillverkning av smycken då ett stort antal smycken har hittats i Frøjels gravar, som både nålar, armringar, fingerringar och kedjor samt att de flesta var gjorda i brons.

Ännu ett viktigt resultat från undersökningen i Fröjel var att fynden av nålar i ben och horn, sländtrissor talade om att det måste förekommit tillverkning av garn och därmed textilier som kunde användas till exempelvis tillverkning av kläder och segel. Till det behövdes ull som kom från får så fårskötsel måste därför förekommit. Som Dommasnes (2018:48) har påpekat så har verktyg för textilproduktion hittats i kvinnors gravar i det vikingatida Sogn. Detta har inneburit att kvinnor hade stor kunskap om fårskötsel och tillvaratagande av ullen för att kunna väva tyger av olika tjocklek och funktion. Textilierna visar en möjlig roll i handeln i olika allianser och nätverk för kvinnorna och även utanför hemmet. Gravfynd som sländtrissor och vävsvärd i järn vittnar om att flickor tidigt förberetts till att axla rollen som chef på gården både inom textilproduktion men också i övrigt att bli en bra gårdsfru.

Kedjorna hade många användningsområden, både till kläder, upphängning för verktyg i midjebältet och till vågar. Viktlod och vågar som påträffats visar att handel ägt rum och att det har varit av stor betydelse att få fram rätt vikt på sakerna som såldes, en handel som pågått vid den vikingatida hamnen i Fröjel. Brädspel och tärningar som hittats (Carlsson 1999a:85) kan inneburit en möjlighet till social samvaro med andra i vikingabyn eller ute på båtarna. Eller som Hedenstierna - Jonson et al. 2017 påtalat om brädspel i graven, att behärska strategier genom brädspel visade på en stark ledare. Människorna tycks även varit måna om sitt hår och skägg vilket framgår av de många fynden av kammar. Fynden berättar även om kontakter österut i form av bältesbeslag med vacker ornering och de många glaspärlorna i olika färg och form. Glasmaterialet som hittats i Fröjel visar att en tillverkning av pärlor även har förekommit på platsen. Ytterligare intressant resultat var kontakten österut mot Kievtrakten genom fyndet av ett uppståndelseägg (Carlsson 1999a:106) i Frøjels hamn.

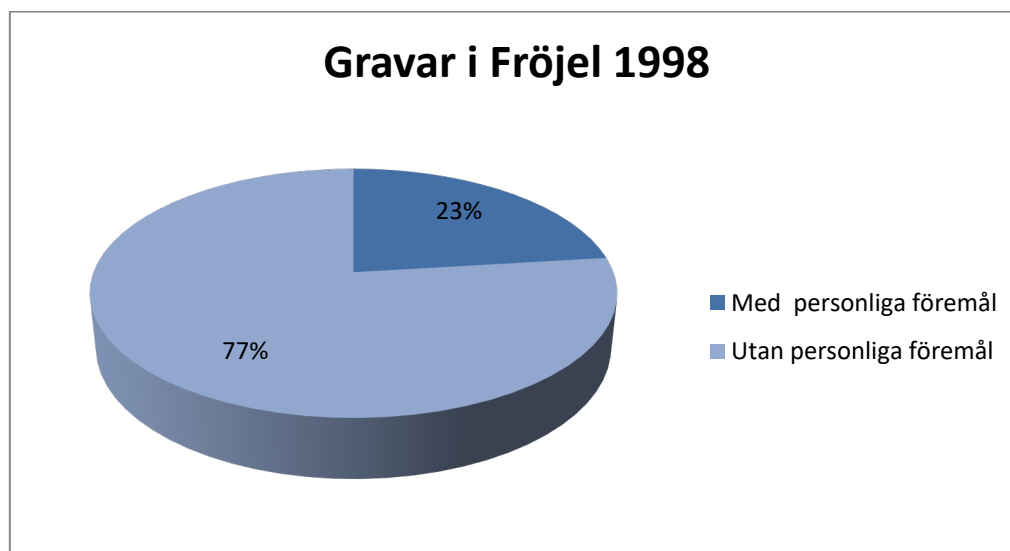
Undersökningens resultat visar också fler spår av mänskliga praktiker - handlingar genom fynden av brons och järnslag. En produktion av brons och järnprodukter har förekommit och redskap och verktyg tillverkade av järn var framträdande med 122 fyndposter (Ibid. 1999a:97). Den vikingatida hamnplatsen Fröjel kan helt klart haft en framträdande roll inom skeppsbyggeri då det uppträder många fynd av spikar, nitar, spiksökare och en kulhammare, som alla behövdes vid skeppsbyggeri. Knivar av järn och en liten arbetsyxa förekom också i Frøjelmaterialet men inga svärd eller delar av svärd. Vi som lever idag vet att krig och våld förekom under vikingatiden och förekommer än idag mellan olika folkgrupper och länder. Därför är det skönt att det inte förekommer några krigsmaterial i fynden från Fröjel då krig inte tillför något gott. Detta resultat antas därför stödja hypotesen om att, vikingen i Fröjel

levde mer i fred än fientlighet, då resultatet av fynd får tala, inga vapen – inga krig eller behov av att gå i försvar med tillhyggen.

Människorna har ur ett handlingsteoretiskt perspektiv Cornell och Fahlander (2002a; 2002b) visat oss idag att de verkat och agerat i en social kontext i Fröjel, under vikingatiden. Det har förekommit både tillverkning av textilier, smycken, pärlor, verktyg och båtar. Denna tillverkningsindustri krävde vissa aktiva handlingar och organisation – sociala strukturer för att fungera. Därefter vidtog både bytes, köp- och säljhandel. Med ett mikroarkeologiskt förhållningssätt ser vi att alla medverkande människor i det vikingatida Fröjel, alla aktörer som utfört handlingar, praktiker har lämnat spår till oss idag i materiella lämningar. De levde sina liv i fredens tecken och kunde verka som hantverkare och köpmän samt söka sig österut.

Resultatet av de arkeologiska undersökningarna vid Kyrkogården i Fröjel 1998

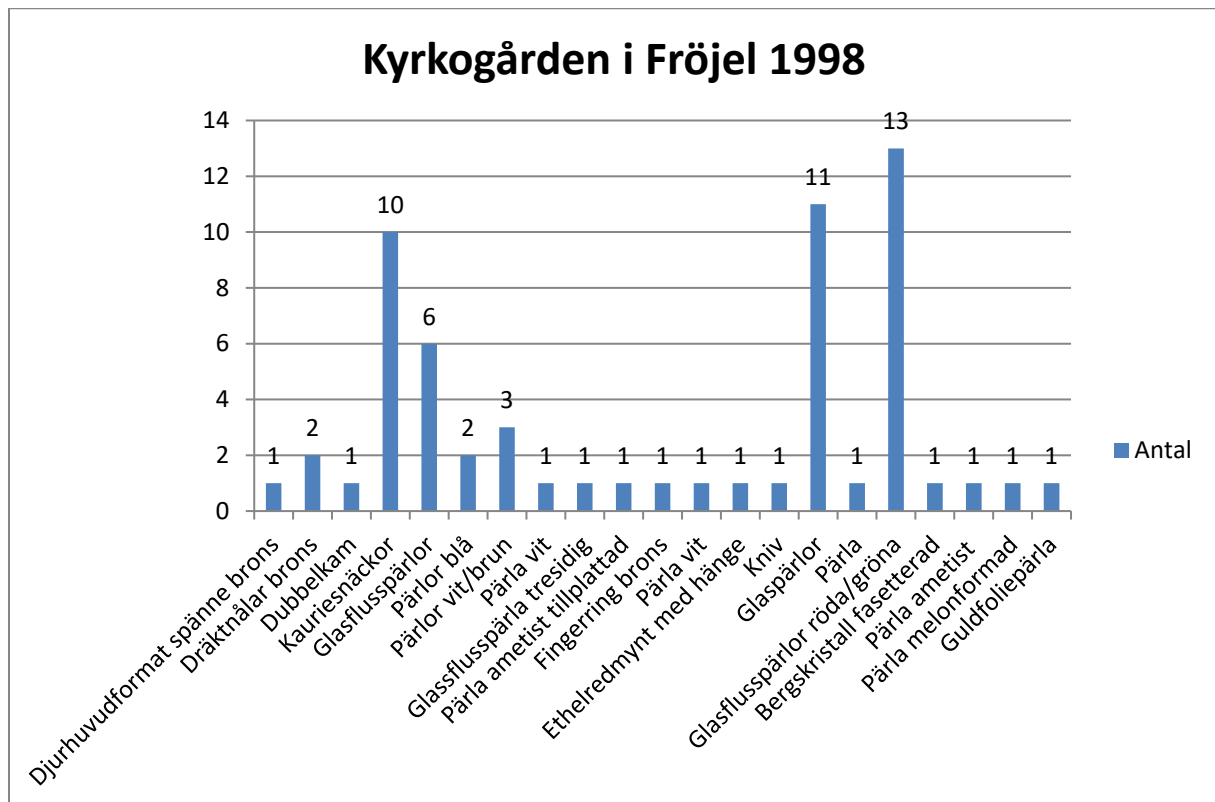
Arkeologiska seminariegrävningar utfördes 1998 i Fröjel vid Högsolan på Gotland, enligt (Carlsson 1999b:ff). Utöver ett 15-tal stolphål och skelett (43) stycken samt en stenrad, så var det personliga föremål som framkom i materialet från kyrkogården i Fröjel. Av 39 anläggningar så var det *nio* som hade med sig personliga föremål. Figur 110 visar ett cirkeldiagram i procentenheter över de 39 gravarnas fördelning gällande detta.



Figur 110. Procentfördelning av de personliga föremålen i gravar i Fröjel 1998.

Resultatet av denna studie visar att av de gravlagda var det huvudsakligen endast kvinnor och barn som förekom. Detta resultat tyder på att utgrävningarna har skett på kyrkogårdens norra del då männen har begravts på den södra delen. För att få en så korrekt bild som möjligt gällande kyrkogårdens datering så har det varit säkrast att gå efter de påträffade smyckenas stil. Enligt Trotzig (1983:385) kan dateringen sättas till omkring år 1020 med hjälp av ett Ethelredmynt med hänge. Även kammarna visar 1000-1100-tal precis som fynden av kauri-snäckorna som även påträffats i gravkontexter från både vendel- och vikingatid.

Figur 111 visar ett stapeldiagram från Kyrkogården i Fröjel med personliga föremål från de 61 fyndposterna. Undersökningen har koncentrerats till personliga föremål då dessa kan i sin form av ting berätta om de sociala strukturerna och människornas medvetna val av handlingar. Fram träder då en bild av det sociopolitiska maktsamhället som människorna ingick i hemma på boplassen och hur nätverk av tillverknings- och handelsindustri växte fram.



5.4. Birkamaterialets resultat

Birka har med sin Svarta jord en yta på cirka 90 hektar och har utforskats flera gånger. Det finns minst 3000 gravar från omkring år 970 då staden av någon anledning övergavs. Många olika orsaker kan ha förekommit som svält, sjukdomar, färskvattenbrist, temperaturskiftning, bränder och fientlighet. Idag är Björkö (Nilsson 2002:50) där Birkas lämningar finns ett naturskyddsområde. Gällande bebyggelse så har den skyddande stadsvallen runt Birka daterats med hjälp av ett mynt (Almgren 1988:34) till år 925. Husen i Birka (Magnus & Gustin 2009:22,23) var relativt små med stampat jordgolv eller träplankor med en öppen hård och runt husen löpte smala gränder. Stora stenar höll de många träbryggorna på plats från vattnet och upp till husen.

De hus som förekommer är många gånger enskeppiga hus (Rosberg 2009:264) med stolpar och ramverksteknik. Det märks en förändring i bebyggelsestrukturen då byggnationerna har utvecklats efter de behov som efterfrågats. Hus för både handel och tillverkning förekommer liksom Krigarnas hall (Lihammer 2012:110) där många fynd av vapen, nycklar, lås, sköldbucklor har gjorts längs väggarna. I de olika golvlagren har hittats ungefär 300 knivar, en torshammare, yxa, pil, spjutspetsar och silvermynt. Fynd hade även offrats i husets stolphål och i ett stolphål fanns en doppsko av brons till en svärdskada och 40 itusågade kamfodral. De arkeologiska undersökningarna visar att huset brändes ned och föremålen verkar ligga kvar precis där de var vid den förmodade attacken i slutet av 900-talet.

Birkas Svarta jorden har arkeologiskt sedan Stolpes tid berättat genom fynden hur människorna levde. De skriftliga källorna berättar inte (Magnus & Gustin 2009) om vilka produkter och varor som förekommit mest eller vika som varit mest betydelsefulla för människorna och Birkas utveckling. Undersökningen visar att järnåldern var den tid då järnprodukter uppfanns, tillverkades och distribuerades lokalt eller längre bort som österut via skeppen och dess handelsvägar. Säkertligen var järnprodukterna mycket eftertraktade då dess

egenskaper var uppskattade inom både hemmets bestyr, jordbruk, skeppsbyggeri och krigsutrustning. Ibid. (2009) påtalar också att Ansgarsbiografin berättar om kristna människor som säkert såldes som slavar.

Även om Birka var en handelsplats av betydande storlek under vikingatiden så var det troligen det egna huset eller det lilla huset med gårdsplan som utgjorde tryggheten för människorna. Helt enkelt människornas sociala arena där de kände gemenskap och utförde dagliga handlingar och praktiker för att familjen skulle överleva, växa sig starka och utvecklas. Människorna var agenter hemma på gården eller i hantverkarhuset och byggde upp social trygghet genom att utföra praktiker och kommunicera med varandra. Den största samhörigheten var förmodligen inom familjen och man hjälptes åt över gränserna vilket medförde att Birka blomstrade som det gjorde. Dommasnes (2016) har funnit att det kollektiva, mentala landskapet är just gården och människorna där. I Birka så var hantverksproduktionen inom textil, segelmakeri och skeppsbyggnation framträdande och även begravningsverksamheten med tanke på de många gravarna. Just hantverksproduktionen och särskilt vad smeden, bagaren och slaktaren utförde påverkade människorna i Birka med stor social och ekonomisk betydelse oavsett om det var byteshandel eller köp- och säljhandel.

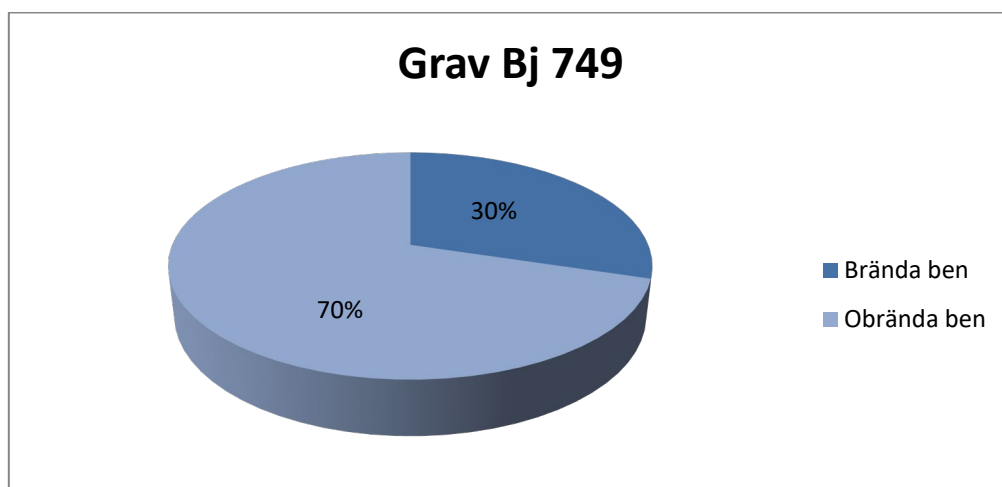
Med hjälp av identiska kammar från Staraja Ladoga som daterats till mitten av 700-talet och Birkabryggan (Clarke & Ambrosiani 1993:70,71) som med sitt höga läge i nuvarande kontext så hamnade dateringen också där runt mitten av 700-talet. De gulsvarta getingpärlorna (Nilsson 2002:91) som hittats i Birkas kulturlager har tillverkats i Ribe på Jylland och nya rön kom fram från danska forskare att pärlorna är från de sista decennierna på 700-talet. Då även brittiska präglade mynt saknas från år 970 i Birkas material så måste Birka och Björkö övergetts dessförinnan. Silverskatter Figur 95 som Stolpe (Clarke & Ambrosiani 1993:71) hittat innehåller mynt med år 962 och sätter Birkas slutdatering till år 970. Tilläggas bör att spår i form av kistgravar vid gravfälten Grindsbacka och Kärrbacka påvisar jordbruksverksamhet med uppodling av det gamla stadsområdet, en senvikingatida fas.

Resultatet av de arkeologiska undersökningarna av grav Bj 749

Stolpe hann undersöka ungefär 1100 av de 3000 gravarna och Stolpes fynd fick ligga över 50 år innan de fick behandling, konservering (Nilsson 2002:59) av arkeolog Arbman. Den grav som undersökningen lyfter fram särskilt i Birka materialet är (Andersson et al. 2016:46) som 2014 på Statens historiska museums vägnar utförde en arkeologisk undersökning av grav Bj 749. Denna grav var bara delvis utgrävd av Stolpe 1879. Anläggningen grep an till grav Bj 750 samt en tidigare okänd brandgrav mellan Bj 748 och Bj 749 som rasat och blandats med de nyare delarna av Bj 749. Fynd som hittades framför Bj 750 var nedgrävda och deformerade vapen i form av ett svärd, yxa och spjut. Möjligen kan de nedgrävda vapnen visa att det skett någon form av rituell rit runt Bj 750. Enligt Ibid. et al. (2016:39) är graven en brandgrav och kvarlevorna var möjligen av en kvinna placerad i en stor urna. Vid år 950 blev graven en kammargrav med Bj 750 ansluten och ett myntfynd från graven är daterat till 900-talets första hälft

De mänskliga kvarlevorna i grav Bj 749 härrör från två vuxna individer samt två närmast nyfödda barn. Dateringen för grav Bj 749 är bristande och kronologiskt anonymt men grav Bj 750 med sitt myntfynd har satt dateringen, se ovan. Gravfynden som kammar dateras till andra hälften av 800-talet och början av 900-talet och ytterligare en till cirka mitten på 900 talet Ibid. et al. 2016:38). Närmre 80 kg ben fanns i graven och den största fyndkategorin var brända och obrända ben i 609 fyndposter varav 428 var obrända och 181 brända. Figur 112 visar procentfördelningen av brända och obrända ben. Alla brända ben har inte gått att bestämma till art utan endast en mindre del. Av 2,5 kilo har 278 fragment kunnat

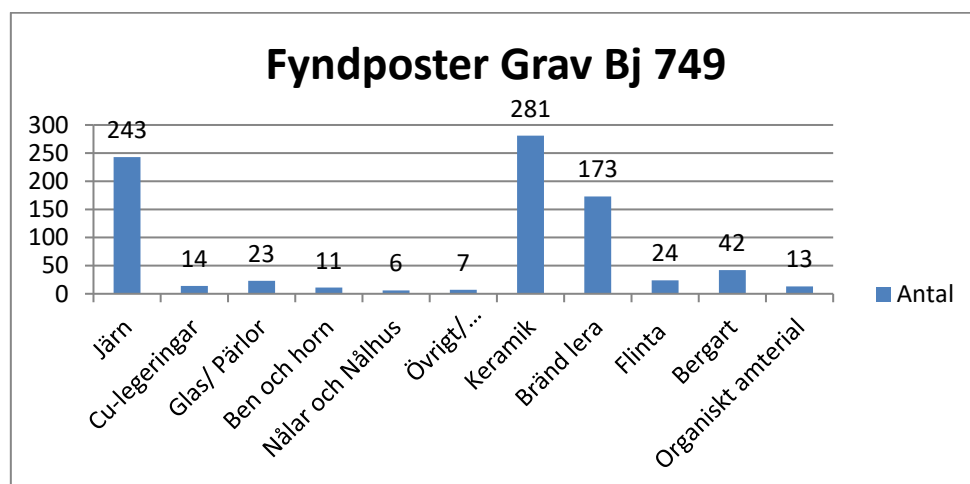
artbestämmas och människa utgör 25 fragment. De obrända benen har endast bestämts till däggdjur och obestämda. En skillnad är att kraniefragmenten är lägre i Bj 749 än vad de är i Svarta jorden.



Figur 112. Visar procentfördelningen av brända och obrända ben i grav Bj749.

Pärlorna i materialet dateras till sent 800-tal eller första hälften av 900-talet. Ett svärdshjält och ett spjut bidrar med kronologisk information och landar runt sent 800-tal och 900-tal (Ibid. et al. 2016: 38,39).

Undersökningens resultat visar ett stapeldiagram av grav Bj 749 och dess två lager AL 794 och AL 7557 med 837 fyndposter i Figur 113.



Figur 113. Visar ett stapeldiagram av grav Bj 749 och dess två lager AL 794 och A L 7557.

5.5. Korrelation och kontrast gällande Kyrkogården Fröjel 1998 och Bj 749

Undersökningens resultat strävar efter att påvisa korrelation, likheter och kontrast, skillnader mellan Kyrkogården i Fröjel 1998 och Grav Bj 749. Gravkontexten från Fröjel består av nio olika gravars material och från Birka rör det sig om en grav. För att avgränsa materialet har undersökningen riktats mot de personliga föremålen. Föremål som bevarats genom århundraden i gravarna berättar om människorna och deras liv.

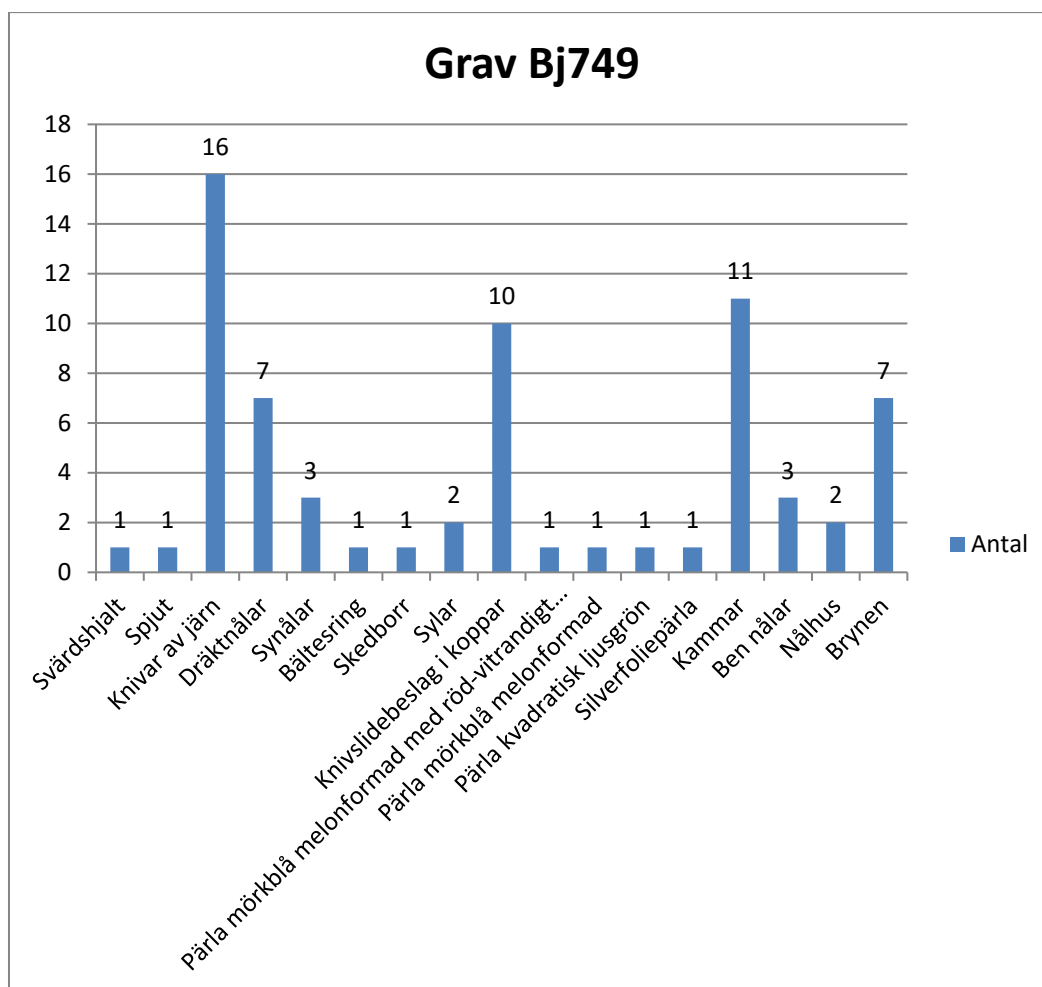
Fröjelmaterialet (Carlsson 1999b) från undersökningen 1987-1990 berättar å ena sidan om stenar som lagts på den döde för att den inte skulle kunna flytta sig – en slags makt ända in i döden. Även att halshuggning skett med tanke på huvudets vinkel på den döde eller hur personerna blivit nedslängda i gravarna. Å andra sidan visar materialet ett skelett av ett spädbarn som legat mot en kvinnas bröstkorg, en bröstkorg med två djurhuvudformade spännen. Tillsammans med sländtrissor, spjut, en förgylld fingerring, ringspännen, armringar och pärlor berättar gravarnas kontext om de vikingatida människornas levnadsvillkor. Att de gjort aktiva val som bestod av beslut och handlingar på boplatserna, val som påverkades av tillgång och efterfrågan på material till hantverksproduktion eller tillverkning gällande deras existens, som mat, kläder och bostad. Ett spjut var användbart inte bara att ha som försvar utan även att jaga fågel, fisk och vilda djur med. Gravarna berättar om boplatser med aktiva människor i en social och politisk fungerande organisation där det funnits en centraliserad maktstruktur med hövdingar, kungar, jarlar och undersåtar. Den centraliserade makteliten var ständigt närvarande vilket innebar övervakning av den yrkesverksamma bonden, handelsmannen/ handelskvinnan som var i beroendeställning till överheten. Samtidigt var makteliten beroende av att aktiva handlingar utfördes i de lägre skikten så att handeln gick framåt och utvecklades.

Intressant är att materialet från Svarta jorden (Magnus & Gustin 2009) i Birka berättar om fynd som funnits i både mäns och kvinnors gravar och det är vikter och dirhamer men skålvågar har endast hittats i mansgravar på Birka. Undersökningen betonar skillnader i gravkontexterna lite extra då det är skillnader som kan väcka nya frågor. Varför var det just männen som hade förtroendet och därmed makten att inneha skålvågar? En fråga som kan ingå i kommande undersökningar. Bjärköarätten med dess lagar och regler styrde handeln med pålitliga vågar och vikter så det blev schyst handel. De arabiska mynten har i huvudsak påträffats i de yngre lagren och i ploglagret. Det stöder hypotesen om att Birkas äldsta period skulle varit västinriktad. När det östliga materialet kom in så var det under 850-talet. Birkas kontakter med östvärlden kan bero på Rurik (Ambrosiani & Erikson 1994) och hans ättlingar som vid 800-talets slut bosatte sig i Novgorod och Kiev området. Värt att nämna är att det finns få västliga föremål i Birkamaterialet.

Tvärt om mot Birka är kvinnogravarna i Hopperstad (Dommasnes 2018) där kvinnogravar har skålvikter och inte bara som i Birka att skålvikterna finns i mansgravarna. Detta visar att kvinnor var vana vid handel och förhandlingar och därmed hade de makt. De drev handel både inom gården men även utanför och att de ingick i handelsnät med många kontakter.

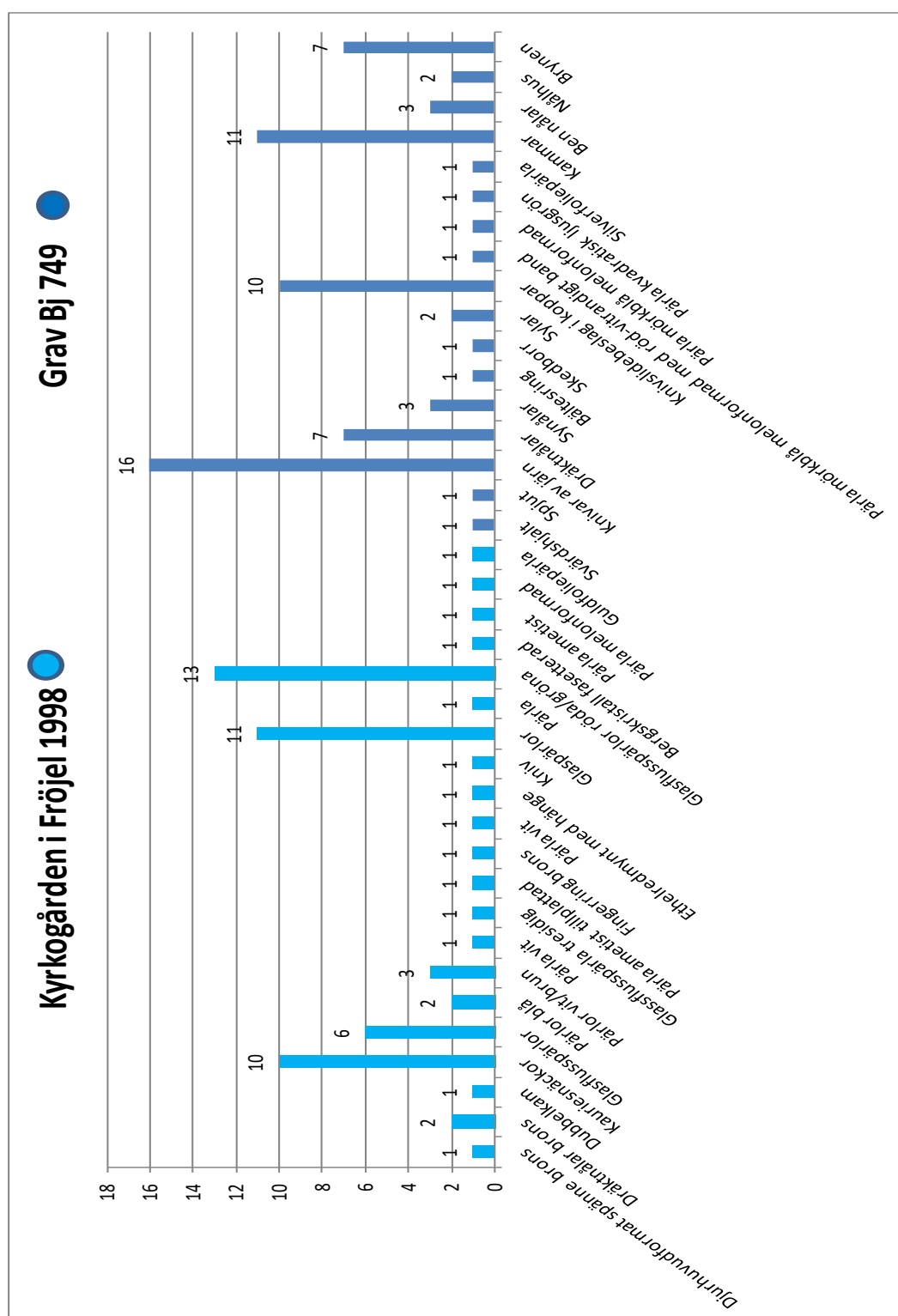
Birkas sophantering (Nilsson 2002) var inte den bästa då det fanns gott om råttor som levde bland alla soporna. Avfallet slängdes direkt i närmsta vatten runt ön och bryggorna. Hur detta påverkade människornas hälsa är lätt att räkna ut. Blev det också brist på rent dricksvatten så fick sjukdomar av olika slag fästa bland människor och djur. Bristen på virke medförde svårigheter med att elda och hålla värmen och ved som bränsle i tillverkningsindustrin var ett måste för att få fram produkterna. Något skedde inom fenomenet Birka och handelsplatsen övergavs efter 200 års verksamhet. Orsaker till detta kan vara religionsövergång till kristendomen. Kungen hävdade nu att han fått sin makt av gud och behövde ej längre genomföra aktiva handlingar i form av att skänka dyra gåvor till sina undersåtar för att bli omtyckt. Den politiska makten blev därmed större och det latinska alfabetet konkurrerade ut runskriften. Det viktigaste var nu att ha mycket jordegendomar (Lihammer 2012) som man själv bestämde över och därmed minskade ättens betydelse för de olika familjerna. Eftersom det anlades nya städer när de gamla övergavs kan detta vara en manifestering av makt. Bort med asagudarna och in med kristendomen och när hedniska Birka övergavs så anlades den kristna staden Sigtuna istället.

Fragment av koppar, järn keramik och lera samt hantverksspill ingår i de 837 fyndposterna i Grav BJ 749 gällande fyndlagren AL 794 och AL 7557. Undersökningen har valt bort dessa och lyfter istället fram de personliga föremålen i 69 fyndposter från ovanstående lager för att kunna söka efter korrelationer och kontraster gällande Fröjelmaterialet. Figur 114



Figur 114. Visar ett stapeldiagram av personliga föremål av grav Bj 749 och dess två lager AL 794 och AL 7557

Figur 115 visar ett stapeldiagram av de personliga föremålen från Kyrkogården i Fröjel 1998 och grav Bj 749. En jämförelse mellan de båda materialen påvisar att gravfynden är liknande. Människorna förmodas ha levt ett liv fullt med aktiva handlingar för att uppnå ett resultat, att överleva. Efter det kunde de rikta sina strategier mot utsmyckning, att omge sig med både funktionella och vackra föremål. Fröjelmaterialet är från 1000-talet och Birkamaterialet är från sent 800-tal till 900-tal. Bilden som framträder visar från båda materialen att klädseln varit smyckad med spännen, nålar och pärlor. Även att det var betydelsefullt att hålla håret i ordning med hjälp av kammar. Gravarnas benfynd visar att det handlar mest om kvinnor och barn. Birkamaterialet visar upp knivar, spjut och ett svärdshjalt som sannolikt kommer från Bj750 eller dess närhet och kan ingått i någon form av rituellt handling. Fröjelmaterialet har inga vapen och denna skillnad är intressant och väcker frågor om maktelit och behov av att försvara sig då vapen och knivar kan tolkas som att det var våldsamare och mer konfliktfyllt att leva på sent 800-tal i Birka än 1000-talet i Fröjel.



6. Slutsatser/Slutdiskussion

I denna undersökning var syftet att behandla och diskutera frågor kring vikingen som far österut som handelsman eller om det skedde som krigare. Till hjälp för undersökningen ligger tidigare forskning och litteratur, för att undersöka om det går att identifiera förekommande lokala praktiker, som går att koppla till olika områden. Även förekomsten av sociala strukturer och ideologiska praktiker som är knutna till den centraliserade makteliten har undersökts, för att förstå fenomen och olika förekommande praktiker vid bo och handelsplatser. Med utgångspunkt i undersökningen har en jämförande analys genomförts för att påvisa korrelation – likheter och kontrast – skillnader mellan de vikingatida bo- och handelsplatserna Fröjel och Birka.

Undersökningen har uppmärksammat Kyrogården vid Fröjel 1998 och grav Bj 749 och där de personliga föremålen satts i fokus för att finna strukturer och praktiker som påverkat människornas sociopolitiska sammanhang och existens. Fröjelmaterialet är från 1000-talet och Birkamaterialet är från sent 800-tal till 900-tal.

Även boplat- och gravfynd generellt har belysts då det tillfört undersökningen perspektiv på människors samhälleliga avtryck just där som de befinner sig med just den materialiteten, inom Norden och Östeuropa. Även kraftprovet att färdas på floder österut har uppmärksamats.

Uppsatsens övergripande frågeställningar som varit gällande för undersökningen är:

- Vilka sociala strukturer och praktiker går att spåra arkeologiskt i det vikingatida, centraliserade maktsamhället?
- Vilka sociala strukturer och praktiker uppenbarar sig i de skriftliga källorna?
- Vilka korrelationer och kontraster finns i det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna?

Uppsatsen påvisar både skillnader och likheter gällande Fröjel och Birkamaterialet. Genom att tillämpa ett handlingsteoretiskt perspektiv med ett mikroarkeologiskt (Cornell & Fahlander 2002a och 2000b) förhållningssätt har diskussioner kunnat genomföras. Även de skriftliga samtida, eller något snarare samtida skriftliga källorna har varit medverkande i diskussionerna och belyst relationen mellan (Andrén 1997) ting och text. Vikingens liv i fred eller fientlighet och som handelsman eller krigare har varit en central utgångspunkt i uppsatsen.

Genom att använda ett närvarande förhållningssätt gällande genus och könstillhörighet har även kvinnans roll i det vikingatida samhället lyfts fram. Det är skillnaderna som får genusfrågorna att ständigt vara aktuella tillsammans med könsroller och förväntningarna som tilldelats olika kön. Här pratar vi om skillnader baserade på sexualitet, etnicitet, ålder, funktionalitet och klass. Fortfarande är makt mest i fokus och ofta är det sociala och kulturella tolkningar av män och kvinnors biologiska olikheter som tas upp. Inte att förglömna är de spår som kvinnor lämnat i verksamheter som uppfattats som manliga, då som handelskvinna eller krigarkvinna. Vikter i kvinnors gravar i Birka och som i kvinnogravarna i Hopperstad – skålvågar, talar sitt tydliga språk. Kvinnorna var fullt kapabla till att verka som handelskvinnor. De har genom århundraden visat att de besitter makt att bestämma över hem, barn, handel och att de klarar sig bra utan att mannen var närvarande. En viktig slutledning för uppsatsen är att de aktiva handlingarna ledde till samarbete mellan människorna för att utveckling skulle ske, inom produktion och handel så att nätverken växte.

Vikingens liv kretsade kring överlevnad och produktion som övergick i byteshandel och valutabaserad handel i lokala nätverk och vidare genom större nätverk och med sikte österut. Genom att behov fanns för produkter och tillverkning av dessa kunde praktiker som tillverkning av föremål och produkter existera. Dessa behov genererar idéer, handlingar och strategier för att tillmötesgå behovet. I fallet med Birkas skinnberedning och handel med pälsverk eller Frøjels pärltillverkning på den norra delen av handelsplatsen, visar undersökningen att människor har skapat och uppnått resultat med hjälp av erfarenhetsbaserade praktiker. Detta gäller både hantverkskunnande och materialkännedom. Därefter har en handelsverksamhet tagit vid och spår av denna hittas i dag i gravar, stolphål och andra arkeologiska kontexter som skatter.

Sättet att tillverka redskap genom handlingar för att kunna framställa produkter och föremål som använts på boplatser och handelsplatser och därefter överges eller lämnas i en deponi visar praktiker av händelsekedjor. Enligt Delage (2017) är detta en metod, *chaîne opératoire* för att finna människan bakom artefakterna och föremålen. Undersökningen visar att Birkas stora deponier av djurben efter pälsberedning och Frøjels smältor av glasfluss för pärltillverkning är tydliga bevis på händelsekedjor och dess aktörers handlingar. Även ur ett mikroarkeologiskt perspektiv gäller det att först gräva där vi står och därefter sakta uppåt och utåt för att inte missa något. Därefter blir det intressant med att jämföra andra lokaler och platser för att finna likheter och skillnader som väcker nya sociopolitiska frågor.

Vidare visar undersökningen att det vikingatida samhället var uppbyggt på en hierarki med makt i fokus. Makteliten som kungar, jarlar och hövdingar stod högst i rang med stora jordområden och därefter följde den jordbrukande bonden, fiskaren och längst ner på skalan fanns trälarna. Samhällsstruktur, jordbruk och hantverk vilade på erfarenhet och kunskap och gav människorna hopp om överlevnad även om vissa hade större beslutsfattande makt och andra fick finna sig i att lyda. Till hjälp hade de gudarna som de tillbad och offrade åt genom ritualer och symboler. Torshammaren var en symbol för guden Tor som ansågs stå människan nära och går att finna i det arkeologiska materialet från till exempel Krigarnas hall i Birka. Denna hedendomssymbol (Gräslund 1992:190) förekom och hade inflytande även i välbärgade kretsar under de första kristna, danska kungarna.

Å andra sidan kan vi i den skriftliga källan, Ynglingatal läsa om hur fursten var tvungen att hålla gästbud och utdela gåvor som guld för att bli omtyckt och ej avsatt då samhällsstrukturerna byggde på vänskap och inte släktskap. Den som tog emot gåvorna blev tvungen att var lojal mot fursten. Undersökningen fann också att de aristokratiska nätverken byggde på släktskap men var bilateral, båda könen räknades lika mycket. Även gud- och fosterföräldraskap, ingifta samt vänner räknades in i nätverken.

Samhällerna som låter praktiker ärvas och gå vidare genom generationer gör att även maktstrukturen behålls (Bourdieu 1977) med dominans över andra. Detta förutsätter en viss stabilitet i samhällsstrukturen och som det vikingatida samhället många gånger hade genom släktskapet i ätten. Undersökningen fann att Birka hade stabilitet och blomstrade i 200 år för att sedan upphöra och många orsaker till det har lagts fram som brist på dricksvatten och epidemier. Här har undersökningen inte påträffat någon ny revolutionerande hypotes om, varför Birkas era tog slut. Produkterna har haft sitt värde både hemma på gården och utanför i nätverken men viss produktion krävde stort kunnande som exempelvis att smida svärd och spjut och att inte alla kunde allt gör att maktstrukturen behölls.

Det fanns även annan typ av makt som existerade i hierarkisamhället, nämligen en identitetsskapande process med maktstruktur. Undersökningen visar att det var fullt möjligt

att vara kvinna och bra på vävning, djurhållning och matlagning. Längst ner på skalan stod trälarna men visar även att här fanns möjlighet att utöva en viss makt genom kunskap. Trälar kunde vara utbildade i hantverk som guldbearbetning och träsnideri och hade de också friska ögon som kunde se detaljer, så var de värdefulla. Detta innebar också att hoppet om att bli fri en dag kom lite närmre i den tuffa vardagen. Undersökningen belyser även de förmodade tillfångatagna eller köpta aristokratiska kvinnorna eller möjligen dithyttade genom giftermål, som bidrog med nya sociala strukturer och interkulturellt utbyte, genom sina traditioner som mat, hantverk och språk. Värt att nämna är att undersökningen funnit att den vikingatida kvinnan kunde vara en handelsvara men samtidigt finns bevis av utgrävningar i Skandinavien (Lihammer 2012:13) som påvisar gravar med guld, silver och härskarsymboler. Detta resultat tolkas som att kvinnan var värdefull, innehade makt och var likvärdig mannen.

Vidare om makt, undersökningen påvisar att Kyrkogården vid Fröjel 1998 utgrävning inte fann några vapen utan endast knivar som varit för personligt bruk. Däremot vid Bj 749 förekom både knivar, ett spjut och ett svärdshjalt. Undersökningen kunde genom hypotesen om att vikingen levde i fred eller fientlighet finna svaret, fred gällande Fröjel och fientlighet gällande Birka. Rent generellt kan resultatet i undersökningen tolkas på detta sätt men är inte vetenskapligt bevisat då undersökningens material inte är av betydande storlek. Fler spår av vapen och benmaterial med traumaskador från flera gravar är mycket önskvärt för pålitligare resultat och skulle ge värdefull kunskap om praktiker, sociala strukturer i det vikingatida maktsamhället. Förekomsten av just vapen om de betraktas som personliga föremål, var undersökningens största kontrast mellan Fröjel- och Birkamaterialet.

I övrigt fann undersökningen att livssituationen för människorna på de båda platserna, Fröjel och Birka var likartade genom att studera gravarnas personliga föremål. Dessa ting som genom en relationsteori mellan ting och text, enligt Andrén (1997) berättar om de handlingar som genomförts på platserna. Människorna har varit aktiva aktörer och medvetet utfört handlingar för att producera redskap, verktyg och föremål. Dessa i sin tur har använts för tillverkning och producering av exempelvis mat, kläder, och smycken. Vidare att de västliga föremålen i Birka har varit väldigt få och detta tyder på att Birka under sin äldsta period skulle ha varit västinriktad för att under andra halvan av 800-talet varit påverkad av det östliga materialet. Birka liksom Fröjel har ingått i en handelsrutt mot öster och det är möjligt att rutten börjat vid vikingatidens början men varit på topp först under 900-talet. Även att Birka är omnämnt i de skriftliga källorna år 750 av Rimbert och år 1070 av Adam. Därtill kommer dendrokronologisk datering från Staraja Ladoga med sitt vikingatida skandinaviska material daterat till år 760.

Tack vare att segelkonsten utvecklades under vendeltid (550-750 e.Kr.) ökade kontakterna mot öster och lika så söder. Nu hade man kortare restid och det blev mindre riskfyllt att färdas över Östersjöområdet. Att vikingarna kom iväg österut vet vi genom den östliga skriftliga källan, Ibn Rustah som mötte ruserna på floden Volga i Kievriket 20-tal år senare än Ibn Fadlan. Rustah beskriver (Lunde & Stone 2012:126) vid mötet att ruserna (vikingarna) hade armringar av guld, nya, rena kläder och att de var vänliga. Att de försörjde sig på handel och att stormannens grav var stor som ett hus och fyllt med föda, dryckeskärl och mynt samt att även favorithustrun lades i graven för att dö. Vidare att de tog slaverna som fångar och sålde dem till khazarerna och att de handlade med sobel, ekorrskin och andra pälsverk. Mynten stoppade de i sina bälten för förvaring. Även bildstenar och runstenar berättar om vikingens bravader som handelsman österut och minnesstenar över detta har ristats genom aktiva handlingar. Stenar som idag berättar om den tidens största event, att kunna fara i viking eller att ta tjänst hos kejsaren i det bysantinska riket.

Undersökningen har också kommit fram till att det var pärlor som utmärkte sig både i Fröjel och i Birkamaterialet. Pärlorna går att använda vid datering, getingpärlor, att pärlor var högsta mode och omtyckta av både kvinnor och barn. Det arabiska kalifatet har producerat pärlor som hittats i Birka och att pärlor var eftertraktade över hela Europa under vikingatiden.

Tilläggas kan att Carlsson (1999a:144) funnit 14 pärlor i gravfynd av individ 24/89. Analysen kunde dock inte fastställa om det var en man eller kvinna som låg i graven men att det tolkats att det var en kvinna eftersom det var ett stort antal pärlor. Denna undersöknings resultat kan därmed utgöra utgångspunkten för framtida studier om könstillhörighet och eller ur ett queerperspektiv. Den eventuellt avvikande vikingatida människan får en chans och möjlighet att uttrycka sig genom ett queerperspektiv så som påtalas av Fanny Ambjörnsson (2016) i *Vad är Queer?* Ambjörnsson redogör (2016:70,92) för att queerteorin poängterar uppdelningen mellan normal och avvikande då den inte är neutral utan bygger på olika tillgång till makt, resurser och tolkningsföreträde. Samt att en vanlig uppfattning om vad queerperspektiv anses vara, nämligen att visa hur föreställningar om manligt och kvinnligt är historiskt och kulturellt beroende av en normerande heterosexualitet. Här blir det också tydligt att forskning med DNA- undersökningar är av betydelse då närvaro av x eller y kromosomer avgör könstillhörighet. I framtiden, i kommande undersökningar borde det gå att använda DNA-analyser för att fastställa könstillhörighet som i fallet med grav Bj 581 som nämns i uppsatsen, som undersökts av Hedenstierna Jonson et al. (2017). Skelettet saknade Y-kromosomer och innehöll X-kromosomer och var därför en kvinna. Det är alltså en högt rankad kvinnlig vikingakrigare i högstatusgrav Bj581.

Därför är det viktigt att studera genus och handlingar annars kan inte artefakterna sättas i ett sammanhang utan reduceras till slutsatser om biologiska skillnader mellan kvinnor och män i gravkontext.

Slutligen har uppsatsens syfte att undersöka om vikingen for österut som handelsman eller krigare därmed besvarats med att han kunde fara som krigare. Vilket han gjorde men insåg efter en tid att det inte fungerade, då han måste söka tillstånd hos myndigheterna för att få vistas på floden Volga och handla överhuvudtaget. Det gällde att hålla sig väl med maktorganisationen. Även att handelsorganisation redan förekom och fungerade runt floden Volga, Kievriket, floden Dnjepr vidare till Svarta havet och därmed gav röva och ta inte lika mycket som att byta och köpa. Därefter for han som handelsman och startade upp en handelsrutt som genererade eftertraktade varor som honung, kryddor pärlor, glas, siden och silverdirhamer hem till Norden. I gengäld hade han med sig järnprodukter som svärd och vackra skinn från bäver, räv, mård, vessla, sobel och ekorre. Vikingen har lämnat spår efter sig i det arkeologiska materialet hemma i Norden och runt Kievriket ända ner till vikingarnas Miklagård. Allt detta var möjligt genom vikingarnas aktiva och medvetna val av handlingar. Handlingar med sociopolitiska strukturer som förde dem framåt i en utveckling gällande överlevnad, tillverkningsprocesser och handelsresande i olika nätverk, hemma vid boplatsen och vidare ut i österled. Vidare, kvinnor förekommer i de skriftliga texterna såväl i det arkeologiska materialets gravkontexter i denna uppsats och berättar att kvinnan också var en viking med aktiva handlingar på en social arena.

7 . Sammanfattning

Föreliggande uppsats har i syfte att analysera och diskutera frågor med hjälp av tidigare forskning och litteratur samt skriftliga källor om vikingen som far österut som handelsman eller krigare. Genom att använda följande frågeställningar kommer sociala strukturer, och ideologiska praktiker framträda som förekom i den centraliserade makteliten under vikingatiden på bo- och handelsplatser:

- Vilka sociala strukturer och praktiker går att spåra arkeologiskt i det vikingatida, centraliserade maktsamhället?
- Vilka sociala strukturer och praktiker uppenbarar sig i de skriftliga källorna?
- Vilka korrelationer och kontraster finns i det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna?

Den teoretiska utgångspunkten som används kan beskrivas som en kombination av ett handlingsteoretiskt perspektiv med mikroarkeologiskt förhållningssätt och ett relationsteoretiskt perspektiv mellan text och ting. Uppsatsen diskuterar vikingens handlingar likväl boplatser och handelsplatser korrelationer och kontraster. Särskild uppmärksamhet har givits till Fröjel och Birka och de teoretiska ingångarna går att tillämpa samtidigt och relatera till varandra.

De vikingatida människornas praktiker, handlingar har lämnat spår i det arkeologiska materialet. Spår som uppmärksammas idag genom gravfynd, skatter och stolphål och som tillsammans med skriftliga källor ger oss en inblick hur människorna uppfattade sin omvärld och verklighet. En generalisering sker även gällande andra platser inom Norden och Östeuropa och just deras materialitet och vad det innebar för människorna som levde och verkade där. Generella korrelationer och kontraster kommer att jämföras dem emellan samt även kraftprovet att färdas österut på floderna. Vikingar var både män och kvinnor och uppsatsen har strävat efter att hålla genusfrågor och deras problematiseringar vid liv då könsroller och ifrågasättande om manligt och kvinnligt dyker upp.

Den jämförande analysen har funnit att det finns korrelationer – likheter och kontraster – skillnader mellan Fröjel och Birkamaterialet och särskild uppmärksamhet har riktats mot Kyrkogården i Fröjel och Bj 749. Fröjelmaterialet är från 1000-talet och Birkamaterialet är från sent 800-tal till 900-tal. Även hypotesen om vikingens liv i fred eller fientlighet har funnit svar genom att studera personliga föremål från gravkontexterna.

De arkeologiska källorna och de skriftliga källorna har korrelationer då de beskriver föremål eller händelser som exempelvis de många pärlfynden, gudadyrkan och offerriterna. De flesta skriftliga, samtida källorna är österländska som Ibn Fadlan, Ibn Rustah berättelser och Nestorskrönikan. Birka liksom Fröjel har ingått i en handelsrutt mot öster och det är möjligt att rutten börjat vid vikingatidens början men varit på topp först under 900-talet. Även att Birka är omnämnt i de skriftliga källorna år 750 av Rimbert och år 1070 av Adam. Därtill kommer dendrokronologisk datering från Staraja Ladoga med sitt vikingatida skandinaviska material daterat till år 760.

Fröjel är daterat till 1000-talet till första hälften av 1100-talet.

8. Litteratur och källförteckning

Almgren, Bertil, 1988: *Vikingen*. Göteborg: Bokia.

Ambjörnsson, Fanny, 2016: *Vad är queer?* Stockholm: Natur och kultur

Ambrosiani, Björn, 2013: *Stratigraphy. Vol. 1, Part one: the site and the shore, part two: the bronze caster's workshop*. Stockholm.

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G, 1991: *Birka vikingastaden – jakten på svarta jordens hemligheter har börjat!* Helsingborg: Schmidts Boktryckeri AB.

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G, 1992: *Birka vikingastaden – Askan i svarta jorden avslöjar: De första husen!* Laholm: Reprofirman AB Laholm.

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G, 1994: *Birka vikingastaden – Smycken och djurben bland 40 000 fynd – vattensållet avslöjar livet för 1 200 år sedan!* Spanien: Globograf.

Andersson, Gunnar, Näversköld, O, Kerstin, Vedin, Eva, 2016: *Arkeologisk undersökning av grav Bj 749 – RAA 118, Adelsö socken, Uppland*. Stockholm: Statens historiska museum.

Andersson, Kent, 2013: *I skuggan av rom – Romersk kulturpåverkan i Norden*. Stockholm: Atlantis AB.

Andersson, Kent, 2017: *Krigarna från Valsgärde – Glimtar från en guld- och granatskimrande forntid*. Tallinn: Print best.

Andrén, Anders, 1997: *Mellan ting och text - En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Arwill - Nordbladh, Elisabeth, 1998: *Genuskonstruktioner i Norsk Vikingatid*. Göteborg. . Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi 1998.

Arwill - Nordbladh, Elisabeth, 2001: *Genusforskning inom arkeologin*. Stockholm: Högskoleverket.

Bergström, Liselotte, 2015: Husen i Birkas garnison, mellan atavism och förnyelse. I Anders Söderberg, Lisen Tamm, Rune Edberg, Magnus Källström och Johan Runer (red.). *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*. Sigtuna museum. S. 44 – 59.

Bourdieu, Pierre, 1977: *Outline of a theory of practice*. Cambridge 1977.

Brøndsted, Johannes, 1965: *The vikings*. Harmondsworth: Cox & Wyman Ltd.

Carlsson, Dan, 1999 a: *“Ridanäs” Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok.

Carlsson, Dan, 1999 b: *Gård hamn och kyrka – En vikingatida kyrkogård i Fröjel*. Visby: Högskolan på Gotland.

Clarke, Helen & Ambrosiani, Björn, 1993: *Vikingastäder*. Höganäs: Fälth.

Conkey, Margaret W, 1991: Context of Action, Context for Power.: Material Culture and Gender in the Magdalenian. I J.M. Gero & M.W. Conkey (red.). *Engendering Archaeology*. Oxford: Basil Blackwel. S 57-92.

Cornell, Per & Fahlander, Fredrik, (2002a): *Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi*. Göteborg: Inst. för arkeologi, Univ.

Cornell, Per & Fahlander, Fredrik, (2002b): Microarchaeology, materiality and social practice. *Current Swedish archaeology*. 2002 (10), s. 21-38.

Delage, Christophe, (2017): Once upon a time...the (hi)story of, the concept of the chaîne opératoire in French prehistory, *World Archaeology*, DOI: 10.1080/00438243.2017.1300104

Dommasnes, Liv Helga, 1999: Kvinner og barn i forhistoriske samfunn. I Egil Mikkelsen och Petter B. Molaug (Red.). *Viking Norsk arkeologisk Årbok*, Bind LXII-1999 S. 7-18.

Dommasnes, Liv Helga, 2018: Aristokrater, kvinner, kunnskap og makt- Vik fra romertid til vikingtid. *Viking Norsk arkeologisk Årbok*, Vol: LXXXI 2018 S. 35-62.

Dommasnes, Liv Helga & Hommedal, Alf Tore 2016: One thousand years of tradition and change on two West – Norwegian farms AD 200 – 1200. I Liv Helga Dommasnes, Doris Gutmiedl – Schümann och Alf Tore Hommedal (red.). *The Farm as a Social Arena*. Münster: Waxmann Verlag GmbH 2016. S.127 – 169.

Edberg, Rune, 1994: *Expedition Holmgård – Vikingabåten Aifurs färd från Sigtuna till Novgorod*. Stockholm: Gotab

Edberg, Rune, 2002: *Färder i Österled – Experiment, källor, myter och analogier*. Stockholm: Akademi tryck, Edsbruk.

Edberg, Rune, 2005: *Samtidsarkeologi och moderna vikingafärder*. Stockholm: Intellecta Docusys.

Edberg, Rune, 2017: *Vikingar i österled – Gamla Båtar och moderna färdexperiment*. Stockholms universitet, institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholm marine Archaeology Reports, 7 Uppsala: Wikströms tryckeri, Uppsala

Edgren, Torsten, 2000: The Eastern Route: Finland in the Viking Age. I William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (ed.). *Vikings the north Atlantic saga*. Smithsonian Institution Washington DC 2000. P. 103-126

Fahlander, Fredrik, 2003: *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Göteborg: Dept. of Archaeology, Göteborgs universitet.

Fitzhugh, William W, 2000: Puffins, ringed pins, and runestones –The Viking Passage to America. I William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (red.). *Vikings the north Atlantic saga*. Smithsonian Institution Washington DC 2000. P. 11-25.

- Gadamer, Hans-Georg, 1981: *Truth and Method*, London: Sheed and Ward.
- Giddens, Anthony, 1979: *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony, 1982: *Profiles and Critiques in Social Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony, 1984: *The constitution of society*. Outline of the theory of structuration. Cambridge. Polity Press.
- Gräslund, Anne-Sofie, 1992: Torshammare, hängkors och andra amulethängen. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna S.190-191.
- Gräslund, Anne-Sofie, 2000: Religion, Art And Runes. I William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (red.). *Vikings the north Atlantic saga*. Smithsonian Institution Washington DC 2000. P. 55-71.
- Harrison, Dick, 2019: *Vikingarnas historia*. Lund: Historiska Media.
- Hjardar, Kim, 2016: *Vikingarnas Handel*. Vikingarnas Värld. Vikingarnas historia i kartor, text och bilder. Slovenien: Italgraf Media.
- Hjardar, Kim & Vike, Vegard 2011: *Vikingar i krig*. Stockholm: Bonnier fakta.
- Hedenstierna - Jonson, Charlotte, In Press [2020a]. With Asia as neighbour: archaeological evidence of contacts between Scandinavia and Central Asia in the Viking Age and the Tang Dynasty. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 81.
- Hedenstierna - Jonson, Charlotte, 2020b: Entering the Viking Age through the Baltic. I Laila Kitzler Åhfeldt, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Per Widerström and Ben Raffield (Ed.). *Relations and Runes – The Baltic Islands and Their Interactions During the Late Iron Age and Early Middle Ages*. Visby: Swedish National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet).P. 11-22.
- Hodder, Ian, 1982: *Symbols in action: Ethno archaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, Ian, 1986: *Reading the Past*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, Ian, 1989: *Writing archaeology: site reports in context*. *Antiquity* 63:268-274.
- Jansson, Henrik, 1998: *Templum nobilissimum: Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, Göteborg: Novum grafiska.
- Jansson, Ingmar, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna S.74 – 81.
- Jansson, Ingmar, 2005: *Situationen i Norden och Östeuropa för 1000 år sedan – en arkeologs synpunkter på frågan om östkristna inflytanden under missionstiden. Från Bysans till Norden*, red. Henriks Janson. Malmö: Team Offset. S. 37-96.

Jansson, Jim, Harrison, Dick, Hedenstierna - Jonson, Charlotte, Helmersson, Klas, Lindström, Jens, Magnusson, Thomas, Sundström, Amica, 2018: *Birkas skepp – Vikingatid på Östersjön*. Stockholm: Medströms Bokförlag och författarna

Johnson, Matthew, 2010: *Archaeological theory: an introduction*. 2. ed. Chichester: Wiley-Blackwell.

Kaliff, Anders & Mattes, Julia, 2017: *Tempel och kulthus i det forna Skandinavien*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Larsson, Mats G, 1991: *Väringar Nordbor hos kejsaren i Miklagård*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis AB.

Lehtosalo – Hilander, Pirkko-Liisa, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna S.1904-195.

Lihammer, Anna, 2012: *Vikingatidens härskare*. Lund: Historiska media.

Lunde, Paul & Stone, Caroline, 2012: Ibn Fadlan and the Land of Darkness – *Arab Travellers in the Far North*. London: Clays Ltd, Elcograf S.p.A.

Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009: *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Magnusson, Magnus, 1981: *Vikingarna i öst och väst*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Nilsson, Helena, 2002: *Hur arbetar arkeologen?* Trelleborg: Berlings Skogs

Nitenberg, Annelie, 2019: *Härskare i liv och död*. Social exklusivitet och maktstrategi i Vänerbygd under yngre järnålder. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för Historiska studier.

Nosov, E.N, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna S.76,77,78,306.

Nosov, E.N, 1994: The emergence and development of Russian towns: some outline ideas. I: Przemyslaw Urbanczyk. *Archaeologia Polona vol. 32:1994*. Warsaw: Pawel Dąbrowski Publishing Agency.

Price, N, 2012: Dying and the Dead: Viking Age Mortuary Behaviour. I: Brink & Price, N. *The Viking World*. Routledge. Abington .

Rausing, Gad, 1985: Beowulf, Ynglingatal and the Ynglinga Saga : fiction or history? I *Fornvännen 80, The Journal of Swedish Antiquarian Research* S.163-178.

Rosberg, Karin, 2009: *Vikingatidens byggande i Mälardalen. Ramverk och knuttimring*. Uppsala.

Stalsberg, Anne, 1988: Handelskvinner i vikingtiden. I Aina Schiøtz (red.). *Nytt om Kvinneforskning*. S 73-79.

Steinsland, Gro, 1992: Nordisk hedendom. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna. S.144-151.

Svanberg, Fredrik, 1999: *I skuggan av Vikingatiden* Om Skåne Halland Blekingen och Sjöland, Lund: KFS AB.

Svanberg, Fredrik, 2000: *Vikingatiden i Skåne*. Lund: Historiska media.

Thunmark - Nylén, Lena, 1995: *Die Wikingerzeit Gotlands I Abbildungen der Grabfunde*. Stockholm, Kungl. Vitterhets - Historie – och antikvitets akad. Almqvist & Wiksell International.

Tilley, Christopher, 1991: *Material Culture and Text: The Art of Ambiguity*. London: Routledge.

Trotzig, Gustaf, 1983: Den gamla och den nya religionen. I Ingmar Jansson (red.). *Gutar och vikingar*. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB.

Westholm, Gun, 2008: Gotland och omvärlden. I Ann- Marie Pettersson (red.). *Spillingsskatten – Gotland i vikingatidens världshandel*. Lund: Wallin & Dalholm Boktryckeri AB. S. 109-153.

Widerström, Per, 2008: *En rik vikings bosättning på nordöstra Gotland*. I Ann- Marie Pettersson (red.). *Spillingsskatten – Gotland i vikingatidens världshandel*. Lund: Wallin & Dalholm Boktryckeri AB. S.41-63.

Wikander, Stig, 1978: *Araber vikingar varingar*. Lund: Affärstryckeriet.

Ödman, Anders, 1992: Hus och hem. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna. S.136-143.

9. Elektroniska källor

Andersson et al. 2016, Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin.
https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf
2020-05-21 Kl 13:55

Arkeologiska undersökningar Birka/Björkö SHM webbsida.
<https://historiska.se/birka/arkeologi-forskning/undersokningar/>
2020-04-08 Kl 16:01

Bergqvist, Johanna, 1999, Spår av religion i Uppåkra under 1000 år. *I Fynden i centrum Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Acta archaeologica lundensia series in 8°, no.30 S. 113-125
https://www.uppakra.lu.se/fileadmin/_migrated/content_uploads/2._Fynden_i_Centrum.pdf
2020-03-28 Kl 20:48

Crona, Malin, 1998 i uppsatsen *Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland.
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:00

Fornsök – Riksantikvarieämbetets fornminnes informationssystem.
<https://app.raa.se/open/fornsok/>
2020 – 02- 19 Kl 16:16

Garnisonen krigarnas hus SHM webbsida.
<https://historiska.se/birka/platsen/garnisonen/>
2020-04-08 Kl 16:49

Gotlands museum webbsida- sandstensbrynje.
<http://samlingarna.gotlandsmuseum.se/index.php/Detail/objects/85512>
2020-02-25 Kl 17:17

Gräslund, Bo, 2018, *Beowulfkvädet- Den nordiska bakgrunden*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 149 Opia 64 Printed in Sweden 2018 Textgruppen i Uppsala AB.
<https://kgaa.bokorder.se/sv-SE/download/aff04db9-9e36-431f-bf3a-b361d9f581f0>
2020-05-20 Kl 17:19

Hedenstierna - Jonson et al. 2017 A female Viking warrior confirmed by genomics.
<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1160189/FULLTEXT01.pdf>
20-20-05-19 Kl 14:54

Litteraturbanken – Ur Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, översatt av Emanuel Svenberg (1984)
<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/AdamBremen/titlar/AdamAvBremenHistorien/sida/225/faksimil>
2020-03-05 Kl 14:50

Pärlor i Birka.
<https://historiska.se/birka/vad-ar-birka-hovgarden/hantverk/parlor-i-birka/>
2020-04-18 Kl: 14:33

Rausing, Gad, 1985, *Beowulf, Ynglingatal and the Ynglinga Saga Fiction or History?* 2020-
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/2531/1985_163.pdf?sequence=1&isAllowed=y
20-03-20 Kl 13:54

Riksanikvarieämbetet- Fornsök- webbsida runsten Ed 73:1
<https://app.raa.se/open/fornsok/lamning/129d8d46-6a7b-4741-82a0-de122c179b57>
2020-02-25 Kl 17:19

Riksantikvarieämbetet, UV Mitt Rapport 2009:22 *Sundvedaskatten– en grav med oväntat innehåll* Uppland, Odensala socken, Rävsta 5:123, RAÄ 201:1 Dnr 423-2948-2007 Louise Evanni.
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/4797/rm2009_22.pdf
2020-01-25 Kl 14:14

SHM webb Birkas största verksamhet.

<https://historiska.se/upptack-historien/artikel/birkas-storsta-verksamhet/>
2020-04-07 Kl 19:42

Stockholms universitets webbsida, forskning om Birkakrigaren.

<https://www.su.se/forskning/profilomr%C3%A5den/kulturarv-historiska-artefakter-processer/birkakrigaren-var-en-kvinna-1.346138>
2020-02-13 Kl 12:17

10. Övriga Källor

Charlotte Hedenstierna – Jonson, arkeolog och forskare vid Uppsala universitet och Statens historiska museum, e-post 2020-06-15.

11. Bilagor

Bildkällor från tryckt litteratur och internet.

Figur 1. *Viking i Österled*. Foto: Anders Kvåle Rue (2004)

© Anders Kvåle Rue/Nordic Image & Tom Lovell/National Geographic Stock
<https://popularhistoria.se/sveriges-historia/vikingatiden/vikingar-i-osterled>
20-01-12 Kl 17:13

Figur 2. *Yggdrasil*. Foto: Vikingarnas mytologiska värld

<https://historiska.se/nordisk-mytologi/vikingarnas-mytologiska-varld/>
20-01-12 Kl 18:20

Figur 3. *Bildsten från Tjängvide Gotland*. Foto: SHM 4171 (2000:56)

Gräslund, Anne-Sofie, 2000. I William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (red). *Vikings the north Atlantic saga*. Smithsonian Institution Washington DC.

Figur 4. *Bildsten från När Gotland*. Foto: SHM 1152:1 (2000:56)

Gräslund, Anne-Sofie, 2000. I William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (red). *Vikings the north Atlantic saga*. Smithsonian Institution Washington DC.

Figur 5. *Kranie från människa, Ribe, Danmark som visar inristade runor bl.a. Odens namn*.

Foto: Antikvarisk samling Ribe ASR 5M73 (1992:146) Steinsland, Gro, 1992. Nordisk hedendom. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna.

Figur 6. *Runsten, Altuna, Uppland från 1000-talet. Tors kamp mot Midgårdsormen*.

Foto: Föreningen Norden (1992:146) Steinsland, Gro, 1992. Nordisk hedendom. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna.

Figur 7. *Torshammare av silver från Skåne, okänd fynd ort cirka år 1000*.

Foto: Erik Werenskiöld (2011:38)

Hjardar, Kim & Vike, Vegard, 2011. *Vikingar i krig*, Stockholm: Bonnier fakta.

Figur 8. *Statyett av Oden från Lindby Skåne*. Foto: Sören Hallgren SHM (2012: 139)
Lihammer, Anna, 2012. *Vikingatidens härskare*, Lund: Historiska media.

Figur 9. *Kopia av en liten statyett av Tor med hammare funnen på Island*. Foto: Ole Malling Roskilde (2016:16)

Hjardar, Kim, 2016 *Vikingarnas Handel*. Vikingarnas Värld. Vikingarnas historia i kartor, text och bilder. Slovenien: Italgraf Media.

Figur 10. *Liten statyett av Frej från Rällinge i Södermanland*. Foto: SHM (1992:147)
Steinsland, Gro, 1992. Nordisk hedendom. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna.

Figur 11. *Sandstensbryne med runinskrift från Timans i Roma*. Foto: Gotlands museum
<http://samlingarna.gotlandsmuseum.se/index.php/Detail/objects/85512>
20-01-15 K1 18:10

Figur 12. *RAÄ Tillinge 8:1 Runsten*. Foto: Staffan blix
<http://www.svenskarunstenar.net/uppland/u792ulunda.html>
20-01-16 K1 18:42

Figur 13. *RAÄ Bärbo 40:2 Runsten*. Foto: Riksantikvarieämbetet
https://app.raa.se/open/fornsok/api/lamning/dokument/fil/aWlwYXg6Ly9vYmplY3RiYXNlLmRvY3VtZW50L2RvY3BhcnRpdGlvbIMxODMyOTA2/12000000505741_F.jpg
20-01-20 K1 19:42

Figur 14. *RAÄ Ed 73:1 Södra sidan Runsten*. Foto: Christer Hamp
<http://www.christerhamp.se/runor/gamla/u1/u112-1.html>
20-01-20 K1 19:59

Figur 15. *Halvdan, inristning i Hagia Sofia, Istanbul*. Foto: Kristina Jonsson (2012:51)
Lihammer, Anna, 2012: *Vikingatidens härskare*, Lund: Historiska media.

Figur 16. *Vårbyskatten*. Foto: Statens historiska museum (1992:79)
Jansson, Ingmar, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna.

Figur 17. *Sunvedaskatten*, 4 mynt. Sasanidiska mynt, ått – och framsida. Foto: Bengt A. Lundberg (U4870_20–21).
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/4797/rm2009_22.pdf
20-02-03 K1 20:12

Figur 18. *Sunvedaskatten 2 mynt Arab-sasanidiska*, ått – framsida. Foto: Bengt A. Lundberg (U4870_26–27).
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/4797/rm2009_22.pdf
20-02-05 K1 18:32

Figur 19. *Torshammarring från mansgrav i Gnezdovo*. Foto: Gosudarstvennyj Istoričeskij Muzej, Moskva (1992:306)

Nosov, E.N, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna.

Figur 20. *Skandinaviskt praktbetsel från Gnezdovo 900 – tal*. Foto: Gosudarstvennhij Istoriceskij Muzej, Moskva (1992:76)

Nosov, E.N, 1992: Österled. I Else Roesdahl (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800-1200*. Stockholm: Föreningen Norden och författarna

Figur 21. *Betsel från Gnezdovo vid utgrävning år 1900 utförd av Sergey I. Sergeev*.

Foto: V.V Novikov(2016)

https://www.academia.edu/30335850/Scandinavian_bridle_of_a_saddle_horse_from_barrow_7_excavated_S_I_Sergeev_in_Gnezdovo_Novikov_AV2019_Horsebridle_Sergeev
20-02-07 K1 19:45

Figur 22. *Vikingatida svärd från Dybeck Skåne*. Foto: Ulf Bruxe

<https://historiska.se/upptack-historien/foremal/svard/#group-4>
20-02-07 K1 22:10

Figur 23. *Samma svärdfäste som Figur 22*. Foto: Ulf Bruxe

<https://historiska.se/upptack-historien/foremal/svard/#group-3>
20-02-07 K1:22

Figur 24. *Sju hela välbevarade svärd*. Foto: Vitenskapsmuseet i Trondheim (2011:170)

Hjardar, Kim & Vike, Vegard 2011: *Vikingar i krig*. Stockholm: Bonnier fakta

Figur 25. *Fotfolkets och rytteriets utrustning som den visas på Bayeux-tapeten*.

Foto: Staden Bayeux (1998:220)

Almgren, Bertil, 1988:220 *Vikingen*. Göteborg: Bokia

Figur 26. *Rundkullig hjälm med glasögonformat ansiktsskydd som hittades i en grav på gården Gjermundbu i norska Ringerike och är daterad till 950 – 975*.

Foto: Kulturhistorisk museum, Oslo (2011:188)

Hjardar, Kim & Vike, Vegard 2011: *Vikingar i krig*. Stockholm: Bonnier fakta.

Figur 27. *Målade sköldar från vikingatiden. Högst upp till vänster, exempel på sköldar från Gokstadsskeppet. Nedan fragment från Grimstrup och Ballateare. Högst upp till höger, avbildning från Osebergstapeten. Nedan, från frankiska avbildningar och Bayeux-tapeten*.

Foto: Vegard Vike (2011:187)

Hjardar, Kim & Vike, Vegard 2011: *Vikingar i krig*. Stockholm: Bonnier fakta.

Figur 28. Till vänster: *En fylking i genomsnitt*. En perfekt fylking ska bestå av flera olika slags krigare. Sköldmur längst fram och kast – och skjutvapen längst bak. Till höger: *En sköldborg skyddar alla sidor vid försvar och anfall eller har goda förutsättningar för att klara ett projektilangrepp*. Foto. Anders Kvåle Rue (2011:79,80,81)

Hjardar, Kim & Vike, Vegard 2011: *Vikingar i krig*. Stockholm: Bonnier fakta.

Figur 29. *Vikingaskepp i fylking för att bekämpa slag*. Foto: Anders Kvåle Rue (2016:70)

Hjardar, Kim, 2016: *Vikingarnas Handel*. Vikingarnas Värld. Vikingarnas historia i kartor, text och bilder. Slovenien: Italgraf Media.

Figur 30. *Frøjels vikingatida hamn ligger cirka 42 km söder om Visby, i direkt anslutning till den kustnära kyrkan i socknen*. Foto: Dan Carlsson (1999:7)

Carlsson, Dan, 1999 a: "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 31. *Djurhuvudformat spänne SHM Inventarienummer 14618 Fröjel Bottarve*.
<http://mis.historiska.se/mis/sok/fyndlokal.asp?lokalid=28896&in=1&show=&showF=1&samlomr=0&tabpage=1&npage=8>
2020-04-20 Kl 19:28

Figur 32. *De föremål som den gravlagda fått med sig var två sen vikingatida bronsnålar, två fingerringar, en av brons och en av silver. Den senare var ornerad i en stil som närmst kan karakteriseras som djurstil*. Foto: ATA(1999b:8)
Carlsson, Dan, 1999 b:8 *Gård hamn och kyrka – En vikingatida kyrkogård i Fröjel*. Visby: Höskolan på Gotland

Figur 33. *Fosfatkarteringen gav tydliga indikationer*. Foto: Dan Carlsson (1999a:43)
Carlsson, Dan, 1999 a: 43 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 34. *Lösfynd*. Foto: Dan Carlsson (1999a:19)
Carlsson, Dan, 1999 a: 19 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 35. *En bågfibula från 500-talet ger en bakre datering av verksamheten vid Frøjels hamn. Spännet kommer förmodligen från en utplöjd grav*. Teckning: Marie Östberg (1999a:57)
Carlsson, Dan, 1999 a: 57 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 36. *Viktlod från hamnområdet i Fröjel. De är alla i brons. Skala 1:1*. Teckning: Marie Östberg (1999a:77)
Carlsson, Dan, 1999 a: 77 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 37. *Delar av balansvågar. skala 1:1*. Teckning: Marie Öberg (1999a:78)
Carlsson, Dan, 1999 a: 78 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 38. *Sammansatt enkelkam från vikingatid. Funnen i kulturlagret*. Teckning: Marie Östberg (1999a:79)
Carlsson, Dan, 1999 a: 79 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 39. *Tre exempel på dubbelkammar från Fröjel. Påträffades i norra delen av hamnområdet och dateras till 1000-talet och 1100-talet*. Teckning: Marie Östberg (1999a:81)
Carlsson, Dan, 1999 a: 81 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 40. *Nålar och prylar*. Teckning: Marie Östberg (1999a:82)
Carlsson, Dan, 1999 a: 82 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 41. *Två lök - eller kupolformade spelbrickor i ben*. Teckning: Marie Östberg (1999a:85)
Carlsson, Dan, 1999 a: 85 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 42. *Tärning i ben*. Teckning: Marie Östberg (1999a:85)
Carlsson, Dan, 1999 a: 85 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 43. *Tre av 18 sländtrissor tillverkade i ben. De två större tillverkade av ledkulan på lårbenet av nöt*. Teckning: Marie Östberg (1999a:86)
Carlsson, Dan, 1999 a: 86 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 44. *Djurhuvudformat spänne med ornamentik är tillverkat under 8- 900 – tal.* Teckning: Marie Östberg (1999a:87)

Carlsson, Dan, 1999 a: 87 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 45. *Djurhuvudformat spänne med kedja från vendeltid 700 – tal.* Teckning: Marie Östberg (1999a:87)

Carlsson, Dan, 1999 a: 87 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 46. *Ringspänne av brons daterad till vikingatid.* Teckning: Marie Östberg (1999a:89)

Carlsson, Dan, 1999 a: 89 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 47. *Armring av brons med linjeorning.* Teckning: Marie Östberg (1999a:89)

Carlsson, Dan, 1999 a: 89 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 48. *Klackring i bärnsten och på insidan finns små cirklar och ett kors inristat. En liknande ring har påträffats i Sigtuna och typen hör främst hemma i Novgorod, där den påträffats i flera exemplar.* Teckning: Marie Östberg (1999a:90)

Carlsson, Dan, 1999 a: 90 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 49. *Förgylld fingerring.* Foto: Roland Hejdström (1999a:135)

Carlsson, Dan, 1999 a: 135 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 50. *Kedja av brons.* Teckning: Marie Östberg (1999a:90)

Carlsson, Dan, 1999 a:90 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 51. *Remände och bältebeslag av brons eller silver, samtliga utom nummer 3816i silver* Teckning: Marie Östberg 1999a:92)

Carlsson, Dan, 1999 a:91 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 52. *Nål som kan tjänat som metkrok.* Teckning: Marie Östberg (1999a:92)

Carlsson, Dan, 1999 a:92 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 53. *Två dräkt- och prydnadsnålar från senare vikingatid.* Teckning: Marie Östberg (1999a:92)

Carlsson, Dan, 1999 a:92 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 54. *Nål från vendeltid.* Teckning: Marie Östberg (1999a:92)

Carlsson, Dan, 1999 a:92 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 55. *Fyndet av hammaren från 1000 – talet förstärker intrycket av omfattande skeppsbyggeri och hantverk.* Teckning: Marie Östberg (1999a:95)

Carlsson, Dan, 1999 a:95 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 56. *Pilspetsar från Fröjel.* Teckning: Marie Östberg (1999a:97)

Carlsson, Dan, 1999 a:97 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 57. *Glaspärlor av skilda former och mönster funna i kulturlagret.* Teckning Marie Östberg

Crona, Malin, 1998 i uppsatsen *Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland, Bilaga

Figur 58. *Uppståndelseägg från Kiev*. Foto: Raymond Hejdström (1999a:106)
Carlsson, Dan, 1999 a:106 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 59. *Fosfatkarta med schakt över Bottarve 1:17*. Bild: Dan Carlsson (1999a:54)
Carlsson, Dan, 1999 a:54 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 60. *Plan över bebyggelsepåren i yta "A"*. Bild: Dan Carlsson (1999a:60)
Carlsson, Dan, 1999 a:60 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 61. *Yta "B" med ett flertal stolphål*. Foto: Dan Carlsson (1999a: 63)
Carlsson, Dan, 1999 a:63 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 62. *Schakt, yta "C" med stenpackning*. Bild: Dan Carlsson 1999a
Carlsson, Dan, 1999 a:66 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 63. *Gravfält*. Bild: Dan Carlsson (1999a:107)
Carlsson, Dan, 1999 a:107 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 64. *Pärlor från grav 1/87*. Teckning: Marie Östberg Crona, Malin, 1998 i uppsatsen
*Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring
tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:00

Figur 65. *Pärlor från grav 2/87*. Teckning: Marie Östberg Crona, Malin, 1998 i uppsatsen
*Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring
tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:10

Figur 66. *Armring från grav 4/87*. Teckning: Marie Östberg (1999a:118)
Carlsson, Dan, 1999 a: 118 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 67. *Dosformigt spänne från grav 4/87*. Teckning: Marie Östberg (1999a:118)
Carlsson, Dan, 1999 a:118 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 68. *Pärlor från grav 4/87*. Teckning: Marie Östberg Crona, Malin, 1998 i uppsatsen
*Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring
tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:18

Figur 69. *Dosformigt spänne från grav 3/88*. Foto: Dan Carlsson (1999a:123)
Carlsson, Dan, 1999 a:123 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 70. *Djurhuvudformat spänne från grav 3/88*. Foto: Dan Carlsson (1999a:122)
Carlsson, Dan, 1999 a:122 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 71. *Bältesölja från grav 9/8*. Teckning: Marie Östberg (1999a:127)
Carlsson, Dan, 1999 a:127 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 72. *Bronsspiral från grav 26/88*. Teckning: Marie Östberg (1999a:134)
Carlsson, Dan, 1999 a:134 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 73. *Förgylld klackring från grav 32/88*. Foto: Roland Hejdström (1999a: Omslag)
Carlsson, Dan, 1999 a: Omslag "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 74. *Föremål från grav 9/89*. Foto: Dan Carlsson (1999a:139)
Carlsson, Dan, 1999 a:139 "*Ridanäs*" *Vikingahamnen i Fröjel*. Visby: Arkeo Dok

Figur 75. *Pärlor från grav 19/89*. Teckning: Marie Östberg Crona, Malin, 1998 i uppsatsen *Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:20

Figur 76. *Pärlor från grav 24/89*. Teckning: Marie Östberg Crona, Malin, 1998 i uppsatsen *Pärlor från det vikingatida Fröjel – material sammanställning och diskussion kring tillverkning, handel och proveniens* Högskolan på Gotland
<https://www.gotland-fieldschool.com/beads.pdf>
2020-03-28 11:25

Figur77. *Flygfoto över Björkö*. Foto: Jan Norrman. Karta: Hans Drake (2002:51)
Nilsson, Helena, 2002:51 *Hur arbetar arkeologen?* Trelleborg: Berlings Skogs

Figur 78. *Vikter att väga upp silver med att ha som betalningsmedel*. Foto: Carl O. Löfman(2009:37)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009:37 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 79. *I Birkas avfallslager påträffades mängder av ben*. Foto: Carl O. Löfman (1994:44)
Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1994:44 *Birka vikingastaden – Smycken och djurben bland 40 000 fynd – vattensållet avslöjar livet för 1 200 år sedan!* Spanien: Globograf

Figur 80. *Under vikingatiden började man att massproducera olika typer av spännen*. Foto: Carl O. Löfman (1994:22)
Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1994:22 *Birka vikingastaden – Smycken och djurben bland 40 000 fynd – vattensållet avslöjar livet för 1 200 år sedan!* Spanien: Globograf

Figur 81. *Till vänster : Klädesdräkt med pärlor och redskap*. Teckning: Christina Jonsson (2009:81)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009: 81 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.
Till höger: nycklar som kvinnor ofta bar. Foto: Carl O. Löfman (1992:73)
Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1992:73 *Birka vikingastaden – Askan i svarta jorden avslöjar: De första husen!* Laholm: Reprofirman AB Laholm

Figur 82. *En blå så kallad melonpärla med röd-vit randigt band runt midjan*. Foto: Gabriel Hildebrand (2016:23)
Andersson, Gunnar, Näversköld. O, Kerstin, Vedin, Eva, 2016:23 *Arkeologisk undersökning av grav Bj 749 – RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland*. Stockholm: Statens historiska museum

Figur 83. *Pärlor från Birka*. Foto: Bengt A. Lundberg (2009:5)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009:5 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 84. *Mannens klädsel under vikingatid*. Foto: Cedric Archer (2016:93)
Hjardar, Kim, 2016: 93 *Vikingarnas Handel*. Vikingarnas Värld. Vikingarnas historia i kartor, text och bilder. Slovenien: Italgraf Media. S. 10.

Figur 85. Modell över hur Birka kan ha sett ut under 800 – talets början.
Foto: BO G. Erikson (2002:52)
Nilsson, Helena, 2002: 52 *Hur arbetar arkeologen?* Trelleborg: Berlings Skogs

Figur 86. *Sedan den gamla vikingatiden har marken med den gamla Birkastaden och dess hamnar höjts fem meter genom landhöjningen*. Karta: Bernt Forsblad (1991:14)
Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1991:14 *Birka vikingastaden – jakten på svarta jordens hemligheter har börjat!*. Helsingborg: Schmidts Boktryckeri AB

Figur 87. *Flygbild över borgberget som var Birka stadens förnämsta försvarsanläggning*.
Foto: Björn Ambrosiani (1991:13)
Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1991:13 *Birka vikingastaden – jakten på svarta jordens hemligheter har börjat!*. Helsingborg: Schmidts Boktryckeri AB

Figur 88. *Träpalissad med portar och skyttevärn*. Foto: Bengt A. Lundberg (2009:56)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009: *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 89. *Hallen från terrass I*. Bild: sigtuna museum (2015:51)
Bergström, Liselotte, 2015:51 *Husen i Birkas garnison, mellan atavism och förnyelse*. I Anders Söderberg, Lisen Tamm, Rune Edberg, Magnus Källström och Johan Runer (red.). *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*. Sigtuna museum. S. 44 - 59

Figur 90. *De stolpburna ramverkshusen i garnisonen*. Bild: Sigtuna museum (2015:51)
Bergström, Liselotte, 2015: 47 *Husen i Birkas garnison, mellan atavism och förnyelse*. Sigtuna museum: Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

Figur 91. *Krigare i Garnisonen*. Foto: Jan Eve Olsson (2009:60)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009:5 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 92. *Arkeologerna menar att tomterna i hamnområdet legat i rader*. Foto: Bengt A. Lundberg (2009:4)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009:4 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 93. *Husrekonstruktioner genomförs för att öka och fördjupa kunskapen om vikingatida husbyggnad*. Foto: Lena Johansson (2009:106)
Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009:106 *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 94. *Getingpärlor i glas ca: år 740 -760 funna i Hjalmar Stolpes schakt*. Foto: Carl O. Löfman (1994:21)

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1994:21 *Birka vikingastaden – Smycken och djurben bland 40 000 fynd – vattensållet avslöjar livet för 1 200 år sedan!* Spanien: Globograf

Figur 95. *En av silverskatterna från Stolpes utgrävningar i Birka*. Foto: Carl O Löfman (1991:49)

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1991:49 *Birka vikingastaden – jakten på svarta jordens hemligheter har börjat!*. Helsingborg: Schmidts Boktryckeri AB

Figur 96. *Adelsöstenen*. Foto: Bengt A. Lundberg (2002:81)

Nilsson, Helena, 2002: 81 *Hur arbetar arkeologen?* Trelleborg: Berlings Skogs

Figur 97. *Biskopskräkla från Helgö*. Foto: Statens Historiska Museum

Lihammer, Anna, 2012: 22 *Vikingatidens härskare*, Lund: Historiska media

Figur 98. *Buddha från Helgö*. Foto: Sören Hallgren (2012:20)

Lihammer, Anna, 2012: 20 *Vikingatidens härskare*, Lund: Historiska media

Figur 99. *Stolpes dagbok 171-1872 sid1*. Foto: Statens Historiska Museum

Stolpes anteckningsbok Björkö 1871,1872 sid1

<https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Bok1a.pdf>

2020-04-07 K1 15:57

Figur 100. *Stolpes dagbok 171-1872 sid 68*. Foto: Statens Historiska Museum

Vikingatida vikter med anteckning sid 68

<https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Bok1a.pdf>

2020-04-07 K1 15:58

Figur 101. *Lodfoto Bj 749, brandlagret AL 7557*. Foto: Erich Nau & Eva Vedin (2016:14)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar

Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf

2020-04-07 K1 19:24

Figur 102. *Påträffade ben (rödfärgade) från spädbarnen/tvillingarna*. Teckning: Leena Drenzel (2016:34)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar

Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf

2020-04-07 K1 19:27

Figur 103. *Påträffade ben (rödfärgade) från de vuxna individerna*. Teckning: Leena Drenzel (2016:35)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar

Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf

2020-04-07 K1 19:29

Figur 104. *Kammar av B – typ med sin kronologiska tyngdpunkt förlagd till ett stycke in på 900 – talet.* Foto: Ola Myrin (2016: 37)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf
2020-04-07 Kl 19:38

Figur 105. *Ett urval av de intakta glaspärlorna. Daterade till Sent 800 – tal eller tidigt 900 – tal.* Foto: Gabriel Hildebrand (2016:37)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf
2020-04-07 Kl 19:43

Figur 106. *Spjutspets med lansettformigt blad.* Foto: Kerstin O. Näversköld (2016:19)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf
2020-04-07 Kl 19:48

Figur 107. *Svärdhjalt är nätt och litet med en längd av 6,5cm.* Foto: Erich Nau (2016:19)

Arkeologisk undersökning av grav Bj749, RAÄ 118, Adelsö socken, Uppland Gunnar Andersson, Kerstin O. Näversköld & Eva Vedin 2016

https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Arkeologiskundersokning_Bj749.pdf
2020-04-07 Kl 19:58

Figur 108. *Grav 581, teckning av Stolpe 1878, kammargrav med manligt skelett och två hästskelett.* Foto: Lennart Herlin (1991:42)

Ambrosiani, Björn & Erikson, Bo G. 1991: *Birka vikingastaden – jakten på svarta jordens hemligheter har börjat!* Helsingborg: Schmidts Boktryckeri AB

Figur 109. *Torshammarring med amuletter.* Foto: ATA, RAÄ (2009:68)

Magnus, Bente & Gustin, Ingrid, 2009: *Birka och Hovgården*, I Lena Johansson, Annika Ragnarsson (red.). Falköping: Elanders.

Figur 110 – 115 i Excel av författaren

Figur 110. *Procentfördelning av de personliga föremålen i gravar i Fröjel 1998.*

Figur 111. *Stapeldiagram över gravar med personliga föremål.*

Figur 112. *Visar procentfördelningen av brända och obrända ben i grav Bj749.*

Figur 113. *Visar ett stapeldiagram av Bj 749 och dess två lager AL 794 och A L 7557.*

Figur 114. *Visar ett stapeldiagram av personliga föremål av Bj 749 och dess två lager AL 794 och AL 7557*

Figur 115. *Visar stapeldiagram med sammanställning av de personliga föremålen från Kyrkogården i Fröjel 1998 och grav Bj749.*

Tabell 1- 14 i Word av författaren

Tabell 1. Visar gravfynd av individ 1/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:111).

Tabell 2. Visar gravfynd av individ 2/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:113).

Tabell 3. Visar gravfynd av individ 4/87 i materialet enligt Carlsson (1999a:118).

Tabell 4. Visar gravfynd av individ 3/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:122,123).

Tabell 5. Visar gravfynd av individ 9/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:127).

Tabell 6. visar gravfynd av individ 26/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:134).

Tabell 7. Visar gravfynd av individ 32/88 i materialet enligt Carlsson (1999a:135).

Tabell 8. Visar gravfynd av individ 9/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:139).

Tabell 9. Visar gravfynd av individ 19/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:143).

Tabell 10. Visar gravfynd av individ 24/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:144).

Tabell 11. Visar gravfynd av individ 25a, b/89 i materialet enligt Carlsson (1999a:146,147).

Tabell 12. Visar gravfynd av individer från kyrkogården i Fröjel -98 i materialet enligt Carlsson (1999b:49ff).

Tabell 13. Visar gravfynd från Grav Bj 749 på gravfältet RAÄ118 (Hemlanden) på Björkö enligt Andersson et al. (2016:11,ff).

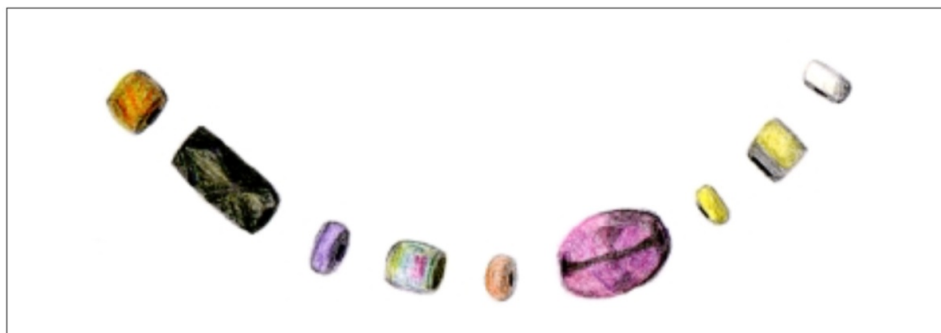
Tabell 14. Visar brända och obrända bens förekomst och fyndposter från Grav Bj 749 RAÄ 118 (Hemlanden) på Björkö enligt Andersson et al. (2016:30,31).

12. Appendix1.

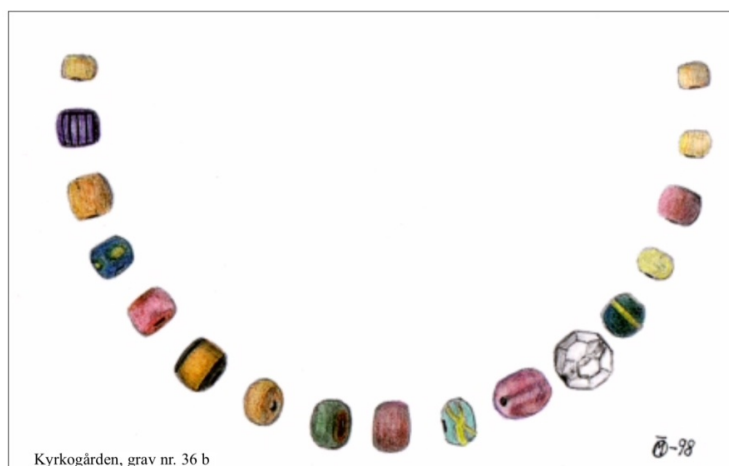
Följande teckningar av Marie Östberg i Crona (1998) visar pärl- och snäckmaterial från Anl. 6 Figur 1, Anl. 21 Figur 2 och Anl.36B Figur 3 vid Kyrkogården i Fröjel.



*Figur 1. Anl.6, 16 pärlor, varav 10 kaurisnäckor samt 6 olikfärgade glasflusspärlor.
Teckning: Marie Östberg*

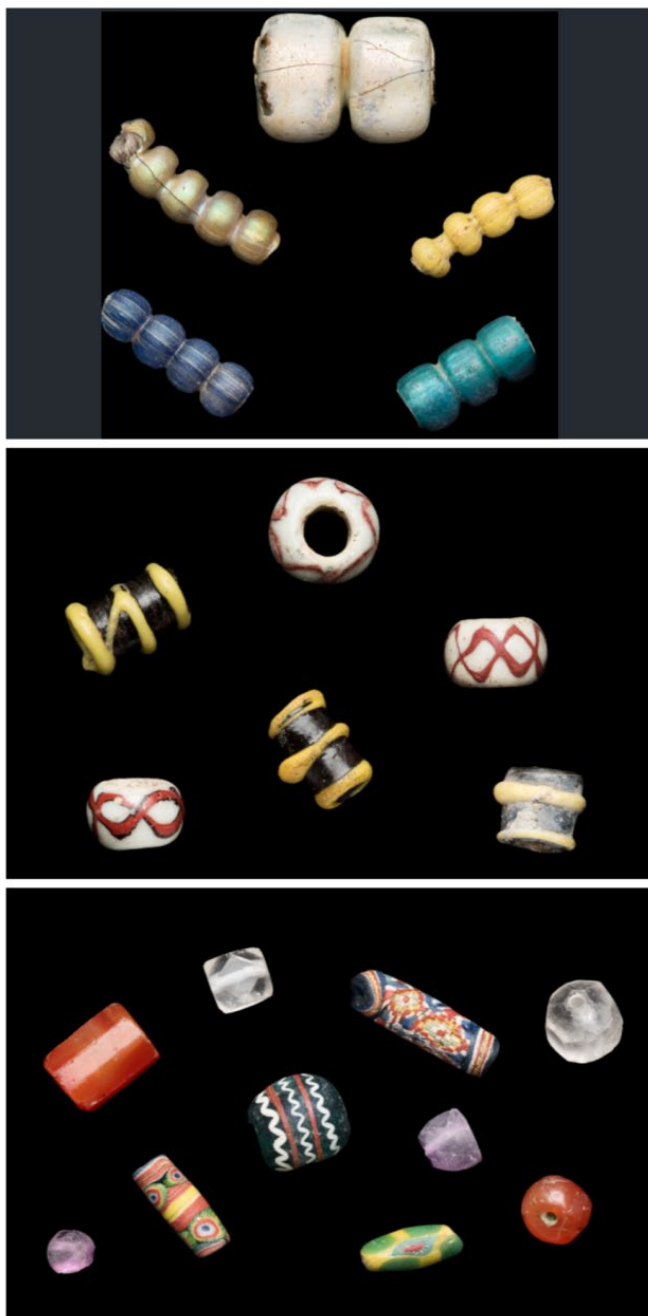


*Figur 2. Anl.21, 10 pärlor, varav 1 lång tresidig glasflusspärla, 2 guldfoliepärlor samt 1 stor, oval och tillplattad pärla av ametist.
Teckning: Marie Östberg*



*Figur 3. Anl. 36B, 17 pärlor, varav 1 fasetterad bergskristall, 1 guldfoliepärla, 1 pärla av ametist samt 1 melonformad blå glasflusspärla. Övriga pärlor, röda och gröna glasflusspärlor.
Teckning: Marie Östberg*

Följande foto Figur 4 av Ola Myrin visar pärlor från underökningarna i Svarta jorden 1990-1995 då det hittades drygt 6000 glaspärlor samt en hel del smältor och avfall från pärltillverkning (SHM Pärlor i Birka webbsida).



Figur 4

Överst: Segmenterade glaspärlor i olika storklekar och färger från Svarta Jorden.

Mitten: Getingpärlor och så kallade röda åttor från Svarta jorden.

Underst: Ett urval importerade pärlor ur Birkas Svarta jord. På bilden finns, förutom fyra vackra mosaikpärlor även ett par gjorda av ametist, karneol och bergkristall.

13. Appendix 2

Följande tabell visar utgrävningar för Birka/ Björkö enligt SHM webbsida.

Tabell 1. Sammanställning över Birka/ Björkö utgrävningar.

1680-talet Johan Hadorph. Okänt var men troligtvis i Svarta Jorden.
1804 G.J. Dahlström. Okänt var men av hans berättelse framgår att det var någonstans i Svarta jorden. Reseberättelse.
1811 B. Rutström, okänt var, fynd: två spjutspetsar och en yxa.
1825-27 Alexander Seton. Undersökte 13 gravar, varav två belägna i Borgs hage, övriga i olika delar av Hemlanden. För flertalet gravar är dock den exakta belägenheten okänd.
1859 Axel Erdman. Undersöker en grav på Hemlanden i samband med hans och kollegan Törnebohms geologiska undersökningar och karteringar av Björkö.
1871-95 Hjalmar Stolpe. Undersökte ett stort antal gravar (ca 1100 st) fördelade på olika gravfält samt omkring 4000 m ² av Svarta Jorden fördelat på olika ytor inom området. Publikation. Grävdagböcker. Ritningar
1883 Konsul Nils Persson. Utför olagligt grävningar i Svarta Jorden i syfte att tillvara benmaterial till framställning av konstgödsel
1902 Gunnar Hallström. Undersökning av en (skadad) skelettgrav (utan nummer.) Belägen ute i åkermarken mellan Hemlanden och Borgs hage. Ritning.
1905 Gustaf Hallström. Undersökning av en vid jordbruksarbeten starkt förstörd grav. Belägen vid åkerkanten intill "Borgs hage".
1932 Holger Arbman. Undersökningar av stadsvallen på två ställen varav det ena vid dess avslut i söder vid den så kallade Kyrkvreten samt tre gravar i nära anslutning till vallen. Rapport. Ritningar. Foton.
1934 Holger Arbman & Greta Arwidsson. Undersökning av två gravar norr om Borg, Varav den ena en kammargrav tidigare undersökt av Stolpe, samt schakt genom terrasserna på den ena så kallade Likbränningsplatsen, Sedermera omtolkat till Garnisonsområdet. Rapport. Ritningar. Foton.
1969-1971 Riksantikvarieämbetet, under ledning av Björn Ambrosiani och Birgit Arrhenius. Undersökningar av Svarta jordens hamnområde.
1969 Sjöhistoriska museet, under ledning av Catharina Ingelman-Sundberg. Marinarkeologisk inventering och undersökning i vattnet utanför Svarta Jorden samt vid Kugghamn och Korshamn. Artikel.
1975 Stockholms universitet/Arkeologiska forskningslaboratoriet. Seminariegrävning, undersökning av 6 gravar på Ormknös A.
1977 Stockholms universitet/Arkeologiska forskningslaboratoriet. Seminariegrävning, undersökning av 3 gravar på Ormknös B.
1978-80 Stockholms universitet/Arkeologiska forskningslaboratoriet. Seminariegrävningar, undersökningar av gravar på Kärrbacka – gravfält.
1981 Stockholms universitet/Arkeologiska forskningslaboratoriet. Arkeologisk prospektering i form av fosfatkartering av skilda ytor på Björkö.
1987 & 1989 Stockholms universitet/Arkeologiska forskningslaboratoriet. Undersökningar av stadsvallen (norr om Svarta jorden) samt terrassering (bebyggelse) och en grav belägen innanför stadsvallen.

Tabell 2. Visar sammanställning över lagerföljden vid grav Bj 749 enligt Andersson et al. (2016:85,86).

ID	Typ	Beskrivning
446	Lager	Lagret är ytskiktet av AL 794. Dokumenterades endast 2013.
794	Lager	Fyndförande fyllningslager. Starkt sotfärgat (svart) med lite inslag av träkol. Tydlig avgränsning i plan. Fynd: järn, cu-leg, keramik, glaspärla, ben/horn, kvarts, skiffer, sandsten, flinta samt brända- och obrända ben. Lagret framkom under AL 446 men gränsen mellan de båda var ställvis svår att iaktta och definiera.
1128	Grop	Vapendepå, rund ca 0,9 meter i diameter. Fynd: yxa (2013), svärds klinga (2013), svärds-hjalt (2014) och spjut (2014).
1186	Lager	Ljusbrun sand-, mo- och siltlager beläget omedelbart utanför kärnröset till Bj 750. Fynd: keramik (Tating), järn (nit). Del av högbygget/konstruktionen.
1221	Lager	Grå/brun/svart kompakt yta. Framkom under AL 1186. Möjligen ytan av AL 794 invid Bj 750. Fynd: Järnfragment
1249	Lager	Fyllningslager av ljusbrun sandmo, beläget över södra delen av Bj 749. Åt SV överlagras lagret AL 794.
3498	Stenpackning	Stensamling/stenpackning, ca 1,0 x 1,4 m stor. Oregelbundet rundad form. Belägen omedelbart invid och utanför kantkedjestenarna till Bj 749. I ytan många småstenar 0,05-0,1 m st. Under dessa dock större stenar 0,2-0,4 m stora. Komplettering 2014: Relativt gles packning av stenar invid Bj 749's begränsning i SV. Ny omkrets mätt 2014: ca 2,0 x 0,9 m stor, Stenar i 1-2 skikt/varv, höjd omkring 0,1-0,3 m.
5073	Lager	Humuslager. Beläget utanför kantkedjan till Bj 749. Bestående av sandblandad humus med enstaka småsten. Tydligt avgränsad mot AL 794 innanför kantkedjan. Obekant omfattning och storlek. Endast undersökt i anslutning till kantkedjan (Bj749).
5081	Lager	Äldre gräs- och torvtyta. Belägen på ca 0,2 m djup under vegetationsytan (AL 445), mellan Bj 750 och Bj 748. Lagret består av förmultnat gräs och torv. Det utgör gräns för utbredningen av AL 749 i nordlig riktning. Endast undersökt till en mycket liten del.
5236	Konstruktion	Stensamling, rundad, ca 0,35-0,25 m stor, 0,05 m hög, bestående av ett mindre antal stenar av vilka några var skörbrända. Mellan stenarna brun-svart, sotbemängd lera. Möjlig hårdrest.
5245	Konstruktion	Stensamling, rundad, ca 0,5 x 0,4 m stor, bestående av ett mindre antal stenar av vilka några var skörbrända. Mellan stenarna brun-svart, sotbemängd lera. Samma slags karaktär som 5236, dock djupare, ca 0,10-0,15 m. Innehåll: Brända ben samt kol. Prov taget. Sannolik hårdrest.
5256	Konstruktion	Stensamling, oregelbundet avlång, ca 0,7 x 0,45 m stor, bestående av ett mindre antal stenar av vilka några var skörbrända. Mellan stenarna brun-svart, sotbemängd lera. Samma slags karaktär som 5236 och 5245, dock grundare än 5245. Innehåll: Brända ben samt kol. Prov taget. Sannolik hårdrest.
5272	Stenpackning	Glest anlagd packning (rester av?) av 0,1-0,3 m stora stenar i 1-2 varv/skikt. Rundad form, omkring 0,6 x 0,45 m stor. Belägen vid "brottet" i kantkedjan till Bj 749. Anläggningen av samma slag som 3498, 8582 och 8597.
5383	Lager	Tunt humuslager täckande större delen av AL 794
7557	Brandgrav	Brandlagerrest (av raserad äldre grav med okänd form). Brandlagerresten var delvis nedgrävd och hade rundad form och var ca 1,7 x 1,6 m stor samt 0,05-0,20 m tjock/djup. Belägen utanför, norr om kantkedjan till Bj 749 och framkom under AL 794 som i denna del även sträckte sig utanför Bj 749's kantkedja. Fynd: Cu-leg (knivslidebeslag), järnfragment, keramik, ben/horn föremål, kam, samt brända ben.

7621	Lager	Humusinblandat lager, vidtar direkt under AL 445 och dess östligaste delar låg ovanpå stenpackningen 3498. Beläget utanför (väster om) Bj 749's huvudsakliga begränsning. Lagrets totala omfattning ej klarlagt. Storlek inom undersökningsytan var ca 3,40 (N-S) x 1,30 m. Fynd: obrända ben.
8164	Lager	Bränt sotigt lager i SV-delen av Bj 749, omedelbart SV om ett större stenblock. Oregelbunden form, ca 1,0 x 0,65 m stort. Bestående av svart, sotig siltblandad lera med innehåll av aska och sot (måttligt) samt småsten (lite). Lagret överlagras delvis av men ansluter också till AL 794, dess begränsning är här mycket diffus. Lagrets kanter i norr är sluttande men i söder mer raka. Fynd: keramik, cu-leg, järn, ben/horn artefakter, förkolnade trärester samt brända- och obrända ben. Möjligen är lagret mer uppfatta som ett sotigare parti av AL 794 än som ett lager med annan (egen) innebörd.
8582	Stenpackning	Gles packning av 0,1-0,3 m stora stenar. Ca 0,8 x 0,4 m stor. Belägen invid några större stenar vid "brottet" i kantkedjan till Bj 749, väster. Packningen/konstruktionen av samma slag som 3498.
8597	Stenpackning	Relativt gles packning av småsten, 0,05-0,3 m stora. Oregelbundet rundad form, ca 0,9 x 0,6 m stor. Belägen invid kantkedjan till Bj 749 i väster. Packningen/konstruktionen av samma slag som 3498 och 8582. Inga fynd.
8666	Lager	Myligt grus- och småstenslager. Extensivt undersökt till ca 30 %. Dess totala omfattning ej klarlagt. Inom undersökningsytan dock ca 3,6 x 2,3 m stort. Beläget utanför, väster om, Bj 749 och under stenpackningarna 3498, 8582 samt 8597. Lagret sträcker över hela sydvästra delen av slänten utanför Bj 749 och ansluter i norr även till brandlagerresten AL 7557. Det har karaktär av påförd "hög- eller gravfyllning" och innehåller även ett flertal knytävsstora stenar på djupare nivåer. Fynd: järnfragment.
8979	Lager	Orörd/opåverkad markyta under AL 794 (och Bj 749) bestående av gul moränsand samt måttligt med småsten. Fynd: enstaka fynd av järn gjordes i övergången mellan 794 och 8979. I övrigt ej undersökt. Endast inmätt med punkt.
8982	Stenpackning	Stenpackning, oregelbunden ca 0,7 x 0,55 m stor. Tätt packning av 0,1-0,25 m stora stenar i 2-3 skikt/varv lagda i sotig och svagt kolbemängd jord. Framkom under(?) mot botten av AL 794. Belägen omedelbart söder om stort triangulärt stenblock. Fynd: järn, keramik, obrända ben.
9006	Lager	Lager, mycket kraftigt sotbemängt, av sandblandad silt. Oregelbundet «åtta-format», ca 3,1 m långt (N-S), 0,5-1,5 m brett. Ej speciellt tjockt, omkring 0,05 m. Framkom mot botten av AL 749 men var genom sin starkt sotbemängda karaktär tydligt urskiljbart och avgränsat mot AL 749, en viss infiltration från det ovanliggande lagret förekom i lagrets yta. Dock innehöll det fynd av samma slag som AL 794. Beläget mellan flera av de större blocken i Bj 749's södra och mellersta del. I dess östra mellersta del låg även stenpackningen A8982. Fynd: järnfragment, keramik, obrända be, flinta, mm. Två kolprov insamlade.
9477	Grop	Grop, rund, ca 0,7 m i diameter. Sluttande väggar och skålformad botten, ca 0,2 m djup. Fylld med sotig jord, dvs samma slags material som AL 9006. I ytan låg en flat rektangulär sten, ca 0,3 x 0,2 m stor. Fynd: keramik samt ben. Framkom under ett par större stenblock och under AL 9006. Tydlig urskiljbar mot omgivande orörd marknivå (8979).
9497	Grop	Grop? Oregelbundet rektangulär, 1,0 m lång, 0,5 m bred, ca 0,2 m djup. Fylld med material av samma slag som AL 794. Sannolikt en ursprunglig svacka i markytan. Fynd: obrända ben.

Tabell 3. Sammanställning över humanosteologiska benen enligt Andersson et al. (2016:32,33).

Fyndnr	Fyndenhet	Ålder	Benslag, svenska	Benslag, latin	Vikt i g	Kontext
1802	1FB 5013	vuxen	Mellanfotsben III höger	Metatarsale III dx	5	A 794
1803	1FB 5480	vuxen	Fingerben I	Phalanx I manis	3	A 794
1804	1FB 5360	vuxen	Mellanfotsben I vänster	Metatarsale I sin	3	A 794
1805	1FB 9714	vuxen	Mellanfotsben V höger	Metatarsale V dx	7	A 794
1806	1FB 7570	vuxen	Mellanfotsben I höger	Metatarsale I dx	13	A 794
1807	1FB 7019	vuxen	Språngben, höger	Talus dx	20	A 794
1808	1FB 8710	vuxen	Tåben I'	Phalanx I' pedis	5	A 794
1809	1FB 7544	vuxen	Tåben I	Phalanx I pedis	2	A 794
1810	1FB 7757	vuxen	Fotrotsben (Kilben II) vänster	Cuneiforme II sin	3	A 794
1811	1FB 6881	vuxen	Knäskål vänster	Patella sin	14	A 794
1812	1FB 7562	vuxen	2: halskotan	Axis	6	A 794
1813	1FB 7882	vuxen	Fotrotsben (Kilben II) höger	Cuneiforme II dx	3	A 794
1814	1FB 8213	vuxen	Språngben vänster	Talus sin	19	A 794
	1FB 7541	vuxen	Språngben vänster	Talus sin	28	A 794
1763	9691	vuxen	Hjässben höger sida	Parietale sin	3	A 794
1801	1FB 6816	Barn <6 mån	Underkäke, vänster sida	Mandibula sin	2	A 794
	1FB 6261	Barn <6 mån	Underkäke, höger sida	Mandibula dx	3	A 794
1775	1FB 7584	Barn <6 mån	Pannben höger sida	Os frontale dx	4	A 794
1772	1FB 8058	Barn <6 mån	Nackben	Os occipitale	5	A 794
1776	1FB 5873	Barn <6 mån	Hjässben höger sida	Os parietale dx	4	A 794
1773	1FB 7884	Barn <6 mån	Hjässben vänster sida	Os parietale sin	3	A 794
1796	1FB 5365	Barn <6 mån	Pannben, höger sida	Os frontale dx	1	A 794
1793	1FB 5374	Barn <6 mån	Klippben vänster Hörselben, städet	Pars petrosa sin Incus	5	A 794
1798	1FB 5745	Barn	Okben vänster	Os zygomaticum sin	1	A 794
264	1FB 2527	<6 mån	Hjässben höger sida	Os parietale dx	4	A 794

1777	iFB 5846	Barn <6 mån	Nackben vänster	Condylus occipitalis sin	1	A 794
1800	iFB 8493	Barn <6 mån	Kilben	Os sphenoidale	1	A 794
1788	iFB 8723	Barn <6 mån	Höftben; sittben vänster	Coxae; os ischii sin	1	A 794
1787	iFB 8708	Barn <6 mån	Höftben: tarmben vänster	Coxae: os ilium sin	3	A 794
1789	iFB 7570	Barn <6 mån	Kota	Os vertebrae	1	A 794
1791	iFB 8657	Barn <6 mån	Skulderblad höger	Scapula dx	2	A 794
1784	iFB 8315, 8164	Barn <6 mån	Nyckelben höger	Clavicula, höger	1	A 794
1784	iFB 8315, 8164	Barn <6 mån	Revben	Costae	1	A 794
247	iFB	Barn <6 mån	Nyckelben, vänster	Clavicula sin	1	A 794
1795	iFB 5486	Barn <6 mån	Revben höger	Costae dx	1	A 794
1799	iFB 8060	Barn <6 mån	Revben vänster	Costae sin	1	A 794
1786	iFB 7884	Barn <6 mån	Revben vänster	Costae sin	3	A 794
1785	iFB 8659	Barn <6 mån	Strålben vänster	Radius sin	1	A 794
1792	iFB 9275	Barn <6 mån	Överarmsben vänster	Humerus sin	3	A 794
1781	iFB 7314	Barn <6 mån	Överarmsben vänster	Humerus sin	3	A 794
1778	iFB 7607	Barn <6 mån	Överarmsben höger	Humerus dx	3	A 794
1782	iFB 7616	Barn <6 mån	Armbågsben vänster	Ulna sin	1	A 794
1783	iFB 7883	Barn <6 mån	Armbågsben vänster	Ulna sin	2	A 794
1797	iFB 5368	Barn <6 mån	Lårben vänster	Femur sin	5	A 794
1794	iFB 5374	Barn <6 mån	Skenben vänster	Tibia sin	3	A 794
1780	iFB 8657	Barn <6 mån	Skenben höger	Tibia dx	3	A 794
1779	iFB 7268	Barn <6 mån	Skenben höger	Tibia dx	3	A 794
1794	iFB 5374	Barn <6 mån	Vadben höger	Fibula dx	1	A 794